

ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ – ΔΙΕΡΜΗΝΕΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Χρήστος Στρυφτός

Θέμα Πτυχιακής Εργασίας :

«ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΙΑΚΟΣ : ΟΙ ΒΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ ΗΡΩΑ (19^{ος} , 20^{ος} ,
21^{ος} ΑΙΩΝΑΣ) ΚΑΙ ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ»

Επόπτης: Διονύσιος Τζάκης , Επίκουρος καθηγητής , *Ιστορία της Ελληνικής
Επανάστασης*

Κέρκυρα 2019

Ευχαριστίες

Η παρούσα εργασία πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της εκπόνησης πτυχιακής εργασίας του προπτυχιακού προγράμματος του τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου και αποτελεί το πέρας των σπουδαστικών μου υποχρεώσεων του ιδίου τμήματος .

Πριν την τελετή ορκωμοσίας και την απονομή του πτυχίου μου , αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω ορισμένους από τους ανθρώπους που γνώρισα , συνεργάστηκα μαζί τους αλλά και έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο στην πραγματοποίησή της .

Πρωτίστως λοιπόν θα ήθελα να ευχαριστήσω τον επόπτη καθηγητή κύριο Διονύσιο Τζάκη για την αδιάκοπη συμπαράσταση , την πολύτιμη καθοδήγηση , την κατανόηση και την εκτίμηση που έδειξε στο πρόσωπό μου . Το ήθος του , η επιστημονική του κατάρτιση αλλά και η εμπιστοσύνη που μου έδειξε αποτέλεσαν για μένα πρότυπο καθώς και συστατικά στοιχεία της επιτυχούς έκβασης της εργασίας .

Στη συνέχεια θα ήθελα επίσης να εκφράσω τις ευχαριστίες μου στο διδακτικό , διοικητικό και ερευνητικό προσωπικό του Τμήματος Ιστορίας του Ιονίου Πανεπιστημίου αλλά και στο προσωπικό της Γενναδείου Βιβλιοθήκης , της Βιβλιοθήκης της Βουλής , της Εθνικής Βιβλιοθήκης , της Βιβλιοθήκης της Διεύθυνσης Ιστορίας Στρατού , της Βιβλιοθήκης της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Αθηνών καθώς και το προσωπικό των σπουδαστηρίων της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών για την ουσιαστική συμβολή στην έρευνα που πραγματοποιήθηκε για την εκπόνηση της συγκεκριμένης εργασίας .

Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω το διοικητικό και ερευνητικό προσωπικό του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών , του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών, του Τομέα των Νεοελληνικών Ερευνών και τον Διευθυντή Ερευνών στο Ι.Ι.Ε./Ε.Ι.Ε Δημήτριο Δημητρόπουλο , που με τις επιστημονικές συμβουλές και υποδείξεις του στο αντικείμενο της ιστοριογραφίας , μπόρεσα να αντιληφθώ την σοβαρότητα και την ορθή τεκμηρίωση που απαιτούνται για την διαδικασία της ιστορικής έρευνας .

Τέλος έχω την υποχρέωση να ευχαριστήσω την οικογένεια μου , τους γονείς και την αδελφή μου που έδειξαν υπομονή και συμπαράσταση προς το πρόσωπό μου έτσι ώστε να επιτευχθεί ο στόχος της ολοκλήρωσης της εργασίας .

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ευχαριστίες	2
Εισαγωγή.....	4
[ΕΝΟΤΗΤΑ Α] ΓΕΝΝΗΣΗ ,ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ	5
<u>1^η Υποενότητα</u> : Χρονολογία γέννησης του ήρωα και τα πρώτα χρόνια της ζωής του	6
<u>2^η Υποενότητα</u> : Η καταγωγή του Αθανάσιου Διάκου – Ο τόπος γέννησής του	9
<u>3^η Υποενότητα</u> : Η κοινωνική καταγωγή του Αθανάσιου Διάκου , το επώνυμό του και το γενεαλογικό του δένδρο.....	14
[ΕΝΟΤΗΤΑ Β] ΜΟΝΑΧΟΣ – ΚΛΕΦΤΗΣ – ΑΡΜΑΤΟΛΟΣ – ΤΟΠΙΚΟΣΥΓΓΕΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ ΤΟΥ ΔΙΑΚΟΥ	22
<u>1^η Υποενότητα</u> : Μοναχός – Κλέφτης	22
<u>2^η Υποενότητα</u> : Κλέφτης – Τοπικοσυγγενικές σχέσεις και κοινωνικοπολιτικά δίκτυα του Διάκου – Αρματολός	29
Επίλογος.....	39
Βιβλιογραφία.....	44

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το θέμα το οποίο θα παρουσιασθεί και θα αναλυθεί στην παρούσα μελέτη σχετίζεται με την χρονική περίοδο του ιστορικού γεγονότος της Ελληνικής επανάστασης του 1821 . Συγκεκριμένα θα μεταφερθούμε γεωγραφικά στην Στερεά Ελλάδα όπου χρονικά αποτελεί τη δεύτερη σε σειρά εξεγερμένη περιοχή μετά την Πελοπόννησο στην Ελλάδα το 1821 . Στην περιοχή της Στερεάς Ελλάδας έδρασαν σημαντικοί οπλαρχηγοί κατά την επανάσταση του Εικοσιένα όπως για παράδειγμα ο Γεώργιος Καραϊσκάκης , ο Οδυσσέας Ανδρούτσος αλλά και ο Αθανάσιος Διάκος . Ο Αθανάσιος Διάκος είναι το πρόσωπο που θα μας απασχολήσει στην συγκεκριμένη εργασία , Συνήθως η γνώση μας για τους οπλαρχηγούς του 1821 μας παραπέμπει σε ανθρώπους που εντάχθηκαν σχεδόν από την εφηβική τους ηλικία στον ένοπλο αγώνα χωρίς νωρίτερα να έχουν κάποια άλλη και εντελώς αντίθετη με το αντικείμενο του πολέμου ιδιότητα . Τέτοιες περιπτώσεις οπλαρχηγών που μπορούμε να αναφέρουμε παραδειγματικά είναι ο γνωστός οπλαρχηγός από την Πελοπόννησο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης , ο Σουλιώτης οπλαρχηγός Μάρκος Μπότσαρης και Ιωάννης Δυοβουνιώτης από την Φθιώτιδα . Ο Αθανάσιος Διάκος όμως όπως θα διαπιστώσουμε αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή οπλαρχηγού της εποχής του 1821 . Αυτό κυρίως που ίσως εντείνει την προσοχή μας καθώς εξετάζουμε τη ζωή του Αθανάσιου Διάκου , είναι οι δυο διαφορετικοί τελείως δρόμοι που ακολούθησε πριν και μετά περίπου την ενηλικίωση του αντίστοιχα . Ο τρόπος με τον οποίο θα παρουσιάσουμε τον βίο του Αθανάσιου Διάκου συνδέεται άμεσα με την μελέτη και ανάλυση των βιογραφιών του από τον 19^ο αιώνα έως και σήμερα (21^{ος} αι.) . Ειδικότερα θα ερευνήσουμε τις πληροφορίες που παρουσιάζονται σε αυτές τις βιογραφίες για τη ζωή του Αθ. Διάκου πριν την ελληνική επανάσταση, δηλαδή για το ζήτημα της χρονολογίας γέννησης του , το ζήτημα της γενέτειρας του και το ζήτημα της κοινωνικής καταγωγής του ίδιου και της οικογένειάς του. Κύριος στόχος αυτής της μελέτης είναι να εντοπιστούν οι μεγαλύτερες ή μικρότερες διαφορές στις βιογραφίες του Αθανάσιου Διάκου . Για παράδειγμα ένα ζήτημα που διχάζει τις απόψεις των βιογράφων του και τους τρεις αιώνες (19^{ος} , 20^{ος} και 21^{ος}) , είναι το ζήτημα της καταγωγής – γέννησης του, δηλαδή αν ο τόπος γέννησης του Διάκου είναι η Μουσούνιτσα ή η Αρτοτίνη, δυο χωριά της Φωκίδας . Επίσης άλλος στόχος αυτής της μελέτης είναι να εντοπιστούν και να τονιστούν συνάμα οι ομοιότητες στις βιογραφίες του Διάκου . Θα δούμε ότι όλοι συμφωνούν ότι ο Διάκος πριν γίνει κλέφτης και ύστερα οπλαρχηγός , είχε ακολουθήσει τον μοναστικό βίο στο αξίωμα του διακόνου . Η παρούσα εργασία χωρίζεται σε δύο μεγάλες ενότητες όπου και οι δύο μαζί καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος της ζωής του Αθανάσιου Διάκου . Στην πρώτη ενότητα της εργασίας καταγράφεται το ζήτημα της γέννησης του Αθανάσιου Διάκου , η περίοδος της παιδικής του ηλικίας και η οικογενειακή του προέλευση . Η πρώτη ενότητα λοιπόν έχει στόχο να δια φωτίσει σχετικά για το πότε και πού γεννήθηκε ο Αθανάσιος Διάκος , τι γνωρίζουμε για την καταγωγή του και το γενεαλογικό του δέντρο , τι γνωρίζουμε για τα πρώτα χρόνια της ζωής του αλλά και ποια ήταν η κοινωνική θέση των συγγενών του . Έτσι λοιπόν αντίστοιχα στην πρώτη ενότητα αντιστοιχούν τρεις υποενότητες . Η πρώτη υποενότητα στην οποία

καταγράφονται τα στοιχεία που αναφέρονται για την χρονολογία γέννησης του Αθανάσιου Διάκου καθώς και για τα πρώτα χρόνια της ζωής του . Η δεύτερη υποενότητα όπου εξετάζεται το επίμαχο θέμα της καταγωγής και του τόπου γέννησης του Αθανάσιου Διάκου και η τρίτη υποενότητα όπου παρουσιάζει τα στοιχεία που αφορούν την κοινωνική καταγωγή του , το επώνυμό του και το γενεαλογικό του δένδρο . Στη συνέχεια στη δεύτερη μεγάλη ενότητα καταγράφεται η περίοδος της ζωής του Αθανάσιου Διάκου από την χρονική στιγμή που γίνεται μοναχός έως και την περίοδο που γίνεται αρματολός . Επίσης στην ενότητα αυτή καταγράφονται τα στοιχεία που αποτυπώνουν τα κοινωνικοπολιτικά δίκτυα και τις τοπικοσυγγενικές σχέσεις του Διάκου . Η ενότητα αυτή χωρίζεται σε δυο υποενότητες . Σε αυτή την υποενότητα θα παρουσιαστούν οι διαφορετικές εκδοχές για τους λόγους όπου ο Διάκος οδηγήθηκε στον μοναστικό βίο αλλά και γιατί στη συνέχεια τον εγκατέλειψε για να γίνει κλέφτης . Στη δεύτερη υποενότητα καλύπτεται το χρονικό διάστημα της κλέφτικης δράσης του Αθανάσιου Διάκου μέχρι την περίοδο που γίνεται αρματολός και επισημαίνονται τα στοιχεία που αναδεικνύουν τις σχέσεις του Διάκου με κοινοτικούς άρχοντες της περιοχής , με άλλους οπλαρχηγούς και με αξιωματούχους Οθωμανούς . Τέλος να τονίσουμε πως σε κάθε υποενότητα οι βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου χωρίζονται ανά χρονική περίοδο σε τρεις κατηγορίες . Πιο συγκεκριμένα την πρώτη κατηγορία αποτελούν οι βιογράφοι του 19^{ου} αιώνα , την δεύτερη κατηγορία αποτελούν βιογράφοι του 20^{ου} αιώνα και την τρίτη κατηγορία την αποτελούν βιογράφοι του 21^{ου} αιώνα .

[ΕΝΟΤΗΤΑ Α] ΓΕΝΝΗΣΗ, ΠΑΙΔΙΚΗ ΗΛΙΚΙΑ, ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ

Στην πρώτη ενότητα θα εξετάσουμε τις βιογραφίες του αγωνιστή του 1821 Αθανάσιου Διάκου και θα εστιάσουμε στις -συχνά- διαφορετικές πληροφορίες που μας δίνουν για τον χρόνο γέννησης και τα πρώτα χρόνια της ζωής του, στο ζήτημα της καταγωγής του, στο γενεαλογικό δένδρο του και στην κοινωνική θέση των συγγενών του.

1^Η Υποενότητα: Χρονολογία γέννησης του ήρωα και τα πρώτα χρόνια της ζωής του.

Στη συγκεκριμένη υποενότητα επιδιώκουμε να προσεγγίσουμε, βάσει των ιστοριογραφικών πηγών, τη χρονολογία γέννησης του Αθανάσιου Διάκου (δεδομένου ότι προτείνονται διάφορες χρονολογίες για τη γέννησή του), καθώς και να αναφερθούμε στα πρώτα χρόνια του βίου του.

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 19^Ο αιώνα

Ο βιογράφος του Αθανασίου Διάκου, αγωνιστής του Εικοσιένα, αξιωματικός του τακτικού στρατού και υπουργός, Παναγιώτης Ρόδιος, περιγράφει τον Διάκο κατά την πολύ νεαρή του ηλικία και αναφέρει ότι ήταν μετρίου αναστήματος.¹ Για τη χρονολογία γέννησης του Διάκου, ο Ρόδιος δεν αναφέρει κάτι· αναφέρει, όμως, ότι πέθανε στα τριάντα τρία του χρόνια, το 1821.² Από αυτό συμπεραίνουμε ότι τοποθετεί τη γέννησή του το 1788. Ο Ιωάννης Ζαμπέλιος στο έργο του «Διάκος» παρουσιάζει τις ίδιες βιογραφικές αναφορές που κάνει ο Ρόδιος το 1835 και ο Χριστόφορος Περραιβός το 1836· συνεπώς, δεν αναφέρει κάτι παραπάνω για τα πρώτα χρόνια της ζωής του Διάκου, ούτε προβαίνει σε κάποια άλλη αναφορά για την ημερομηνία γέννησής του.³ Ο ιστορικός Ιωάννης Φιλήμων δίνει μια άλλη χρονολογία γέννησης του Διάκου· πιο συγκεκριμένα, αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος πέθανε στο τριακοστό πέμπτο έτος της ηλικίας του, το 1821.⁴ Άρα, υπολογίζοντας τα στοιχεία που μας δίνει ο Φιλήμων, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι η χρονιά γέννησης του Διάκου είναι το 1786. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης αναφέρει πως ο Διάκος γεννήθηκε το 1792 και τονίζει ότι διαφωνεί σε αυτό το θέμα με τον Ιωάννη Φιλήμονα.⁵ Ο Αναστάσιος Γούδας αναφέρει δύο χρονολογίες, οι οποίες υποτίθεται πως είναι ταυτόσημες με τη χρονολογία γέννησής του. Αναφέρει ως πρώτη χρονολογία το 1792, γράφοντας λανθασμένα ότι αυτή είναι η άποψη του Φιλήμονα και ως δεύτερη χρονολογία το 1788, την οποία αποδίδει σε μαρτυρία του συναγωνιστή του Διάκου, Βασιλείου Βούσγου.⁶ Στο συλλογικό έργο «Άπαντα για τον Αθανάσιο Διάκο» παρατίθεται η άποψη του Αγαπητού σχετικά με τον Διάκο, ότι ήταν γεννημένος το 1792.⁷ Ο ιστορικός Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος κάνει ένα σχόλιο για τη χρονολογία γέννησης του Αθανάσιου Διάκου γράφοντας ότι ο Οδυσσέας Ανδρούτσος

¹ Παναγιώτης Ρόδιος, «Βίοι-Διάκος», Περ. «Εφορος Στρατιωτικός», τ. Α', 15/2/ 1835, Ναύπλιο, σελ. 161

² Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 15

³ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 5,15

⁴ Ιωάννου Φιλήμονος, «Δοκίμιον Ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως», τ. Γ', Αθήνα, 1860, σελ. 197

⁵ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, «Αθανάσιος Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8,10

⁶ Αναστασίου Γούδα, «Βίοι Παράλληλοι», τ. Η', Αθήνα, 1876, σελ. 423

⁷ Συλλογικό, «Άπαντα για τον Αθανάσιο Διάκο», εκδ. ΜΕΡΜΗΓΚΑ, Αθήνα, 2009, σελ. 101

γεννήθηκε το 1788 και ήταν συνομήλικος με τον Διάκο.⁸Ο ιστορικός Γεώργιος Κρέμος παραθέτει τον χρόνο γέννησης του Αθανασίου Διάκου· συγκεκριμένα, αναφέρει πως γεννήθηκε το 1781 και σε αυτό το έτος καταλήγει μετά από την αναλυτική παράθεση του γενεαλογικού δένδρου του Διάκου και κατόπιν υπολογισμών, οπότε και βρίσκει τη χρονιά που γεννήθηκε. Ο Κρέμος υπολογίζει τη χρονολογία γέννησης του Αθανασίου Διάκου από την ηλικία που είχε η αδελφή του, Σοφία, όταν γέννησε το 1813 το ένατο παιδί της, Ιωάννη Κούστα. Η Σοφία ήταν 42 χρόνων όταν γέννησε τον Ιωάννη. Συνεπώς, η Σοφία γεννήθηκε το 1771 και ο Διάκος, που ήταν δέκα χρόνια μικρότερός της, γεννήθηκε το 1781.⁹ Ο Αλέξανδρος Σούτσος στο έργο του «Η Τουρκόμαχος Ελλάς» κάνει αναφορά στα πρώτα χρόνια της ζωής του Διάκου, λέγοντας ότι έμεινε νωρίς ορφανός από πατέρα και η μητέρα του είχε αρκετές οικονομικές δυσκολίες.¹⁰ Ο Σπυρίδων Φόρτης αναφέρει αρχικά ότι ο Διάκος γεννήθηκε το 1792. Παρόμοια, όμως, με τον Γούδα, αναφέρει την ίδια ακριβώς μαρτυρία του συναγωνιστή του Διάκου, Β.Βούσγου, με αποτέλεσμα να καταλήγει στο συμπέρασμα ότι ο Διάκος γεννήθηκε το 1788.¹¹ Στο «Ηρώον του Αγώνος» καταγράφεται ότι ο Θανάσης Διάκος γεννήθηκε στην Αρτοτίνα της Δωρίδος το έτος 1781.¹²

Βιογράφοι του Αθανασίου Διάκου τον 20^ο αιώνα

Ο Γεώργιος Γεγλές στο έργο του «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» σημειώνει πως ο Διάκος γεννήθηκε το 1787.¹³ Και ο Γιάννης Βλαχογιάννης αναφέρει σε άρθρο του στην εφημερίδα «ΠΡΩΙΑ» πως ο Διάκος γεννήθηκε, σύμφωνα με τη μαρτυρία του συμπολεμιστή του, Βασίλη Μπούσγο, το 1788. Επιπροσθέτως, αναφέρει και τη λεπτομέρεια πως, όταν ήταν πολύ μικρός, είχε αρρωστήσει και η χήρα μάνα του τον έταξε στο μοναστήρι του Άη-Γιάννη.¹⁴ Ο Ανδρέας Σκανδάμης στο έργο του «Δώδεκα

⁸Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. Ι, Αθήνα, 1983, εκδ. ΦΑΡΟΣ, σελ. 54

⁹Κρέμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», Πειραιεύς 1883, τ. Α', τεύχ.1^ο, σελ. 910

¹⁰ Αλέξανδρος Σούτσος, «Η Τουρκόμαχος Ελλάς», εκδ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήνα, 1882, σελ. 61

¹¹ Σπυρίδωνος Γ. Φόρτης, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ηρωος», εκδ.2^η, εκδόσεις Ανέστη Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1892, σελ. 7-8

¹² «ΤΟ ΗΡΩΟΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ», Αθήνα, 1910, επανατυπ. Δημοκρατικός Τύπος Α.Ε 3/2013, σελ. 20

¹³ Γεώργιος Σ. Γεγλές, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Αθήνα, 1903, σελ. 99

¹⁴ Γιάννης Βλαχογιάννης, «Θανάσης Διάκος ως Αρματολός», εφημ. ΠΡΩΙΑ, Αθήνα, 17/1/1932, σελ.1

μορφές του Εικοσιένα» επισημαίνει ότι ο ήρωας της Αλαμάνας καταγόταν από μια φτωχική οικογένεια της Αρτοτίνας και ότι έχασε τον πατέρα του από μωρό παιδί. Το 1800 ο μικρός Αθανάσιος, όπως γράφει ο Σκανδάμης, αρρώστησε βαριά και η μάνα του τον έταξε στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, για να προσέχει την υγεία του.¹⁵ Ο Κωνσταντίνος Βοβολίνης αναφέρει πως Διάκος γεννήθηκε το 1791.¹⁶ Ο Διονύσιος Κόκκινος γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο πως γεννήθηκε το 1788 και ότι, ως νέος, ήταν φιλόθησκος, μοναστικός, με τάση να θέλει να έχει καλύτερη μόρφωση.¹⁷ Ο Γιάννης Κορδάτος γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο και σχετικά με τα πρώτα χρόνια της ζωής του πως ορφάνεψε από 12 χρονών.¹⁸ Ο Κώστας Αβραάμ στο βιβλίο του «Ρουμελιώτες αγωνιστές του Εικοσιένα» γράφει τα εξής: «Ο Διάκος γεννήθηκε το 1788».¹⁹ Ο συγγραφέας και εκπαιδευτικός Θεοδόσης Σπεράντσας επισημαίνει για τη χρονολογία γέννησης του Αθανάσιου Διάκου πως, σύμφωνα με την μαρτυρία του φίλου και συμπολεμιστή του, Βασίλη Μπούσγου, γεννήθηκε το 1788. Ο Θ.Σπεράντσας, λοιπόν, αναφέρει τις ίδιες πληροφορίες με τον Φόρτη και τον Γούδα.²⁰ Ο ιστορικός και λογοτέχνης Τάκης Λάππας επικαλείται τον πρώτο βιογράφο του Διάκου, Ρόδιο, ώστε να αποδείξει την αληθινή ημερομηνία γέννησης του ήρωα· δηλαδή, το 1788.²¹ Ότι γεννήθηκε ο Αθανάσιος Διάκος γύρω στην τελευταία δεκαετία του 18^{ου} αιώνα σημειώνει η συγγραφέας Ζωζώ Τσιγκούλη–Σταυροπούλου και ότι μεγάλωσε μέσα στην ηρωική ατμόσφαιρα του κλεφταρματολισμού.²² Ο Χρήστος Στασινόπουλος στο «Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821» αναφέρει για τον Αθανάσιο Διάκο πως γεννήθηκε το 1788. Η συγγραφέας Ευθυμία Παπασπύρου–Καραδημητρίου γράφει πως ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε το 1788 ή το 1791.²³ Ο Βασίλης Σφυρόερας επισημαίνει ότι ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε το 1786.²⁴

¹⁵ Ανδρέας Σκανδάμης, «Δώδεκα μορφές του εικοσιένα», εκδ. Τυπ. Καπρίνη, Καβάλλα, 1940, σελ. 124

¹⁶ Κωνσταντίνος Βοβολίνης, «Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας 1453-1953», εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα, 2003 (3^η έκδοση), σελ. 131

¹⁷ Διονύσιος Κόκκινος, «Η Ελληνική Επανάσταση», τ. Α', εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 10/1956, σελ. 198

¹⁸ Γιάννης Κ. Κορδάτος, «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», τ. Β', Αθήνα, 1957, σελ. 240-241

¹⁹ Αβραάμ Κώστας, «Ρουμελιώτες αγωνιστές του Εικοσιένα», Αθήνα, 1957, σελ. 283

²⁰ Θεοδόσιος Σπεράντσας, «Από το συναξάρι του 1821 – Ο Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1964, σελ. 9

²¹ Τάκης Λάππας, «Θανάσης Διάκος», Β' έκδοση, εκδ. Μ.ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ Α.Ε, Αθήνα, 1970, σελ. 21

²² Ζωζώ Τσιγκούλη–Σταυροπούλου, «Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1973, σελ. 6

²³ Ευθυμία Παπασπύρου–Καραδημητρίου, «Ο Θανάσης Διάκος στην τέχνη», εκδ. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα, 1986, σελ. 6

²⁴ Βασίλειος Σφυρόερας, «Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό», τ. Γ', εκδ. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ, Αθήνα, 1990, σελ. 278

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 21^ο αιώνα

Ο Γεώργιος Κουτσοκλένης σημειώνει ,επίσης, πως ο Διάκος γεννήθηκε το 1788.²⁵ Ο Δημήτριος Μπόπης αναφέρει ότι ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε περί το 1788 ή το 1791.²⁶Ο συγγραφέας Γιάννης Ρουφαγάλης σημειώνει ότι η χρονολογία γέννησης του Αθανάσιου Διάκου βρίσκεται στο χρονικό διάστημα 1781-1790. Ο συγγραφέας, για να δικαιολογήσει αυτή την άποψη, παραθέτει τις αναφορές που κάνει ο Κρέμος για το γενεαλογικό δένδρο του Διάκου και δηλώνει ότι, ως ημερομηνία γέννησης, το 1788 μπορεί να γίνει δεκτή, αλλά τη χαρακτηρίζει συμβολική και συμβατική.²⁷ Ο καθηγητής ιστορίας, Στέφανος Παπαγεωργίου, γράφει για τον Διάκο τα εξής: «Ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε το 1786».²⁸Την άποψη του κυρίου Ρουφαγάλη φαίνεται να υιοθετεί ο κύριος Αθανάσιος Βήλος, καθώς σημειώνει πως το 1788 είναι η ημερομηνία γέννησης του Αθανασίου Διάκου, η οποία πέρασε στην λογοτεχνία και έγινε αποδεκτή· παρά ταύτα, παραθέτει πως η Ακαδημία Αθηνών σε έγγραφό της προς τη Δωρική Αδελφότητα (αρ. πρ. 77414/14.03.1975) παρουσιάζει, ως ημερομηνία της γέννησης του Διάκου, το έτος 1781.²⁹

2^η Υποενότητα : Η καταγωγή του Αθανάσιου Διάκου – Ο τόπος γέννησής του .

Όπως συμβαίνει και με άλλους ήρωες της επανάστασης του 1821(επί παραδείγματι, τον Γεώργιο Καραϊσκάκη³⁰), έτσι και στην περίπτωση του Αθανάσιου Διάκου, υπάρχουν αντιπαραθέσεις για την επαρχία ή ακόμη και για το χωριό στο οποίο γεννήθηκε.

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 19^ο αιώνα

Αρχικά, ο Παναγιώτης Ρόδιος αναφέρει ότι το 1835 ο Αθανάσιος Διάκος εμφανίζεται από προφορικές μαρτυρίες να κατάγεται από την Αρτοτίνα της Δωρίδας.³¹ Σε άλλο σημείο της βιογραφίας, ο Ρόδιος αναφέρει πως γνώριζε τον ξάδελφο του Διάκου, τον Αντώνιο Κοντοσόπουλο. Ο ίδιος ο Ρόδιος δεν είχε

²⁵ Γεώργιος Ν. Κουτσοκλένης, «Αθανάσιος Διάκος», ανατ. Από περ. «Σελίδες απ τη Φωκίδα» τευχ. 122 Απρ.-Ιουν. 2007, Αμφισσα, 2007, σελ. 8-9

²⁶ Δημήτριος Μπόπης, «Αθανάσιος Διάκος—Ο πρώτος μάρτυρας του αγώνα», περ. «ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ», ΤΕΥΧ.128, 2007, σελ. 11

²⁷ Γιάννης Ρουφαγάλης, «Αρτοτίνα», Αθήνα, 2007, σελ. 156, 176-180

²⁸ Στέφανος Παπαγεωργίου, «Αθανάσιος Διάκος», σειρά: «100 Μεγάλοι Έλληνες», τ. Α΄, εκδ. ΣΚΑΙ-BIBΛΙΟ, 2009, σελ. 143

²⁹ Αθανάσιος Γ. Βήλος, «Αθανάσιος Διάκος, Αρτοτίνα 1781- Λειβαδιά-Αλαμάνα 1821», Αθήνα, 2017, σελ. 37-38

³⁰ Διονύσης Τζάκης, «Γεώργιος Καραϊσκάκης», Αθήνα, 2009, σελ. 14

³¹ Παναγιώτης Ρόδιος, Περ. «Έφορος Στρατιωτικός», τ. Α΄, σελ. 165, 15/2/ 1835, Ναύπλιο

γνωριστεί με τον Διάκο και, επομένως, υποθέτουμε πως οι πληροφορίες που έχει συγκεντρώσει, ίσως, προέρχονται από τον Κοντοσόπουλο.³² Την επόμενη χρονιά, το 1836, παρουσιάζεται από τον Χριστόφορο Περραιβό στα «Πολεμικά Απομνημονεύματα», μια διαφορετική εκδοχή για τον τόπο γέννησης του Αθανάσιου Διάκου· σαφέστερα, ο Περραιβός αναφέρει πως η πατρίδα του Αθανάσιου Διάκου είναι το χωριό Μουσουνίτσα της Δωρίδας.³³ Ο Ιωάννης Ζαμπέλιος, συγγραφέας του θεατρικού έργου «Διάκος», παραθέτει μεν στην εισαγωγή της υπόθεσης του έργου την πρώτη βιογραφία του Διάκου από τον Παναγιώτη Ρόδιο και, ως εκ τούτου, αναφέρει ότι ο Διάκος γεννήθηκε στο χωριό Αρτοτίνα.³⁴ Παράλληλα, όμως, παραθέτει και την άποψη του Χριστόφορου Περραιβού για την Μουσουνίτσα.³⁵ Ο Γεώργιος Γαζής, γραμματέας του Καραϊσκάκη, αγωνιστής και απομνημονευματογράφος του Εικοσιένα και συγγραφέας του «Λεξικού της Επανάστασεως των Ελλήνων», αναφέρει, ως προς την καταγωγή του Διάκου, ότι η πατρίδα του, σύμφωνα με τις μαρτυρίες, είναι η Αρτοτίνα της Δωρίδας.³⁶ Θα λέγαμε πως ομοιάζει η άποψη αυτή με του Γαζή και με του πρώτου βιογράφου του Διάκου, Π. Ροδίου. Ο Ιάκωβος Ραγκαβής γράφει πως η πατρίδα του Αθανάσιου Διάκου είναι η Αρτοτίνα.³⁷ Ο Γερμανός ιστορικός, Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσμπεργκ, γράφει πως ο Διάκος κατάγεται από την Μουσουνίτσα.³⁸ Ο σκωτικής καταγωγής φιλέλληνας και ιστορικός, Τζόρτζ Φίνλεϊ, γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο πως κατάγεται από το χωριό Μουσουνίτσα.³⁹ Ο Ιωάννης Φιλήμων γράφει ότι Διάκος είχε καταγωγή από τη Δωρίδα και είχε γεννηθεί στη Μουσουνίτσα.⁴⁰ Ο Γερμανός ιστορικός, Γερβίνος, αναφέρει ότι κατάγεται από τη Λειβαδεία και συγκεκριμένα, από την επαρχία του Λιδωρικίου.⁴¹ Ο ταγματάρχης Λάμπρος Κουτσονίκας, λακωνικά ως προς την καταγωγή του ήρωα Διάκου, αναφέρει πως ο τελευταίος κατάγεται από την επαρχία της Δωρίδας.⁴² Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης αναφέρει για τον Διάκο ότι η καταγωγή του είναι από την Μουσουνίτσα της Παρνασσίδας, δηλώνοντας ότι αυτή ήταν γενέτειρα του παππού του, Αθανάσιου Γραμματικού, και του πατέρα του.⁴³ Ο ιστορικός Κάρολος Μέντελσων–Βαρθόλδης σημειώνει πως ο Διάκος κατέγονταν από τη Μουσουνίτσα.⁴⁴ Ομοίως με τον Βαλαωρίτη, ο Αναστάσιος Γούδας γράφει πως η

³² Παναγιώτης Ρόδιος, Περ. «Εφορος Στρατιωτικός», τ. Α', σελ. 173, 15/2/ 1835, Ναύπλιο

³³ Χριστόφορου Περραιβού, «Απομνημονεύματα Πολεμικά», 1836, Αθήνα, σελ. 54

³⁴ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 5

³⁵ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 15

³⁶ Γεώργιος Γαζής, «Λεξικόν της Επανάστασεως των Ελλήνων», 1971, εκδ. Εταιρία Ελληνικών Μελετών, σελ. 48

³⁷ Ιάκωβος Ραγκαβής, «Τα Ελληνικά», τ. Α', κεφ Φωκίς -Επαρχία Δωρίδος, 1853

³⁸ Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσμπεργκ, «Ιστορία Ελληνικής Επανάστασεως», 1916, μτφρ. Παύλος Καρολίδης, Αθήνα, τ. Α', σελ. 84

³⁹ Τζόρτζ Φίνλεϊ, «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», τ. Α', μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, εκδ. ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ- ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 12/2009, σελ. 208

⁴⁰ Ιωάννου Φιλήμονος, «Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως», τ. Γ', Αθήνα, 1860, σελ. 78

⁴¹ Georg Gottfried Gervinus, «Ιστορία της Επανάστασεως της Αναγεννήσεως της Ελλάδος» μτφρ. Ιωάννης Η. Περβάνογλου, τ. Α', Αθήνα, 1864, σελ. 208

⁴² Λάμπρος Κουτσονίκας, «Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», Αθήνα, 1864, σελ. 47

⁴³ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσιος Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8-10

⁴⁴ Κάρολος Μέντελσων Βαρθόλδης, «Ιστορία της Ελλάδος», 1873, μτφρ. Άγγελος Βλάχος, σελ. 284

καταγωγή του Διάκου είναι από τη Μουσουνίτσα, ενώ καταλήγει κιόλας στο συμπέρασμα ότι είναι και γενέτειρα του.⁴⁵ Ως προς τον τόπο γέννησης του Διάκου, ο ιστορικός Γεώργιος Κρέμος δεν αποσαφηνίζει την τοποθεσία, καθώς αναφέρει πως ο πατέρας του καταγόμενος από τη Άνω Μουσουνίτσα κατέβηκε στο χωριό Αρτοτίνα και υιοθετήθηκε από τον θείο του· στη συνέχεια, παντρεύτηκε και απέκτησε πέντε παιδιά και μεταξύ αυτών και τον Αθανάσιο Διάκο.⁴⁶ Ο συγγραφέας και ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος στο έργο του «Η Τουρκόμαχος Ελλάς» γράφει ότι ο Αθανάσιος Διάκος έχει γεννηθεί στην Αρτοτίνα.⁴⁷ Ο Επαμεινώνδας Φραγκίστας αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος κατάγονταν από την Άνω Μουσουνίτσα.⁴⁸ Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας στο άρθρο του «Ιστορικά Σημειώσεις Περί Αθανασίου Διάκου» συμφωνεί ότι η πατρίδα του Διάκου είναι η Αρτοτίνα.⁴⁹ Ο Σπυρίδων Φόρτης, το 1892, αναφέρει πως ο Διάκος γεννήθηκε στη Μουσουνίτσα.⁵⁰ Ο Μ. Βρατσάνος στο έργο του «Σύντομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της βασιλείας του Όθωνος», αναφέρει πως η πατρίδα του Αθανασίου Διάκου είναι το χωριό Μουσουνίτσα.⁵¹ Ο δημοσιογράφος και συγγραφέας Επαμεινώνδας Κυριακίδης γράφει ότι ο Αθανάσιος Διάκος κατάγεται από την επαρχία της Δωρίδας.⁵² Στο «Ηρώον του Αγώνος» καταγράφεται ότι ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε στην Αρτοτίνα της Δωρίδας.⁵³

Βιογράφοι του Αθανασίου Διάκου τον 20^ο αιώνα

Ο Αλέξανδρος Φιλαδέλφεως γράφει ότι ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε στη Μουσουνίτσα, που αποτελεί χωριό της Παρνασσίδας.⁵⁴ Και ο Νικόλαος Βραχνός στο έργο του «Ιστορία της Νεωτέρας Ευρώπης» αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος κατάγεται από το χωριό Μουσουνίτσα.⁵⁵ Ο βιογράφος Παπαλεξανδρής δημοσιεύοντας τα απομνημονεύματα του Αντώνιου Κοντοσόπουλου, ξάδελφου του Αθανασίου

⁴⁵ Αναστασίου Γούδα, «Βίοι Παράλληλοι», τ. Η', Αθήνα, 1876, σελ. 423-424

⁴⁶ Κρέμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», Πειραιεύς, 1883, τ. Α', τευχ.1^ο, σελ. 910

⁴⁷ Αλέξανδρος Σούτσος, «Η Τουρκόμαχος Ελλάς», εκδ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήνα, 1882, σελ. 61

⁴⁸ Επαμεινώνδας Φραγκίστας, «Ελληνική Ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος», Αθήνα, 1886, σελ. 134

⁴⁹ Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Ιστορικά Σημειώσεις Περί Αθανασίου Διάκου», περ. «Εστία», τ. ΚΕ', 1888, σελ. 283

⁵⁰ Σπ. Γ. Φόρτης, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ηρωος», εκδ.2^η, εκδ. Ανέστη Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1892, σελ. 7-8

⁵¹ Μ. Βρατσάνος, «Σύντομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της Βασιλείας του Όθωνος», Αθήνα, 1892, σελ. 78

⁵² Επαμεινώνδας Κυριακίδης, «Ιστορία του Συγχρόνου Ελληνισμού», Αθήνα, 1892, τ. Α', σελ. 67

⁵³ «ΤΟ ΗΡΩΟΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ», Αθήνα, 1910, επανατυπ. Δημοκρατικός Τύπος Α.Ε 3/2013, σελ. 20

⁵⁴ Αλέξανδρος Φιλαδέλφεως, «25 Μαρτίου 1821 –Οι Ήρωες της Ελληνικής Επανάστασεως εικόνες και βιογραφίαι αυτών», Αθήνα, 1900, σελ. 13

⁵⁵ Νικόλαος Ι. Βραχνός, «Ιστορία της Νέας Ευρώπης», Αθήνα, 1901, σελ. 257

Διάκου, δηλώνει πως η γενέτειρα του Διάκου είναι η Αρτοτίνα.⁵⁶ Ο Γεώργιος Γεγλές σημειώνει πως ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε σε ένα χωριό της Λειβαδιάς.⁵⁷ Ο Λέων Μελάς έγραψε ένα δράμα σε στίχους, τιλοφορημένο «Αθανάσιος Διάκος» (1859)⁵⁸ και σημειώνει ότι η πατρίδα του για κάποιους θεωρείται η Αρτοτίνα και για κάποιους άλλους η Μουσουνίτσα.⁵⁹ Ο Νικ. Σ. Γκινόπουλος σε άρθρο του στην εφημερίδα «Νέα Εστία» υποστηρίζει την εκδοχή της Αρτοτίνας.⁶⁰ Ο συγγραφέας Σπύρος Μελάς γράφει στο έργο του «Ματωμένα ράσα» πως ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε στην Μουσουνίτσα.⁶¹ Ο Κωνσταντίνος Παπαχρίστου στο τέλος της μελέτης του «Πού εγεννήθη ο Αθανάσιος Διάκος» υποστηρίζει την άποψη ότι πατρίδα του Διάκου είναι η Μουσουνίτσα, ενστερνιζόμενος τις απόψεις του Περραιβού, Φιλήμωνα και άλλων ιστορικών και ιστοριοδιφών.⁶² Ο Ανδρέας Σκανδάμης σημειώνει ότι ο Αθανάσιος Διάκος καταγόταν από μια φτωχική οικογένεια της Αρτοτίνας.⁶³, αν και δεν αναφέρει κάτι για την γενέτειρα του Διάκου. Ο δημοσιογράφος Κωνσταντίνος Βοβολίνης γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο ότι ποικίλουν οι απόψεις για την καταγωγή του, καθώς τέσσερις περιοχές είναι αυτές που υποτίθεται την διεκδικούν. Συγκεκριμένα, ο Βοβολίνης αναφέρει τη Μουσουνίτσα, τη Λειβαδιά, την Αρτοτίνα και τα Σουδενά των Καλαβρύτων. Σημειώνει, επιπροσθέτως, ο Κ.Βοβολίνης ότι σε οποιοδήποτε χωριό και αν γεννήθηκε ο Διάκος, γεννήθηκε στην Ελλάδα και ανήκει σε όλη την Ελλάδα.⁶⁴ Ο Διονύσιος Κόκκινος κατατάσσεται κι αυτός στην ίδια κατηγορία, όπως ο Λέων Μελάς και ο Ιωάννης Ζαμπέλιος, οι οποίοι αναφέρουν και τις δύο εκδοχές της καταγωγής του Διάκου (Μουσουνίτσα – Αρτοτίνα).⁶⁵ Ο Κώστας Αβραάμ στο βιβλίο του «Ρουμελιώτες αγωνιστές του Εικοσιένα» γράφει ότι γεννήθηκε το 1788 στη Μουσουνίτσα.⁶⁶ Για τη γενέτειρα του Διάκου υπάρχουν δύο εκδοχές σημειώνει ο Γιάννης Κορδάτος: ότι γεννήθηκε στην Αρτοτίνα ή στην Μουσουνίτσα.⁶⁷ Ο αρχαιολόγος Παύλος Λαζαρίδης αναφέρει ως γενέτειρα του Διάκου το ορεινό χωριό Αρτοτίνα.⁶⁸ Ο συγγραφέας και εκπαιδευτικός Θεοδόσης Σπεράντσας αναφέρει πως σύμφωνα με την μαρτυρία του φίλου και συμπολεμιστή του, Βασίλη Μπούσγου, ο Διάκος γεννήθηκε στην Μουσουνίτσα της

⁵⁶ Παπαλεξανδρής, «Απομνημονεύματα Αντώνιου Κοντοσόπουλου», Αθήνα, 21/4/1903, «Εφημερίς»

⁵⁷ Γεώργιος Σ. Γεγλές, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Αθήνα, 1903, σελ. 99

⁵⁸ Κ.Θ. Δημαράς, «Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας», 9^η έκδοση, εκδ. ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 2000, σελ. 432

⁵⁹ Μελάς Λέων, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1920, σελ. 3

⁶⁰ Νικ. Σ. Γκινόπουλος, «Μία αυτόγραφος επιστολή του Διάκου», εφημ. «ΝΕΑ Εστία», 1929, τεύχ. 55, σελ. 250

⁶¹ Σπύρος Μελάς, «Ματωμένα Ράσα», εκδ. ΜΠΙΡΗΣ, Αθήνα, 1933, σελ. 279

⁶² Κωνσταντίνος Παπαχρίστου, «Που εγεννήθη ο Αθανάσιος Διάκος», ανατ. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, 1939, σελ. 11

⁶³ Ανδρέας Σκανδάμης, «Δώδεκα μορφές του εικοσιένα», εκδ. Τυπ. Καπρίνη, Καβάλλα, 1940, σελ. 124

⁶⁴ Κωνσταντίνος Βοβολίνης, «Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας 1453-1953», εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα, 2003 (3^η έκδοση), σελ. 131

⁶⁵ Διονύσιος Κόκκινος, «Η Ελληνική Επανάσταση», τ. Α', εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 10/1956, σελ. 198

⁶⁶ Αβραάμ Κώστας, «Ρουμελιώτες αγωνιστές του Εικοσιένα», Αθήνα, 1957, σελ. 283

⁶⁷ Γιάννης Κ. Κορδάτος, «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», τ. Β', Αθήνα, 1957, σελ. 240-241

⁶⁸ Παύλος Λαζαρίδης, «Χρονικόν περί της Μονής Προδρόμου Αρτοτίνης, Αρχαιολογικόν Δελτίον, τ. 19, (1964) 1966, σελ. 239

Παρνασσίδας.⁶⁹ Ο ιστορικός και λογοτέχνης Τάκης Λάμπας βασιζόμενος στους πρώτους βιογράφους του Διάκου, τουτέστιν τον Βαλαωρίτη, τον Φόρτη και τον Γούδα, κάνει όμοιες αναφορές σχετικά με την καταγωγή του.⁷⁰ Συνεπώς, και ο Λάμπας καταγράφει πως η καταγωγή του Διάκου είναι από τη Μουσούνιτσα. Ο συγγραφέας και λογοτέχνης Δημήτρης Φωτιάδης γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο πως γεννήθηκε στην Μουσούνιτσα του Παρνασσού.⁷¹ Η συγγραφέας Ζωζώ Τσιγκούλη–Σταυροπούλου σημειώνει για τον Διάκο ότι γεννήθηκε στην Αρτοτίνα της Δωρίδος.⁷² Ο Ιωάννης Κ. Μασούρας, στην έρευνά του περί της γενέτειρας του Αθανασίου Διάκου, αναφέρει πως η γενέτειρα του Αθανασίου Διάκου είναι η Αρτοτίνα της Δωρίδας.⁷³ Όσο για την ιδιαίτερη πατρίδα του Διάκου, ο Στασινόπουλος αναφέρει πως η μια παράδοση παρουσιάζει ότι γεννήθηκε στην Άνω Μουσούνιτσα της επαρχίας της Παρνασσίδας, και η άλλη ότι γεννήθηκε στην Αρτοτίνα της Δωρίδας.⁷⁴ Ο Απόστολος Βακαλόπουλος, στο σύγγραμμά του «Ιστορία του Νέου Ελληνισμού», γράφει λακωνικά ως προς την καταγωγή του Αθανασίου Διάκου πως γεννήθηκε στη Μουσούνιτσα της Παρνασσίδας.⁷⁵ Η συγγραφέας Ευθυμία Παπασπύρου–Καραδημητρίου αναφέρει πως η καταγωγή της μητέρας του Διάκου, Χρυσούλας Καφούρα, ήταν από την Αρτοτίνα.⁷⁶ Η Έφη Αλλαμάνη στην «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους» γράφει λακωνικά για την καταγωγή του Διάκου και αναφέρει ότι καταγόταν από τη Μουσούνιτσα της Δωρίδας.⁷⁷

Βιογράφοι του Αθανασίου Διάκου τον 21^ο αιώνα

Και ο Γεώργιος Κουτσοκλένης γράφει σχετικά με την καταγωγή και τους συγγενείς του Αθανασίου Διάκου. Πράγματι, σημειώνει ότι επικρατεί μια διαφωνία για το ποια είναι η γενέτειρα του ήρωα. Εν συνέχεια, παραθέτει τις απόψεις των Περραιβού, Μένδελσων, Φιλήμονος, Χέρτσμπεργ, Παπαχρίστου και Φωτιάδη, οι οποίοι είναι κάποιοι από τους υποστηρικτές της άποψης ότι ο Διάκος γεννήθηκε στη Μουσούνιτσα.⁷⁸ Ο Δημήτριος Μπόπης αναφέρει και τις δύο εκδοχές ως τη γενέτειρα

⁶⁹ Θεοδόσιος Σπεράντσας, «Από το συναξάρι του 1821 – Ο Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1964, σελ. 9

⁷⁰ Τάκης Λάμπας, «Θανάσης Διάκος», Β' έκδοση, εκδ. Μ.ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ Α.Ε, Αθήνα, 1970, σελ. 15

⁷¹ Δημήτρης Φωτιάδης, «Η επανάσταση του εικοσιένα», τ. Β', 2^η εκδ., εκδ. Ν.ΒΟΤΣΗ, Αθήνα, 1972, σελ. 42

⁷² Ζωζώ Τσιγκούλη–Σταυροπούλου, «Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1973, σελ. 6

⁷³ Ιωάννης Κ. Μασούρας, «Ποια η γενέτειρα του Αθανασίου Διάκου», Έκδοσις Δωρικής Αδελφότητας, Αθήνα, 1975, σελ. 20

⁷⁴ Χρήστος Στασινόπουλος, «Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασας του 1821», τ. Β', εκδ. ΔΕΔΕΜΑΔΗ, 3/1979, σελ. 17-18

⁷⁵ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Ιστορία του Νέου Ελληνισμού», τ. Ε', Θεσσαλονίκη, 1980, σελ. 425

⁷⁶ Ευθυμία Παπασπύρου–Καραδημητρίου, «Ο Θανάσης Διάκος στην τέχνη», εκδ. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα, 1986, σελ. 6

⁷⁷ Έφη Αλλαμάνη, «Η απελευθέρωση του Σουλίου και οι αγώνες των Σουλιωτών ως τον Μάρτιο 1821» «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. 12^{ος}, εκδ. ΕΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ, 4/2000, σελ. 98

⁷⁸ Γεώργιος Ν. Κουτσοκλένης, «Αθανάσιος Διάκος», ανατ. Από περ. «Σελίδες απ τη Φωκίδα», τεύχ. 122, Απρ.-Ιουν. 2007, Άμφισσα, 2007, σελ. 8-9

του Αθανασίου Διάκου· δηλαδή, αναφέρει και την Αρτοτίνα και την Άνω Μουσουνίτσα. Ο συγγραφέας κάνει παραπομπές γι αυτό το θέμα στον Κρέμο.⁷⁹ Ο Γιάννης Ρουφαγάλης γράφει πως ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε στην Αρτοτίνα, σημειώνει ότι ο πατέρας του Διάκου επίσης κατάγονταν από την Άνω Μουσουνίτσα, ενώ η μητέρα του από την Αρτοτίνα.⁸⁰ Ομοίως, υπογραμμίζει ο Στέφανος Παπαγεωργίου ότι ένας αριθμός σύγχρονων και μεταγενέστερων ιστορικών σημειώνουν ως τόπο καταγωγής του Μουσουνίτσα της Παρνασσίδας, αφού έχει επισημάνει προηγουμένως ότι οι πληροφορίες για τον τόπο γέννησης αντιφάσκουν.⁸¹ Ο υποστράτηγος ε.α. Ιωάννης κ. Φλέτουρης στο έργο του «Αθανάσιος Διάκος – τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την καταγωγή του» καταλήγει στο συμπέρασμα πως γενέτειρα του Διάκου είναι η Αρτοτίνα της Δωρίδας. Υποστηρίζει, πάντως, ο Φλέτουρης ότι κατάγεται μεν από την Άνω Μουσουνίτσα, αλλά ότι γεννήθηκε στην Αρτοτίνα.⁸² Ο Κωνσταντίνος Τσέλιος σημειώνει πως ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε στην Αρτοτίνα.⁸³ Σύμφωνα ακριβώς με την άποψη του Φλέτουρη είναι και ο Αθανάσιος Βήλος, σχετικά με την καταγωγή και τη γενέτειρα του Διάκου.⁸⁴

3^η Υποενότητα : Κοινωνική καταγωγή του Αθανασίου Διάκου , το επώνυμό του και το γενεαλογικό του δένδρο .

Στη συγκεκριμένη υποενότητα θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε μέσω των πηγών της ιστοριογραφίας, όπως και στην προηγούμενη υποενότητα, την κοινωνική καταγωγή του Αθανασίου Διάκου, ποιο ήταν το πραγματικό του επώνυμο και τι γνωρίζουμε για το γενεαλογικό του δένδρο και για τους συγγενείς του.

Βιογράφοι του Αθανασίου Διάκου τον 19^ο αιώνα

Ο Ιωάννης Ζαμπέλιος, παρουσιάζοντας στο έργο του πληροφορίες και από τις δύο βιογραφίες του Διάκου -τη μία από τον Ρόδιο και τη δεύτερη από τον Περραιβό-,

⁷⁹ Δημήτριος Μπόπης, «Αθανάσιος Διάκος – Ο πρώτος μάρτυρας του αγώνα», περ. «ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ», τεύχ.128, 2007, σελ. 11

⁸⁰ Γιάννης Ρουφαγάλης, «Αρτοτίνα», Αθήνα, 2007, σελ. 156

⁸¹ Στέφανος Παπαγεωργίου, «Αθανάσιος Διάκος», σειρά: «100 Μεγάλοι Έλληνες», τ. Α΄, εκδ. ΣΚΑΙ-ΒΙΒΛΙΟ, 2009, σελ. 143

⁸² Ιωάννου Κ. Φλέτουρη, «ΑΘΑΝΑΣΙΟΣ ΔΙΑΚΟΣ – ΤΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΥ ΕΠΙΒΕΒΑΙΩΝΟΥΝ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ», εκδ. ΔΡΟΜΩΝ, 2010, σελ. 115

⁸³ Κωνσταντίνος Γ. Τσέλιος, «Ο Αθανάσιος Διάκος στο δημοτικό τραγούδι», εκδ. ΔΗΜΟΣ ΒΑΡΔΟΥΣΙΩΝ ΦΩΚΙΔΑΣ, Αθήνα, 2010, εξώφυλλο – οπισθόφυλλο

⁸⁴ Αθανάσιος Γ. Βήλος, «Αθανάσιος Διάκος, Αρτοτίνα 1781- Λειβαδιά-Αλαμάνα 1821», Αθήνα, 2017, σελ. 69

καταθέτει, επίσης, την άποψη ότι αγνοείται το επώνυμο της οικογένειας του Διάκου καθώς και το όνομα της μητρός του, αλλά και εκείνο του αυτάδελφού του. Η οικογένεια του, συμπληρώνει, ήταν άσημη. Επιπλέον, σύμφωνα με τον Ζαμπέλιο, ο Ρόδιος αναφέρει για τον Διάκο πως ήταν συγγενής με τον Αντώνη Κοντοσόπουλο (ή αλλιώς Γεραντώνη).⁸⁵ Ο φιλέλληνας και ιστορικός Τζόρτζ Φίνλεϊ γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο πως το βαπτιστικό του όνομα ήταν Αθανάσιος.⁸⁶ Δεν αναφέρει ο Φίνλεϊ κάτι άλλο σχετικά με την κοινωνική θέση της οικογένειας του Διάκου ή για το επώνυμο του. Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης γράφει για την κοινωνική καταγωγή των συγγενών, το γενεαλογικό δένδρο και για το επώνυμο του Διάκου και επισημαίνει ότι ο Αθανάσιος Γραμματικός, παππούς του Αθανασίου Διάκου, ο οποίος από νεαρή ηλικία μαζί με τον αδελφό του και έναν πρωτοξάδελφό του συνείσφερε δίπλα στον αρματολό Κωσταντάρα από την Αγία Ευθυμία. Μετά τον θάνατο του Κωσταντάρα, ο Αθ. Γραμματικός προσπάθησε να περισώσει το σώμα του θανόντος, αλλά κατόπιν μίας συμπλοκής με Οθωμανούς της Δωρίδας και της Παρνασσίδας, το σώμα διαλύθηκε και λόγω αμνηστίας που δόθηκε στην συνέχεια, ο Αθανάσιος κατέφυγε εις την πατρίδα του κι έζησε ειρηνικά. Εκεί ο Αθανάσιος απέκτησε τον Μήτηρο, τον Κωστούλα, τον Νίκο και τη Στάμω. Ο Κωστούλας και ο Μήτηρος έπεσαν μαχόμενοι δίπλα σε γνωστούς αρματολούς. Ο δε Κωστούλας συμμάχησε με τον αρματολό Βλαχοθανάση από τη Βουνιχώρα και στη συνέχεια με τον Ανδρούτσο, οπότε και έπεσε μαχόμενος στην Πελοπόννησο το 1796. Ο δε Μήτηρος συμμάχησε με τον Λουκά Καλλιακούδα, αλλά σκοτώθηκε στη μάχη της Γαβρολίμνης το 1802. Έτσι, λοιπόν, ο μόνος γιός του Αθανασίου Γραμματικού που επέζησε ήταν ο Νίκος, ο οποίος έμεινε εις την Μουσούνιτσα και έζησε εκεί ως κτηνοτρόφος. Ο Νίκος υιοθετήθηκε από τον Ιωάννη Μασσαβέτα, σύζυγο της θείας του Στάμω. Ο Βαλαωρίτης γράφει πως ο Νίκος απέκτησε δυο γιούς, τον Μήτηρο Μασσαβέτα και τον Αθανάσιο.⁸⁷ Ο Αναστάσιος Γούδας δίνει τις ίδιες ακριβώς πληροφορίες για τον παππού του Διάκου, όπως και ο Βαλαωρίτης.⁸⁸ Για το επώνυμο και το γενεαλογικό δένδρο του Διάκου δεν αναφέρει κάτι. Στο συλλογικό έργο «Άπαντα για τον Αθανάσιο Διάκο» παρατίθεται η άποψη του Αγαπητού σχετικά με τον Διάκο, καθώς και μια διαφορετική τελείως πληροφορία: ότι ήταν γιός και εγγονός του Αθανασίου Γραμματικού, περίφημου αρματολού και ότι η μητέρα του ονομαζόταν Χρυσούλα.⁸⁹ Ο ιστορικός Γεώργιος Κρέμος αναφέρει πως το 1760 ο πατέρας του Αθανασίου Διάκου, Γεώργιος, υιοθετήθηκε από τον θείο του, Αθανάσιο Γραμματικό στην Αρτοτίνα. Από αυτή τη κατάσταση της υιοθεσίας του, ο Γεώργιος ονομάζεται και Ψυχογιός (και προφανώς ο γιός του, Αθανάσιος, θα κληρονομήσει και τα δύο αυτά ονόματα, τουτέστιν θα ονομάζεται Γραμματικός Ψυχογιός). Ο Γεώργιος, εν συνεχεία, παντρεύεται τη Χρυσούλα και μαζί της αποκτά πέντε παιδιά. Το πρώτο είναι η Σοφία, το δεύτερο η Καλομοίρα, το τρίτο ο Απόστολος, το τέταρτο ο

⁸⁵ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 20

⁸⁶ Τζορτζ Φίνλεϊ, «Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως», τ. Α', μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, εκδ. ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ- ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 12/2009, σελ. 208

⁸⁷ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, «Αθανάσης Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8-10

⁸⁸ Αναστασίου Γούδα, «Βίοι Παράλληλοι», τ. Η', Αθήνα, 1876, σελ. 423-424

⁸⁹ Συλλογικό, «Άπαντα για τον Αθανάσιο Διάκο», εκδ. ΜΕΡΜΗΓΚΑΣ, Αθήνα, 2009, σελ. 101

Κωνσταντίνος και το πέμπτο ο Αθανάσιος. Η Σοφία θα νυμφευτεί τον Κωνσταντίνο Κούστα και θα αποκτήσει μαζί του εννέα τέκνα, τα οποία είναι τα εξής: Η Κόλφη, που θα παντρευτεί τον Τσόλην και θα δημιουργήσει οικογένεια ποιμενική· η Φέγγω, που θα παντρευτεί τον συμπολεμιστή Διάκου, Αθανάσιο Ζαρονίκο· τον Απόστολο· τη Χρυσούλα· τον Γεώργιο· την Αικατερίνη, που θα νυμφευτεί («λάβει») τον Δημήτρη Κολοβό· τον Βασίλειο, ο οποίος θα γίνει ιερέας· τη Ζωίτσα, που θα παντρευτεί τον Δήμο Τζουβελέκα από το χωριό της Κολοκυθιάς· και τον Ιωάννη, το ένατο παιδί. Η δε Καλομοίρα, η άλλη αδελφή του Διάκου, νυμφεύτηκε τον Κώστα Αυγερό ή Σταμάτη από την Αρτοτίνα και απέκτησε μαζί του δυο παιδιά, τον Ιωάννη και τον Γεώργιο. Ο δε άλλος αδελφός του Διάκου, ο Απόστολος, πέθανε στη φυλακή, όταν ο Διάκος έγινε κλέφτης. Ο αδελφός του Διάκου Κωνσταντίνος, ο οποίος λόγω του θετού πατέρα του ονομάστηκε Μασσαβέτης, απέκτησε δύο γιούς, τον Γεώργιο και τον Δήμο. Ο Κωνσταντίνος σκοτώθηκε στο πλευρό του Διάκου στη μάχη της Αλαμάνας.⁹⁰ Συνεπώς, παρατηρούμε σε αυτό το σημείο πως υπάρχει μια διαφορετική εκδοχή του γενεαλογικού δένδρου του Διάκου σε σχέση με αυτό που παρουσιάζει ο Βαλαωρίτης. Αναλυτικότερα, παρατηρούμε δύο βασικές διαφορές: πως ο Βαλαωρίτης καταγράφει για τον πατέρα του Διάκου ότι τον έλεγαν Νίκο και υιοθετήθηκε από τον Ιωάννη Μασσαβέτα, ενώ ο Κρέμος αναφέρει πως ο πατέρας του Διάκου ονομαζόταν Γιώργος και υιοθετήθηκε από κάποιον Αθανάσιο Γραμματικό. Ο συγγραφέας και ποιητής Αλέξανδρος Σούτσος στο έργο του «Η Τουρκόμαχος Ελλάς» γράφει πως η μητέρα του είχε αρκετές οικονομικές δυσκολίες όταν χήρεψε.⁹¹ Ο Σπυρίδωνας Τρικούπης αναφέρει πως ο αγωνιστής του 1821, Αντώνιος Κοντουσόπουλος, ήταν ξάδελφος του Αθανάσιου Διάκου.⁹² Ο Σπυρίδων Φόρτης αναφέρει πως ότι ο παππούς του Διάκου Αθανάσιος, ο Γραμματικός, ήταν στην ομάδα του γνωστού αρματολού Κωνσταντάρα. Γράφει, επίσης, ότι οι γιοί του, ο Μήτρος και ο Κωστούλας, θα συνταχτούν στο πλευρό του αρματολού Βλαχοθανάση και, στη συνέχεια, του πατέρα του Ανδρούτσου. Ο Κωστούλας θα πεθάνει το 1796, ενώ ο Μήτρος θα σκοτωθεί το 1802. Έτσι, ο μόνος που θα επιζήσει από τους γιους του Αθανάσιου Γραμματικού θα είναι ο Νίκος, ο οποίος θα ζήσει ως κτηνοτρόφος στη Μουσούνιτσα κι εκεί θα αποκτήσει δυο γιούς: τον μεν Μήτρο, που υιοθετήθηκε από τον άντρα της θείας του Στάμω, τον Ιωάννη Μασσαβέτα· τον δε Αθανάσιο, τον επιφανή ήρωα Διάκο.⁹³ Παρατηρούμε ότι το γενεαλογικό δένδρο που μας παραθέτει ο Φόρτης για τον Διάκο ταυτίζεται σχεδόν με αυτό του Βαλαωρίτη, όπως επίσης και τα στοιχεία για την κοινωνική θέση του παππού του και για το επώνυμο του, καθώς και για το όνομα του πατέρα του. Ο αγωνιστής του 1821 στρατηγός Ιωάννης

⁹⁰Κρέμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», τ. Α', τεύχ. 1^ο, Πειραιεύς, 1883, σελ. 910

⁹¹ Αλέξανδρος Σούτσος, «Η Τουρκόμαχος Ελλάς», εκδ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήνα, 1882, σελ. 61

⁹² Σπυρίδωνας Τρικούπης, «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», τ. Α', Λονδίνο, 1888, σελ. 173

⁹³ Σπυρίδωνος Γ. Φόρτη, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ήρωος», εκδ. 2^η, εκδ. Ανέστη Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1892, σελ. 7-8

Μακρυγιάννης αναφέρει πως ο αδελφός του Διάκου ονομάζονταν στο επώνυμο Μασσαβέτας.⁹⁴⁹⁵

Βιογράφοι του Αθανασίου Διάκου τον 20^ο αιώνα

Ο Νικόλαος Βραχνός αναφέρει σχετικά με την οικογενειακή κατάσταση του Διάκου πως ήταν ορφανός από πατέρα.⁹⁶ Ο βιογράφος και εκδότης Παπαλεξανδρής δημοσιεύοντας στην εφημερίδα «Εφημερίς» τα απομνημονεύματα του Αντώνη Κοντοσόπουλου παραθέτει την πληροφορία της συγγένειας του Κοντοσόπουλου με τον Διάκο ως πρώτα ξαδέλφια.⁹⁷ Ο Χρ. Βλασσόπουλος κάνει μια μικρή αναφορά στο όνομα – επώνυμο του Αθανασίου Διάκου και παραθέτει το όνομα Μασσαβέτα.⁹⁸ Ο Γιάννης Βλαχογιάννης σε άρθρο του στην εφημερίδα «Εφημερίς» προσπαθεί να αναλύσει το θέμα του επωνύμου του Διάκου: Αρχικά, στο άρθρο του ο Βλαχογιάννης αναφέρει πως το επώνυμο της οικογένειας του Διάκου συνεχίζει να παραμένει άγνωστο σύμφωνα με μια τότε πρόσφατη αναφορά της χήρας του Κ.Μασσαβέτα, αδελφού του ήρωα της Αλαμάνας. Σημειώνει, λοιπόν, πως, αν και ο αδελφός του Διάκου ονομάζεται Μασσαβέτας, αυτό δεν σημαίνει ότι και ο ίδιος ο Διάκος θα έχει το ίδιο επώνυμο. Πιο συγκεκριμένα, ο Βλαχογιάννης αναφέρει πως, σύμφωνα με τον Βαλαωρίτη, ο αδελφός του Διάκου, Μήτρος Μασσαβέτας, ήταν θετός γιός του Ιωάννη Μασσαβέτα, από τον οποίο προσέλαβε το επώνυμο, ενώ, κατά τον Κρέμο, ονομάζεται Κωνσταντίνος και δηλώνει σε αυτό το σημείο ότι αυτό είναι το σωστό (σύμφωνα κιόλας με τις αναφορές της χήρας του Κωνσταντίνου Μασσαβέτα) και ότι ήταν ο θετός γιός του Μήτρου Μασσαβέτα. Τέλος, αναφέρει πως ονομάζεται Διάκος και σημειώνει ο Βλαχογιάννης πως αυτό μαρτυρείται στα απομνημονεύματα του Παλαιών Πατρών Γερμανού, όπου ο ίδιος τον ονομάζει καπιτάν Διάκο.⁹⁹¹⁰⁰ Στο άρθρο «Ένα χαρτί παλιό πού ήρθε να μας θυμίση το Θανάση Διάκο» του γνωστού λαογράφου Δημ. Λουκόπουλου αναφέρονται τα εξής: Ο Πάνος Κούστας από την Αρτοτίνα, δισέγγονος της αδελφής του ήρωα Αθανασίου Διάκου, έδωσε στον Λουκόπουλο δύο παλιά τούρκικα γράμματα. Το ένα από τα δύο είναι χαρτί (ταπί) του προπάππου του, Πάνου Κούστα, γαμπρού του Διάκου.¹⁰¹ Ένα νέο στοιχείο που παρουσιάζει ο Λουκόπουλος ως προς τους συγγενείς του Διάκου είναι ότι σύζυγος της αδελφής του Διάκου ήταν ο Πάνος Κούστας. Ως προς τους συγγενείς του Διάκου,

⁹⁴ Ιωάννης Μακρυγιάννης, «Λεύκωμα της Ελληνικής επανάστασης του '21 – Με χέρι του Π. Ζωγράφου και σκέψη του Ι. Μακρυγιάννη», σελ. 10

⁹⁵ Ο στρατηγός Ιωάννης Μακρυγιάννης παρουσιάζει τον Αθανάσιο Διάκο ως έναν νέο Λεωνίδα. (Ι.Θ. Κακριδής, «Αρχαίοι Έλληνες και Έλληνες του Εικοσιένα», Θεσσαλονίκη, 1956, σελ.12

⁹⁶ Νικόλαος Ι. Βραχνός, «Ιστορία της Νέας Ευρώπης», Αθήνα, 1901, σελ. 257

⁹⁷ Παπαλεξανδρής, «Απομνημονεύματα Αντώνιου Κοντοσόπουλου, Αθήνα, 21/4/1903, «Εφημερίς»

⁹⁸ Χρ. Βλασσόπουλος, «Ημερολόγιον του Αγώνος, Αθήνα, 1930, σελ. 34

⁹⁹ Γιάννης Βλαχογιάννης, «Το επώνυμον του Διάκου», εφημ. Εφημερίς, Αθήνα, 23/11/1932, σελ. 3

¹⁰⁰ Γερμανού Π. Πατρών μητροπολίτου., «Απομνημονεύματα», εκδ. Γ.Ι.ΠΑΠΟΥΛΑ, Αθήνα, 1900, σελ. 43

¹⁰¹ Λουκόπουλος Δημήτριος, «Ένα χαρτί παλιό πού ήρθε να μας θυμίση το Θανάση Διάκο», δημ. «Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος», 1932, σελ. 295-310

ο Σπύρος Μελάς σημειώνει ότι ο Διάκος είχε δυο αδελφούς, τον Απόστολο και τον Δήμο που τον λέγανε και Μασσαβέτα, και δυο αδελφές, την Καλομοίρα και τη Σοφία. Ο πατέρας του Διάκου με τον Δήμο και τον Απόστολο είχαν προτιμήσει την κτηνοτροφική ζωή.¹⁰² Μια διαφορετική εκδοχή του γενεαλογικού δένδρου του Διάκου παρουσιάζει ο Κωνσταντίνος Παπαχρίστου στη μελέτη του «Πού εγεννήθη ο Αθανάσιος Διάκος», όπου αναφέρει τη μαρτυρία του ιατρού Κωνσταντίνου Διάκου το 1926. Ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε στην Αρτοτίνα από τον Κωνσταντίνο Ψυχογιό, που καταγόταν από την Άνω Μουσουνίτσα από την οικογένεια Πανουργιά και ως θετός υιός έλαβε το όνομα Ψυχογιός. Αφού έλαβε ως σύζυγο τη θυγατέρα του Μπουκουβάλα από την Αρτοτίνα, απέκτησε μαζί της τρεις γιούς: τον Απόστολο Ψυχογιό, τον Δημήτριο επονομασθέντα Μασσαβέτα και τον Αθανάσιο Ψυχογιό τον ήρωα, και δύο θυγατέρες, την Καλομοίρα και τη Σοφία. Ο μεν Ψυχογιός μαζί με τον μεγαλύτερο υιό του, Απόστολο (αδελφό του Διάκου) πέθαναν στις φυλακές της Υπάτης, ενώ η μητέρα του Διάκου με τις θυγατέρες της και τον Αθανάσιο, ορφανοί και καταδιωκόμενοι από τους Τούρκους, έφυγαν από την οικία τους και έμειναν σε μια καλύβα. Ο Δημήτριος Μασσαβέτας κατέφυγε στη Μουσουνίτσα, πατρίδα του πατέρα του Πανουργιά, ενώ οι αδελφές του Διάκου παντρεύτηκαν στην Αρτοτίνα: η Καλομοίρα τον Γεώργιο Σταμάτη και η Σοφία τον Κωνσταντίνο Κούστα.¹⁰³ Το καινούργιο που αναφέρει ο Παπαχρίστου είναι ότι Διάκος κατάγεται από την οικογένεια Πανουργιά. Ο συγγραφέας Ανδρέας Σκανδάμης σημειώνει ως προς την οικογενειακή και κοινωνική του θέση ότι ο ήρωας της Αλαμάνας καταγόταν από μια φτωχική οικογένεια της Αρτοτίνας.¹⁰⁴ Ο Διονύσιος Κόκκινος αναφέρει ότι ο παππούς του, Αθανάσιος Γραμματικός, ήταν κλέφτης υπό τον περίφημο Κωνσταντάρη, ενώ δύο θείοι του ήταν επίσης κλέφτες.¹⁰⁵ Έτσι, παρατηρούμε ότι ο Κόκκινος συμφωνεί με τα βιογραφικά στοιχεία που δίνουν για τον Διάκο ο Βαλαωρίτης και ο Φόρτης. Ο Κώστας Αβραάμ επισημαίνει ότι ο πατέρας του Διάκου, Νικόλαος Γραμματικός ή Μασσαβέτας, ήταν γιός του Θανάση Γραμματικού και ήταν στην ομάδα του κλέφτη Κωνσταντάρη. Τα παιδιά του Θανάση Γραμματικού, ο Μήτρος και ο Κωστούλας, ακολούθησαν την πορεία του πατέρα τους, ενώ ο τρίτος γιός του, ο Νικόλας, ο πατέρας του Διάκου, έζησε ως βοσκός στη Μουσουνίτσα. Παντρεύτηκε στην Αρτοτίνα τη Χρυσούλα Καφούρα κι απέκτησε παιδιά: τον Αποστόλη, τον Κώστα, τον Θανάση, τη Σοφία και την Καλομοίρα.¹⁰⁶ Ο Κώστας Αβραάμ φαίνεται να συμφωνεί με τα βιογραφικά στοιχεία για τον Διάκο που παρουσιάζονται από τους Βαλαωρίτη και Φόρτη. Ο Γιάννης Κορδάτος γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο ότι καταγόταν από φτωχή οικογένεια. Τονίζει, επίσης, ότι το οικογενειακό όνομά του ήταν Μασσαβέτας.¹⁰⁷ Ο Πρωτοψάλτης σημειώνει μια καινούργια πληροφορία: πως ο συνταγματάρχης και στρατιωτικός νομοεπιθεωρητής Ιωάννης Ρούκης, ο οποίος

¹⁰² Σπύρος Μελάς, «Ματωμένα Ράσα», εκδ. ΜΠΙΡΗΣ, Αθήνα, 1933, σελ. 283

¹⁰³ Κωνσταντίνος Παπαχρίστου, «Πού εγεννήθη ο Αθανάσιος Διάκος», ανατ. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, 1939, σελ. 6-7

¹⁰⁴ Ανδρέας Σκανδάμης, «Δώδεκα μορφές του εικοσιένα», εκδ. Τυπ. Καπρίνη, Καβάλλα, 1940, σελ. 124

¹⁰⁵ Διονύσιος Κόκκινος, «Η Ελληνική Επανάσταση», τ. Α', εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1956, σελ. 198

¹⁰⁶ Αβραάμ Κώστας, «Ρουμελιώτες αγωνιστές του Εικοσιένα», Αθήνα, 1957, σελ. 283

¹⁰⁷ Γιάννης Κ. Κορδάτος, «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», τ. Β', Αθήνα, 1957, σελ. 240-241

απεβίωσε στις 19 Μαρτίου το 1860 στη Χαλκίδα, ήταν συγγενής με τον Αθανάσιος Διάκο.¹⁰⁸ Σημειώνει ο Θεοδόσης Σπεράντσας πως, σύμφωνα με την μαρτυρία του φίλου και συμπολεμιστή του Βασίλη Μπούσγου, ο πατέρας του Διάκου ήταν ο Βασίλης Ψυχογιός, αλλά και πως κάποιοι άλλοι λένε πως ο πατέρας του ονομαζόταν Νίκος Κούσιος από τη Μουσούνιτσα, κι ότι παντρεύτηκε στην Αρτοτίνα, με κόρη από τη γενιά των Κωνσταντέλλων, που του την προξένεψε ο θείος του, Θανάσης Γραμματικός, από τον οποίο είχε υιοθετηθεί. Ύστερα από τον γάμο, ο πατέρας του Διάκου θα ζήσει στην Αρτοτίνα και θα αποκτήσει πέντε παιδιά· και ο Διάκος θα είναι το τέταρτο, στο οποίο και έδωσαν το όνομα Θανάση από τον θετό του παππού. Ο Διάκος υπογραμμίζει ότι, μέχρι να ιερωθεί, είχε το όνομα Θανάσης Γραμματικός. Ο συγγραφέας σημειώνει ότι οι δυο θείοι του Διάκου πέθαναν σε πολέμους εναντίον των Οθωμανών.¹⁰⁹ Ο Σπεράντσας, παρατηρούμε λοιπόν, πως παρουσιάζει δύο τελείως διαφορετικές εκδοχές για το όνομα του πατέρα του Διάκου. Αρχικά τον αναφέρει ως Βασίλη Ψυχογιό και, στη συνέχεια, παραθέτει την εκδοχή πως ονομαζόταν Νίκος Κούσιος. Διακρίνουμε, όμως, να υπάρχει και μια ομοιότητα σχετικά με τα στοιχεία που αφορούν την υιοθεσία του πατέρα του Διάκου, έτσι ακριβώς όπως μας παρουσιάζονται και στον Κρέμο. Το 1970 ο ιστορικός και λογοτέχνης Τάκης Λάμπας, βασιζόμενος στους πρώτους βιογράφους του Διάκου, τον Βαλαωρίτη, τον Φόρτη και τον Γούδα, κάνει παρόμοιες αναφορές σχετικά με τους συγγενείς του, το γενεαλογικό του δένδρο, το επώνυμό του και την οικογενειακή του κατάσταση.¹¹⁰ Οι συγκεκριμένες αναφορές που κάνει ο Λάμπας από τον Βαλαωρίτη, τον Γούδα και Φόρτη έχουν παρατεθεί παραπάνω. Ως προς το επώνυμο του Διάκου, ο Λάμπας παρουσιάζει τρία υποψήφια επώνυμα, τα οποία και χαρακτηρίζει παράξενα. Αρχικά, βασιζόμενος στον Βαλαωρίτη, παρουσιάζει το επώνυμο Γραμματικός· στη συνέχεια, βασιζόμενος στον Κρέμο, παρουσιάζει το επώνυμο –παρατσούκλι Ψυχογιός· και τέλος, το επώνυμο Πανουργιάς, βασιζόμενος σε άρθρο του Βλαχογιάννη στην εφημερίδα «Ρουμελιώτης» στις 23/8/1930, με τίτλο «Διάκος». Παρουσιάζει, όμως, και την άποψη του ιστορικού Δημ. Γρ. Καμπούρογλου, ο οποίος υποστηρίζει ότι ανακάλυψε το πραγματικό επίθετο της οικογένειας του Διάκου, που είναι Μασσαβέτας και το τεκμηριώνει τονίζοντας ότι το επίθετο Μασσαβέτας πιστοποιείται από τον Γιάννη Γκούρα ή Μαμούρη για τον αδελφό του Διάκου, Κώστα Μασσαβέτα.¹¹¹ Την ίδια «πορεία» με τον Βαλαωρίτη και τον Φόρτη ακολουθεί και ο συγγραφέας και λογοτέχνης Δημήτρης Φωτιάδης, ο οποίος γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο ότι ο παππούς του, ονόματι Θανάσης, ήταν κλέφτης στην κλέφτικη ομάδα του Κωνσταντάρη. Οι άλλοι δύο θείοι του ξεχώρισαν ως κλέφτες και αυτοί.¹¹² Σχετικά με το επώνυμο και την κοινωνική καταγωγή των συγγενών του Διάκου, και η

¹⁰⁸ Γ. Τσουκαλάς – Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, «Ιστορικές Βιογραφίες αγωνιστών του 21», εκδ. Γ.ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ & ΥΙΟΣ, Αθήνα, 1959, σελ. 435

¹⁰⁹ Θεοδόσιος Σπεράντσας, «Από το συναξάρι του 1821 – Ο Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1964, σελ. 9

¹¹⁰ Τάκης Λάμπας, «Θανάσης Διάκος», Β΄ έκδοση, εκδ. Μ.ΠΕΧΑΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ Α.Ε, Αθήνα, 1970, σελ. 15

¹¹¹ Τάκης Λάμπας, «Θανάσης Διάκος», Β΄ έκδοση, εκδ. Μ.ΠΕΧΑΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ Α.Ε, Αθήνα, 1970, σελ. 21

¹¹² Δημήτρης Φωτιάδης, «Η επανάσταση του εικοσιένα», τ. Β΄, 2^η εκδ., εκδ. Ν.ΒΟΤΣΗ, Αθήνα, 1972 σελ. 42

συγγραφέας Ζωζώ Τσιγκούλη– Σταυροπούλου σημειώνει ότι από γενιά αρματολών και κλεφτών καταγόταν ο Διάκος.¹¹³ Ο Χρήστος Στασινόπουλος αναφέρει για τον Αθανάσιο Διάκο πως ο παππούς του ήταν κλέφτης στο σώμα του Κωνσταντάρη και λεγόταν Θανάσης Γραμματικός. Τον πατέρα του Διάκου, Νικόλα Γραμματικό, άλλοι τον φέρουν ότι κατάγονταν από τη γενιά των Κωνσταντελλαίων της Παρνασσίδας και άλλοι πως λεγόταν Μασσαβέτας. Το τελευταίο όνομα οφείλεται, προφανώς, στο ότι τον αδελφό του, Μήτηρο, τον είχε υιοθετήσει κάποιος Μασσαβέτας.¹¹⁴ Η συγγραφέας Ευθυμία Παπασπύρου– Καραδημητρίου γράφει αναφορικά με την οικογενειακή κατάσταση του Διάκου, πως ο Αθανάσιος Διάκος ήταν ένα από τα πέντε παιδιά της οικογένειας του Νίκου Μασσαβέτα. Η οικογένεια του, σημειώνει η συγγραφέας, μετακινούνταν κάθε χρόνο στην Αρτοτίνα με την οποία διατηρούσε δεσμούς λόγω της καταγωγής της μητέρας του, Χρυσούλας Καφούρα.¹¹⁵ Ο ιστορικός Σπύρος Λουκάτος δίνει αναλυτικά πληροφορίες για το γενεαλογικό δένδρο, για τους συγγενείς και, κυρίως, για το επώνυμο του Διάκου. Σε κείμενο του, λοιπόν, στα «Πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου -200 χρόνια από τη γέννηση του Αθανασίου Διάκου», γράφει πως, ως προς το όνομα το οποίο φέρεται να έχει ο Διάκος, επικρατέστερα είναι τα εξής ονόματα: α) Μασσαβέτας, β) Γραμματικός, γ) Ψυχογιός, δ) Κούσιος, ενώ το βαπτιστικό όνομα του πατέρα του σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες είναι «Νικόλαος», ενώ σύμφωνα με άλλες είναι «Γεώργιος». Ως προς τον αδελφό του, άλλοι τον καταγράφουν ορθά (σημειώνει ο Λουκάτος) «Κωνσταντίνου» και άλλοι «Μήτηρο». Ως προς τις ασχολίες του πατέρα του, άλλοι μαρτυρούν ότι ασκούσε «ποιμενικόν βίον», άλλοι ότι ήταν γεωργός και άλλοι ότι ήταν σκηνίτης.¹¹⁶ Τέλος, ως προς την γενέτειρα του, ο Λουκάτος υποστηρίζει τη μαρτυρία του σύγχρονου και συμπολεμιστή του Διάκου, Ιωάννη Μαμούρη ή Ιωάννη Γκούρα, ότι ο Αθανάσιος Διάκος κατάγονταν από την Άνω Μουσούνιτσα. Η μαρτυρία, θεωρεί ο Λουκάτος, πως είναι αδιαφιλονίκητη, καθώς ο Γκούρας ή Μάμουρης ήταν συμπολεμιστής του Διάκου εναντίον των τουρκικών δυνάμεων του Κιοσέ Μεχμέτ και του Ομέρ Βρυώνη και, επομένως, γνώριζε άμεσα και εκ του σύνεγγυς τον Αθανάσιο Διάκο και τον αδελφό του, τον Κωνσταντίνου.¹¹⁷ Ο Λουκάτος παρουσιάζει ακόμα ένα επιχείρημα σχετικά με το πατρώνυμο του Αθανασίου Διάκου, σημειώνοντας ότι ο Δημ. Καμπούρογλου δημοσίευσε στην αθηναϊκή εφημερίδα «Άστρ» μια επιστολή της χήρας του μακαρίτη Κ. Μασσαβέτα αδελφού, του Αθανασίου Διάκου. Ειδικότερα, σε αυτή την επιστολή, η οποία έχει σταλεί από τη Μουσούνιτσα στον βασιλιά Όθωνα, η χήρα Στάμω ζητάει κρατική ενίσχυση και επισημαίνει ότι ο άνδρας της ήταν ο Κ. Μασσαβέτας. Ο Λουκάτος, λοιπόν, υποστηρίζει πως με αυτή την δημοσιευμένη

¹¹³ Ζωζώ Τσιγκούλη–Σταυροπούλου, «Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1973, σελ. 6

¹¹⁴ Χρήστος Στασινόπουλος, «Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασας του 1821», τ. Β', εκδ. ΔΕΔΕΜΑΔΗ, 3/1979, σελ. 17-18

¹¹⁵ Ευθυμία Παπασπύρου–Καραδημητρίου, «Ο Θανάσης Διάκος στην τέχνη», εκδ. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα, 1986, σελ. 6

¹¹⁶ Σπύρος Λουκάτος, «Πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου – 200 χρόνια από τη γέννηση του Αθανασίου Διάκου», Αθήνα, 1992, σελ. 48-49

¹¹⁷ Σπύρος Λουκάτος, «Πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου – 200 χρόνια από τη γέννηση του Αθανασίου Διάκου», Αθήνα, 1992, σελ. 51

επιστολή του Δημ. Καμπούρογλου καταλήγουμε στη διαπίστωση ότι ο «Διάκος ώνομάζετο Θανάσης Μασσαβέτας».¹¹⁸

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 21^ο αιώνα

Στο συλλογικό έργο «Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός- Ελλάδα Τουρκοκρατία και Επανάσταση» μαρτυρείται πως το οικογενειακό επώνυμο του Διάκου ήταν «Γραμματικός».¹¹⁹ Ο Γεώργιος Κουτσοκλένης γράφει ότι μετά τον θάνατο του Κωνσταντάρα ο Γραμματικός συγκρότησε δικό του σώμα με το οποίο συνεχώς ενοχλούσε τους Οθωμανούς της Φωκίδας.¹²⁰ Ο Κουτσοκλένης φαίνεται να έχει σύμφωνες απόψεις με τον Βαλαωρίτη, τον Φόρτη και τον Λουκάτο σχετικά με το επώνυμο του Διάκου και το γενεαλογικό του δένδρο. Ο Δημήτριος Τσιάμαλος αναφέρει πως ξάδελφος του Αθανασίου Διάκου ήταν ο Αντώνης Κοντοσόπουλος.¹²¹ Ο Δημήτριος Μπόπης, όσον αφορά τους συγγενείς του Διάκου, βασίζεται στον Κρέμο.¹²² Τέλος, ο καθηγητής ιστορίας, Στέφανος Παπαγεωργίου γράφει για τον Διάκο τα εξής: Κατά μια πληροφορία ο πατέρας του Γεώργιος υιοθετήθηκε από κάποιον Αθανάσιο Γραμματικό και πήρε το επίθετο «Ψυχογιός», ενώ σε άλλη πηγή αναφέρεται ως οικογενειακό όνομα του Διάκου το «Πανουργιάς». Ωστόσο, όπως υπογραμμίζει ο Στέφανος Παπαγεωργίου, ένας αριθμός σύγχρονων και μεταγενέστερων ιστορικών σημειώνουν πως ήταν γιός του Νίκου Μασσαβέτα. Επιπρόσθετα ο Στέφανος Παπαγεωργίου όσο αφορά την κοινωνική καταγωγή των συγγενών του Διάκου αναφέρει πως και ο παππούς του αλλά και ένας θείος του ήταν κλέφτες.¹²³

¹¹⁸ Σπύρος Λουκάτος, «Πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου – 200 χρόνια από τη γέννηση του Αθανασίου Διάκου», Αθήνα, 1992, σελ. 57

¹¹⁹ Συλλογικό, «Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός», τ. Ε΄, εκδ. ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ –ΠΑΙΔΕΙΑ, 2006, σελ. 149

¹²⁰ Γεώργιος Ν. Κουτσοκλένης, «Αθανάσιος Διάκος», ανατ. Από περ. «Σελίδες απ τη Φωκίδα» τεύχ. 122 Απρ.-Ιουν. 2007, Άμφισσα, 2007, σελ. 8-9

¹²¹ Δημήτρης Τσιάμαλος, «Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821», 2007, σελ. 85

¹²² Δημήτριος Μπόπης, «Αθανάσιος Διάκος – Ο πρώτος μάρτυρας του αγώνα», περ. «ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ», τεύχ.128, 2007, σελ. 10

¹²³ Στέφανος Παπαγεωργίου, «Αθανάσιος Διάκος», σειρά: «100 Μεγάλοι Έλληνες», τ. Α΄, εκδ. ΣΚΑΙ-BIBΛΙΟ, 2009, σελ. 143-144

[ΕΝΟΤΗΤΑ Β] ΜΟΝΑΧΟΣ – ΚΛΕΦΤΗΣ – ΑΡΜΑΤΟΛΟΣ
ΤΟΠΙΚΟΣΥΓΓΕΝΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΤΥΑ
ΤΟΥ ΔΙΑΚΟΥ

Σε αυτή την ενότητα θα εξετάσουμε την πορεία του Αθανάσιου Διάκου από την εφηβική του ηλικία έως και την περίοδο που αποφασίζει να γίνει κλέφτης και να συμμετάσχει κι εκείνος πλέον ενεργά στον αγώνα του 1821. Ας προσπαθήσουμε, όμως, αναλυτικότερα μέσα από την ιστοριογραφική μελέτη των πηγών, όπως εφαρμόσαμε και στην προηγούμενη ενότητα, να απαντήσουμε σε κάποια ερωτήματα, όπως το γιατί ο Αθανάσιος Διάκος έγινε μοναχός, τότε και γιατί έγινε κλέφτης και ποιες είναι οι σχέσεις του με τους επιφανείς άνδρες της εποχής (όπως ο Αλή Πασάς και οι αρματολοί), δηλαδή σε ποια κοινωνικοπολιτικά δίκτυα άνηκε και ποιες ήταν οι σχέσεις του Διάκου με άλλους καπετάνιους και αρματολούς.

1^η Υποενότητα : Μοναχός – Κλέφτης

Στη συγκεκριμένη υποενότητα θα προσπαθήσουμε να προσεγγίσουμε, μέσω των πηγών της ιστοριογραφίας, τι ήταν εκείνο που ώθησε τον Αθανάσιο Διάκο να γίνει μοναχός, καθώς και το τότε και το γιατί αποφάσισε να γίνει κλέφτης.

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 19^ο αιώνα

Αρχικά, ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός, πριν τον βιογράφο του Διάκου, Ρόδιο, γράφει το 1828 πως ο Αθανάσιος Διάκος ήταν διάκονος. Ο Νερουλός αναφέρει αυτό το στοιχείο χωρίς να διευκρινίζει τον τρόπο με τον οποίο ο Διάκος πήγε στο μοναστήρι και σε ποια ηλικία. ¹²⁴ Ακολούθως, ο Παναγιώτης Ρόδιος γράφει ότι αποφάσισε ο ίδιος ο Διάκος να γίνει μοναχός σε ηλικία 12 ετών, επειδή η οικογένειά του ήταν φτωχή. ¹²⁵ Ο Χριστόφορος Περραιβός γράφει πως σε νεαρή ηλικία ο Διάκος

¹²⁴ Jacovaky Rizos Néroulos, «Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l' empire d' Orient», Γενέβη, 1828, σελ. 345

¹²⁵ Παναγιώτης Ρόδιος, «Βίοι Διάκος», περ. «Έφορος Στρατιωτικός», τ. Α΄, Ναύπλιο, 1835, σελ. 165

χειροτονήθηκε μοναχός. Επιπροσθέτως, ο Περραιβός αναφέρει πως, όταν ένας Τούρκος ήρθε σε έντονη αντιπαράθεση με τον Διάκο, ο Διάκος τον σκότωσε και, έτσι, εγκατέλειψε τον μοναστικό βίο¹²⁶, και έγινε κλέφτης.¹²⁷¹²⁸ Ο ποιητής Ιωάννης Ζαμπέλιος το 1843 στην τραγωδία η οποία αναφέρεται στον ήρωα Αθανάσιο Διάκο παραθέτει τις απόψεις του Ροδίου και του Περραιβού για αυτή την περίοδο της ζωής του Διάκου. Στην ενότητα όπου ο Ζαμπέλιος παραθέτει την άποψη του Ροδίου επισημαίνει ότι ο Διάκος βρισκόταν σε ένα γλέντι γάμου μεταξύ συγγενών. Ενώ έβλεπε, λοιπόν, να τουφεκίζουν για το χαρμόσυνο γεγονός, παρασύρθηκε και, κατά λάθος, σκότωσε έναν από τους παρευρισκόμενους. Φοβούμενος μήπως τιμωρηθεί, δεν επέστρεψε στο μοναστήρι, αλλά έγινε κλέφτης.¹²⁹ Ο ιστορικός Ιωάννης Φιλήμων συντάσσει αποσπασματικά στο έργο του «Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως» τη βιογραφία του Διάκου, έχοντας συνδυάσει στοιχεία τα οποία δίνει ο Περραιβός (συγκεκριμένα, τον λόγο για τον οποίο ο Διάκος έφυγε από το μοναστήρι, με την διαφορά ότι εδώ δεν καταγράφεται πως ο Διάκος σκοτώνει τον Φερχάτ).¹³⁰ Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης αναφέρει ότι σε εφηβική ηλικία ο Αθανάσιος Διάκος, μετά από προτροπή του πατέρα του, έγινε διάκος στη μονή του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου.¹³¹ Εν συνέχεια, ο Βαλαωρίτης, σε υποσημείωσή του, διαψεύδει τον Χριστόφορο Περραιβό σχετικά με το ότι ο Διάκος σκότωσε τον Φερχάτ· και αυτό διότι παρουσιάζεται κατόπιν ο διορισμός του Φερχάτ σε Βοεβόδα. Συνεπώς, ο Βαλαωρίτης υποστηρίζει πως, όταν ο ηγούμενος της μονής του ανακοίνωσε ότι ο Φερχάτης ζήτησε να τον δει, αναχώρησε από το μοναστήρι κρυφά και εντάχθηκε στους κύκλους των κλεφτών.¹³² Συγκριτικά, λοιπόν, εδώ με τον Ρόδιο, ο Βαλαωρίτης παραθέτει άλλα γεγονότα για τη φυγή του Διάκου από το μοναστήρι. Ο Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσμπεργ σημειώνει πως ήταν στα νεανικά του χρόνια διάκονος, χωρίς, όμως, να έχει χειροτονηθεί στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη. Εδώ εντοπίζουμε μια καινούργια μαρτυρία από τον συγγραφέα, η οποία δεν βλέπουμε να υπάρχει σε άλλες πηγές. Ο Χέρτσμπεργ, τόσο για την μη χειροτόνηση του Διάκου, όσο και για τον τρόπο τον οποίο φεύγει ο Διάκος από το μοναστήρι, παρουσιάζει μια δική του ξεχωριστή άποψη· ότι ο ηγούμενος συμβούλεψε τον Διάκο να καταφύγει στα

¹²⁶ Η θέση της Εκκλησίας στην επαναστατημένη Ελλάδα το 1821 διαχωρίζεται από την πάγια θέση που είχε το Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης για τους επαναστάτες. (John A. Petropoulos, «The Orthodox Church and Independent Greece, 1821-1852, C: Cambridge University Press, 1969, p. 220 Amherst College.)

¹²⁷ Χριστόφορος Περραιβός, «Απομνημονεύματα Πολεμικά», τ. Α', Αθήνα, 1836, σελ. 54

¹²⁸ Ως προς την κοινωνική κινητικότητα που παρατηρείται στην περίπτωση του Διάκου μπορούμε να σχολιάσουμε το εξής. Η αλλαγή αυτή του Διάκου από έναν ταπεινό μοναχό, μέρος της χριστιανικού κατακτημένου πληθυσμού, σε κλέφτη, σηματοδοτεί το χάσμα το οποίο δημιουργείται μεταξύ της επαναστατημένης ελληνικής κοινωνίας και οθωμανικής εξουσίας. Η επαναστατημένη ελληνική κοινωνία με ένοπλο τρόπο προσπαθεί να απαλλαχτεί από τους νόμους των κατακτητών και να υπερασπίσει την εθνική ανεξαρτησία της. (Βασίλης Παναγιωτόπουλος, «Η ματιά των άλλων», εκδ: ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ /ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ, Αθήνα, 2012, σελ.32

¹²⁹ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 6

¹³⁰ Ιωάννης Φιλήμωνας, «Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως», τ. Γ', Αθήνα, 1860, σελ. 78-19

¹³¹ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 10

¹³² Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 11-12

ορεινά.¹³³Ο Μένδελσων Βαρθόλδης παρουσιάζει μια παρόμοια με τον Περραιβό εκδοχή σχετικά με το πώς ο Διάκος εγκατέλειψε τον μοναστικό βίο και σημειώνει πως είχε οδηγηθεί στο μοναστήρι από τους συγγενείς του, μέχρι, όμως, τη στιγμή που το λάγνο βλέμμα του Δερβέναγα προς τον Διάκο, τον έκανε να τον σκοτώσει με αποτέλεσμα να γίνει κλέφτης.¹³⁴Ο Δημ. Παπαντωνόπουλος στο έργο του «Πεντηκονταετηρίς της Ελληνικής Επανάστασεως του έτους 1821» αναφέρει πως μεταξύ άλλων εκπροσώπων της εκκλησίας που πρωτοστάτησαν στην επανάσταση του 1821 ήταν και ο Αθανάσιος Διάκος.¹³⁵Επιπροσθέτως, ο Παπαντωνόπουλος αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος είχε μια ιδιαίτερη σχέση με την θρησκεία του.¹³⁶Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος επισημαίνει πως ο Αθανάσιος Διάκος εγκαταλείπει από νωρίς την ζωή του μοναχού και γίνεται γρήγορα κλέφτης χωρίς να διευκρινίζει την αιτία.¹³⁷Ο Αναστάσιος Γούδας, όμοια με τον Μένδελσων, αναφέρει μια διαφορετική εκδοχή από αυτή του Ροδίου και του Βαλαωρίτη σχετικά με το πώς ο Διάκος εγκατέλειψε τον μοναστικό βίο. Συγκεκριμένα, ο Γούδας αναφέρει πως ο Διάκος κάποια ημέρα, ενώ πήγαινε στο αμπέλι της μονής συνάντησε τον Δερβέναγα, ο οποίος εντυπωσιασμένος από την ομορφιά του νεαρού Διάκου, άπλωσε το χέρι και χάιδεψε το μάγουλο του. Ο Δερβέναγας τότε ζήτησε από τον Διάκο να τον υπηρετήσει για μια δουλειά του, ο Διάκος, όμως, το απέφυγε. Ο Δερβέναγας, όντας επίμονος, ζήτησε μια άλλη φορά από τον Διάκο να του φέρει τη νύχτα κρασί κι εκείνος αφού πήγε να τον εξυπηρετήσει την ώρα εκείνη αισθάνθηκε τα χείλη του Δερβέναγα στο μάγουλό του και τότε ο Διάκος τον σκότωσε και γρήγορα έφυγε και εντάχθηκε σε μια ομάδα κλεφτών.¹³⁸ Ο ιστορικός Τζορτζ Φίνλεϊ για την συγκεκριμένη εποχή της ζωής του Διάκου κάνει παρόμοιες αναφορές με τον Γούδα και τον Βαλαωρίτη.¹³⁹ Ο Αγαπητός Αγαπητός παραθέτει μια σύντομη βιογραφία για τη συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Αθανασίου Διάκου, βασισμένος στον κορμό των στοιχείων που έχει παραθέσει ο Ρόδιος το 1835.¹⁴⁰Ο Αλέξανδρος Σούτσος αναφέρει πως ο Διάκος αφιερώθηκε στην Μονή του Ιωάννου Προδρόμου, επειδή η μητέρα του αντιμετώπιζε οικονομικές δυσκολίες. Ακολουθώντας, ο συγγραφέας δεν αναφέρει κάποια αίτια για το πώς ο Διάκος εγκατέλειψε το μοναστήρι και έγινε κλέφτης.¹⁴¹Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος οδηγήθηκε από τους οικείους του στο μοναστήρι, ώστε να μάθει γράμματα και ότι, όταν του δίνονταν η ευκαιρία, εκτελούσε και χρέη ψάλτη, με αποτέλεσμα να τον ακούσει ο

¹³³ Γουσταύου Φρειδερίκου Χέρτσμπεργ, «Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως», τ. Α', Αθήνα, 1916, σελ. 84-85

¹³⁴ Κάρολος Μέντελσων Βαρθόλδης, «Ιστορία της Ελλάδος», 1873, μτφρ. Άγγελος Βλάχος, σελ. 284

¹³⁵ Δημ. Παπαντωνόπουλος, «Πεντηκονταετηρίς της Ελληνικής Επανάστασεως του έτους 1821», Αθήνα, 1873, σελ. 42

¹³⁶ Δημ. Παπαντωνόπουλος, «Πεντηκονταετηρίς της Ελληνικής Επανάστασεως του έτους 1821», Αθήνα, 1873, σελ. 44-45

¹³⁷ Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. 9^{ος}, εκδ. ΦΑΡΟΣ, Αθήνα, 1983, σελ. 53

¹³⁸ Αναστάσιος Γούδας, «Παράλληλοι Βίοι», Αθήνα, 1876, σελ. 424-427

¹³⁹ Τζορτζ Φίνλεϊ, «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και την δημοκρατία, μτφρ. Αλ. Παπαδιαμάντης, Αθήνα, 2009, σελ. 208

¹⁴⁰ Αγαπητός Σ. Αγαπητός, «Οι Ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή οι πρωταγωνιστάι της Ελλάδος», τ. Β', Πάτρα, 1877, σελ. 289

¹⁴¹ Αλέξανδρος Σούτσος, «Η Τουρκόμαχος Ελλάς», Αθήνα, 1882, σελ. 61

Δεσπότης και να τον χειροτονήσει διάκονο.¹⁴²Ο Σπυρίδων Φόρτης φαίνεται να παραθέτει τα ίδια στοιχεία με το Βαλαωρίτη σχετικά με την περίοδο που ο Διάκος γίνεται μοναχός έως και την περίοδο που συναντά τον Φερχάτ. Αυτό καθίσταται φανερό διότι ο Φόρτης κάνει την ίδια ακριβώς παρατήρηση που κάνει και ο Βαλαωρίτης· δηλαδή, δεν συμφωνεί με τον Περραιβό στο γεγονός ότι ο Φερχάτ σκοτώθηκε από τον Διάκο. Στη συνέχεια, ο Φόρτης παραθέτει στοιχεία που αφορούν την ζωή του Διάκου από την περίοδο που γίνεται κλέφτης και τα οποία φαίνεται να ταυτίζονται με αυτά που έχει παραθέσει ο Αναστάσιος Γούδας (σχετικά με τον λόγο για τον οποίο έφυγε από τον μοναστήρι κι έγινε κλέφτης).¹⁴³Ο Μ. Βρατσάνος αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος εντάχθηκε στο μοναστήρι του Ιωάννου του Προδρόμου στην Αρτοτίνα και στη συνέχεια χειροτονήθηκε. Επειδή, όμως, σημειώνει ο συγγραφέας, δεν άντεχε να μένει άπραγος, άφησε τον μοναστικό βίο, συμμετείχε στην επανάσταση και, έτσι, έγινε κλέφτης.¹⁴⁴Επίσης, τον Σπυρίδωνα Φόρτη ακολουθεί και το έργο «Το Ηρώον του Αγώνος», καθώς καταγράφει μια βιογραφία που βασίζεται σε αυτή του Φόρτη σχετικά με την συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Αθανασίου Διάκου.¹⁴⁵Ο Αναστάσιος Διομήδης στο έργο του «Εκκλησιαστική Ιστορία από της ιδρύσεως της εκκλησίας μέχρι των καθ' ημάς χρόνων» μνημονεύει ανάμεσα στους κληρικούς που συμμετείχαν στην επανάσταση του 1821 και τον Αθανάσιο Διάκο.¹⁴⁶

Βιογράφοι του Αθανασίου Διάκου τον 20^ο αιώνα

Ο Αλέξανδρος Φιλαδέλφεως αναφέρει για τον Διάκο πως, αφού αφαίρεσε από πάνω του τα ράσα, εντάχθηκε στην ομάδα κλεφτών.¹⁴⁷Ο Νικόλαος Βραχνός αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος οδηγήθηκε από την μητέρα του στο μοναστήρι και στη συνέχεια χειροτονήθηκε.¹⁴⁸Ο Γεώργιος Γεγλές τονίζει πως ο Αθανάσιος Διάκος από πολύ μικρός έγινε μοναχός και έμεινε στο μοναστήρι για αρκετά χρόνια. Όταν

¹⁴² Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Ιστορικά σημειώσεις . Περί Αθανασίου Διάκου», περ. «ΕΣΤΙΑ», τ. ΚΕ', 1888, αρ.644, σελ. 284

¹⁴³ Σπυρίδων Φόρτης, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ήρωος», Αθήνα, 1892, σελ. 8-13

¹⁴⁴ Μ. Βρατσάνος, «Σύντομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της Βασιλείας του Όθωνος», Αθήνα, 1892, σελ. 79

¹⁴⁵ «ΤΟ ΗΡΩΟΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ», Αθήνα, 1910, επανατυπ. Δημοκρατικός Τύπος Α.Ε 3/2013,σελ.20

¹⁴⁶ Αναστάσιος Διομήδης, «Εκκλησιαστική ιστορία από της ιδρύσεως της εκκλησίας μέχρι των καθ' ημάς χρόνων», Αθήνα, 1898, σελ. 21

¹⁴⁷ Αλέξανδρος Φιλαδέλφεως, «25 Μαρτίου 1821 Οι ήρωες της Ελληνικής Επανάστασεως», 1900, Αθήνα, σελ. 14

¹⁴⁸ Νικόλαος Ι. Βραχνός, «Ιστορία της Νέας Ευρώπης», Αθήνα, 1901, σελ. 257

ενηλικιώθηκε, έγινε κλέφτης (ο Γεγλές δεν αναφέρει το πώς και το γιατί έγινε κλέφτης).¹⁴⁹Ο συγγραφέας Τιμ. Μωραϊτίνης για τη περίοδο αυτή της ζωής του Αθανασίου Διάκου βασίζεται στην βιογραφία του από τον Αναστάσιο Γούδα.¹⁵⁰Ο Λέων Μελάς αναφέρει πως η μητέρα του τον οδήγησε στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου όπου και χειροτονήθηκε διάκονος. Μέχρι τα είκοσί του χρόνια ήταν καλόγερος και είχε αφιερωθεί στο μοναστήρι, μέχρι τη στιγμή (η οποία δεν διευκρινίζεται από τον Ρόδιο, τον Βαλαωρίτη και τον Γούδα) που αποφάσισε να ακολουθήσει τις κλέφτικες ομάδες.¹⁵¹Ο Γεώργιος Τσεβάζ δεν επισημαίνει τον λόγο για τον οποίο ο Διάκος φεύγει από το μοναστήρι.¹⁵²Ο Νικόλαος Γκινόπουλος, επίσης, δεν διευκρινίζει γιατί έφυγε από το μοναστήρι κι έγινε κλέφτης.¹⁵³Ο Γιάννης Βλαχογιάννης, διαφωνώντας με την εκδοχή ότι ο Διάκος σκότωσε τον Φερχάτη και γι' αυτόν τον λόγο κατέφυγε στα βουνά, διατυπώνει μια άποψη που φαίνεται να είναι σύμφωνη με αυτή του Ροδίου. Αρχικά, ο Βλαχογιάννης αναφέρει πως ο Διάκος από μικρός είχε περάσει μια αρρώστια και γι' αυτόν τον λόγο, από τα δώδεκα του χρόνια, με απόφαση της μητέρας του, καλογέρεψε. Στο μοναστήρι έμεινε τρία με τέσσερα χρόνια, σημειώνει ο Βλαχογιάννης, ενώ ο Μελάς αναφέρει πως μέχρι τα είκοσι του χρόνια έμεινε στο μοναστήρι.¹⁵⁴Ο Σπύρος Μελάς αναφέρει δύο εκδοχές σχετικά με την είσοδο του Διάκου στο μοναστήρι και τον λόγο φυγής του από αυτό. Αρχικά, παραθέτει την άποψη που ταυτίζεται με τη γνώμη του Περραιβού σχετικά με τον Φερχάτη. Αυτή η εκδοχή, σχολιάζει ο Μελάς, δεν ήταν γνωστή στην Αρτοτίνα. Κατόπιν, παρουσιάζει την ιστορία του Διάκου σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, η οποία προέρχεται από τον Κωνσταντίνο Διάκο, του οποίου ο παππούς είχε παντρευτεί τη Σοφία, η οποία ήταν αδερφή του Αθανασίου Διάκου. Σε αυτό το σημείο παρουσιάζεται μια εκδοχή η οποία είναι σύμφωνη με αυτή του Ροδίου. Σημειώνεται δε ότι ο Διάκος κατά λάθος χτύπησε πάνω στο γλέντι θανάσιμα τον γιό της Κοντογιάνενας που ήταν από μια επιφανή οικογένεια της περιοχής.¹⁵⁵Ο Σκανδάμης γράφει για τον Διάκο ότι πήγε στο μοναστήρι και έγινε μοναχός για τον ίδιο λόγο που επικαλείται και ο Βλαχογιάννης· δηλαδή, λόγω της αρρώστιας του. Στη συνέχεια, η ιστορία στην οποία βασίζεται ο Σκανδάμης ομοιάζει με αυτή που παρουσίασε ο Περραιβός και ο Γούδας.¹⁵⁶Ο Κωνσταντίνος Βοβολίνης γράφει για τον Διάκο πως από μικρή ηλικία έγινε μοναχός στο μοναστήρι του Αγίου Προδρόμου και κατόπιν της φιλονικίας του με τον Τούρκο Βοεμβόδα της Αμφίσσης εντάχθηκε στους κλέφτες.¹⁵⁷Ο Διονύσιος Κόκκινος γράφει για τον Διάκο πως χειροτονήθηκε μοναχός

¹⁴⁹ Γεώργιος Σ. Γεγλές, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Αθήνα, 1903, σελ. 99-100

¹⁵⁰ Τιμ. Μωραϊτίνης, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1904, σελ. 3-13

¹⁵¹ Λέων Μελάς, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1920, σελ. 3-4

¹⁵² Γεώργιος Δ. Τσεβάζ, «Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας», τ. Β', εκδ. ΚΑΔΜΟΣ, Αθήνα, 1928, σελ. 169

¹⁵³ Νικ. Σ. Γκινόπουλος, «Μία αυτόγραφος επιστολή του Διάκου», εφημ. «ΝΕΑ Εστία», 1929, τεύχ. 55, σελ. 250-251

¹⁵⁴ Γιάννης Βλαχογιάννης, «Θανάσης Διάκος ως Αρματολός», εφημ. ΠΡΩΙΑ, Αθήνα, 17/1/1932, σελ. 1-2

¹⁵⁵ Σπύρος Μελάς, «Ματωμένα ράσα», εκδ. ΜΠΙΡΗΣ, 3^η εκδ, 1933, Αθήνα, σελ. 280-287

¹⁵⁶ Σκανδάμης Ανδρέας, «Δώδεκα μορφές του Εικοσιένα», Καβάλα, 1940, σελ. 124-132

¹⁵⁷ Κωνσταντίνος Βοβολίνης, «Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας 1453-1953», εκδ. ΚΕΡΚΥΡΑ, Αθήνα, 2003 (3^η έκδοση), σελ. 131

στα δεκαεπτά του χρόνια. Στη συνέχεια, αναφέρει ότι κατέφυγε στις ομάδες των κλεφτών (ο συγγραφέας βασίζεται στην άποψη του Περραιβού και του Γούδα).¹⁵⁸ Ο Γιάνης Κορδάτος για την συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Διάκου παραθέτει στοιχεία που ταυτίζονται με αυτά που παραθέτει και ο Ρόδιος.¹⁵⁹ Ο Θεοδόσης Σπεράντσας αναφέρει για την συγκεκριμένη εποχή της ζωής του Διάκου βιογραφικά στοιχεία, τα οποία συνάδουν με εκείνα του Αναστάσιου Γούδα.¹⁶⁰ Ο Αθανασιάδης Νόβας κάνει αναφορές στον Βαλαωρίτη και τον Ζαμπέλιο και, έτσι, μας παρουσιάζει την ζωή του από την εποχή που έγινε μοναχός μέχρι την εποχή που έγινε κλέφτης.¹⁶¹ Ο Τάκης Λάμπας σχετικά με το πότε και το πώς ο Διάκος έγινε μοναχός, παραπέμπει στον Ρόδιο. Επιπροσθέτως, παραθέτει και την άποψη του Βλαχογιάννη σε αυτό το σημείο. Εν συνεχεία, για την περίοδο που φεύγει από το μοναστήρι ο Διάκος μέχρι τη στιγμή που γίνεται κλέφτης, ο Λάμπας χρησιμοποιεί στοιχεία του Ρόδιου.¹⁶² Ο Τάσος Γριτσόπουλος στην αναφορά του για τους κληρικούς που αγωνίστηκαν «με το αίμα τους» στην επανάσταση του 1821 αναφέρει και τον Αθανάσιο Διάκο.¹⁶³ Ο Ιωάννης Αλεξίου αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος από πολύ μικρή ηλικία έγινε μοναχός στη Μονή Αγίου Προδρόμου και ύστερα χειροτονήθηκε διάκονος.¹⁶⁴ Στο συλλογικό έργο των Ενόπλων Δυνάμεων «Ο ιερός κλήρος εις τον αγώνα της εθνικής παλιγγενεσίας 1821-1971» σημειώνεται πως ο Αθανάσιος Διάκος από την ηλικία των δεκαπέντε ετών εντάσσεται στην Μονή του Τιμίου Προδρόμου, ενώ στη συνέχεια γίνεται διάκονος. Αναφέρεται πως ο Διάκος είχε μια αντιδικία με τον τούρκο Βοεβόδα της Δωρίδος και, για να μη συλληφθεί, εγκατέλειψε το μοναστήρι και έγινε κλέφτης.¹⁶⁵ Ομοίως με τον Κόκκινο, Δ.Φωτιάδης γράφει πως ο Διάκος μόνασε στα δεκαεπτά του χρόνια. Ακολούθως, παραθέτει τον λόγο για τον οποίο ο Διάκος έφυγε από το μοναστήρι κι έγινε κλέφτης και, σχετικά με αυτό, χρησιμοποιεί τις ίδιες αναφορές με τον Γούδα.¹⁶⁶ Ο Θεόφιλος Σιμόπουλος αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος ήταν ένας κατώτερος κληρικός (μοναχός – διάκονος) που συνείσφερε στον αγώνα του 1821.¹⁶⁷ Η Ζωζώ Τσιγκούλη βασίζεται στον Ρόδιο, ώστε να γράψει για την περίοδο του Διάκου στο μοναστήρι αλλά και για τον λόγο που έφυγε από αυτό.¹⁶⁸ Όπως ο Κόκκινος, έτσι και ο Χ.Στασινόπουλος γράφει πως ο Διάκος χειροτονήθηκε ιεροδιάκονος στο μοναστήρι του Προδρόμου όταν ήταν 17 χρονών. Εν συνεχεία, ο Στασινόπουλος, σχετικά με τον λόγο που ο Διάκος αφήνει το μοναστήρι και γίνεται κλέφτης, κάνει παρόμοιες αναφορές με τον Γούδα. Διαψεύδει το γεγονός ότι ο Διάκος είχε σκοτώσει τον Φερχάτη, διότι τον Φερχάτη τον σκότωσε

¹⁵⁸ Διονύσιος Κόκκινος, «Η Ελληνική Επανάσταση», τ. Α', εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1956, σελ. 198

¹⁵⁹ Γιάνης Κορδάτος, «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», τ. Β', Αθήνα, 1957, σελ. 240

¹⁶⁰ Θεοδόσης Σπεράντσας, «Από το συναξάρι του 1821 – ο Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1964, σελ. 7-16

¹⁶¹ Θεμιστοκλής Αθανασιάδης – Νόβας, «Ηρώες» Αθήνα, 1969, σελ. 171-174

¹⁶² Τάκης Λάμπας, «Θανάσης Διάκος», β' έκδ., Αθήνα, 1970, σελ. 23-39

¹⁶³ Τάσος Αθ. Γριτσόπουλος, «Η Εκκλησία εις τον απελευθερωτικόν αγώνα», Αθήνα, 1971, σελ. 264

¹⁶⁴ Ιωάν Γ. Αλεξίου, «1821 – Πνοές Πίστεως», εκδ. ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η «ΖΩΗ», Αθήνα, 1971, σελ. 49

¹⁶⁵ Συλλογικό, «Αθανάσιος Διάκος», Εκδ. ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ, Αθήνα, 1971, σελ. 20

¹⁶⁶ Δημήτρης Φωτιάδης, «Η Επανάσταση του Εικοσιένα», Αθήνα, 1972, σελ. 42-44

¹⁶⁷ Θεόφιλος Σιμόπουλος, «Μάρτυρες και Αγωνιστάι ιεράρχαι της ελληνικής εθνεγερσίας», Αθήνα, 1972, σελ. 274

¹⁶⁸ Ζωζώ Τσιγκούλη-Σταυροπούλου, «Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1973, σελ. 4-7

ο Κιουταχής το 1832.¹⁶⁹ Η συγγραφέας Παπασπύρου–Καραδημητρίου αναφέρει πως ο Διάκος από μικρός καλογέρεψε στο μοναστήρι του Ιωάννη Προδρόμου στην Αρτοτίνα. Η συγγραφέας παραθέτει τόσο την εκδοχή του Ροδίου, όσο και την εκδοχή του Περραιβού για το πώς ο Διάκος έγινε κλέφτης.¹⁷⁰ Ο π. Γεώργιος Μεταλληνός, καθηγητής θεολογίας, αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος ήταν εκπρόσωπος του κατώτατου κλήρου (μοναχός) κατά την επανάσταση του 1821.¹⁷¹ Ο Γεώργιος Παπαϊωάννου, σχετικά για τον μοναχικό βίο του Διάκου, παραπέμπει στον Φιλήμωνα \. Για τον λόγο φυγής του Διάκου από το μοναστήρι βασίζεται στον Ρόδιο.¹⁷² Όπως και ο Κόκκινος, έτσι και η Έφη Αλαμάνη σημειώνει πως ο Διάκος στα δεκαεφτά του χρόνια χειροτονήθηκε μοναχός στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου στην Αρτοτίνα. Αναφέρει χωρίς να εξηγεί το πώς έφυγε από το μοναστήρι, ότι ο Διάκος έγινε κλέφτης.¹⁷³

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 21^ο αιώνα

Στο συλλογικό έργο «Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός», για την συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Διάκου, γίνεται η ίδια ακριβώς αναφορά που παραθέτει και ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος.¹⁷⁴ Ο Γιάννης Ρουφαγάλης παραπέμπει στον Ρόδιο σχετικά με την είσοδο του Διάκου στο μοναστήρι, αλλά και σχετικά με την φυγή του από αυτό. Πιο συγκεκριμένα, χρησιμοποιεί την αναφορά που κάνει και ο Σ. Μελάς· ότι, δηλαδή, ο Διάκος χτύπησε θανάσιμα τον γιό της Κοντογιάνενας.¹⁷⁵ Ο Δημήτριος Μπόπης, για τη συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Διάκου, διηγείται μια βιογραφία βασισμένη και στον Περραιβό (όσον αφορά τον λόγο φυγής του Διάκου από το μοναστήρι μέχρι τη στιγμή που γίνεται κλέφτης) και στον Ρόδιο· Με τη διαφορά, βέβαια, ότι αναφέρει πως ο Διάκος πήγε στο μοναστήρι όταν ήταν δεκαέξι ή δεκαεπτά χρόνων.¹⁷⁶ Ο Ιωάννης Φλέτουρης καταγράφει με δικούς του διαλόγους την συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Διάκου, ενώ, από την περίοδο που μπαίνει στο μοναστήρι, έως και τη στιγμή που γίνεται κλέφτης, παραπέμπει στον Τάκη

¹⁶⁹ Χρήστος Στασινόπουλος, «Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821», τ. Β' εκδ. ΔΕΔΕΜΑΔΗ, Αθήνα, 1979, σελ. 18-19

¹⁷⁰ Ευθυμία Παπασπύρου – Καραδημητρίου, «Ο Θανάσης Διάκος στην Τέχνη», Αθήνα, 1986, σελ. 6-7

¹⁷¹ Γεώργιος Μεταλληνός, «Πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου 200 χρόνια από την γέννηση του Αθανασίου Διάκου», Αθήνα, 1992, σελ. 85

¹⁷² Γεώργιος Γ. Παπαϊωάννου, «Ο Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1993, σελ. 44-49

¹⁷³ Έφη Αλλαμάνη, «Η απελευθέρωση του Σουλίου και οι αγώνες των Σουλιωτών ως τον Μάρτιο 1821» «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. 12^{ος}, εκδ. ΕΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ, 4/2000, σελ. 98

¹⁷⁴ Συλλογικό, «Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός», τ. Ε', εκδ. ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ – ΠΑΙΔΕΙΑ, 2006, σελ. 149

¹⁷⁵ Γιάννης Ρουφαγάλης, «Αρτοτίνα», Αθήνα, 2007, σελ. 159-171

¹⁷⁶ Δημήτριος Μπόπης, «Αθανάσιος Διάκος – Ο πρώτος μάρτυρας του αγώνα», περ. «ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ», τεύχ. 128, 2007, σελ. 10-13

Λάππα.¹⁷⁷¹⁷⁸ Ο Γεώργιος Κουτσοκλένης δεν γίνεται συγκεκριμένος για το πώς ο Αθανάσιος Διάκος έφυγε από το μοναστήρι, παρόλο που η διήγηση της βιογραφίας του Διάκου που μας παραθέτει είναι παρόμοια με αυτή του Βαλαωρίτη. Ο συγγραφέας τονίζει ότι ο Διάκος, όταν ήταν μοναχός, δεν σκότωσε τον Φερχάτη (δηλαδή διαφωνεί με την άποψη του Περραιβού), αλλά ότι τον προκάλεσε και μετά από μια μεταξύ τους αντιπαράθεση και συμβουλευόμενος τον ηγούμενό του, έφυγε στα βουνά για να γίνει κλέφτης.¹⁷⁹ Ο Στέφανος Παπαγεωργίου, καθηγητής ιστορίας, αναφέρει παρόμοια με τον Ρόδιο πως ο Διάκος στα δώδεκα του έτη κατέφυγε, προφανώς για να αποφύγει τις διώξεις των οθωμανικών αρχών κατά της οικογένειάς του, στο μοναστήρι του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, όπου αργότερα χειροτονήθηκε διάκονος. Ο Παπαγεωργίου δεν αναφέρει τον λόγο για τον οποίο ο Διάκος έφυγε από το μοναστήρι κι έγινε κλέφτης.¹⁸⁰ Στο συλλογικό έργο «1821 – Η δημιουργία ενός έθνους-κράτους», ως προς τη μοναστική ζωή του Διάκου, υπάρχει χαρακτηριστική παραπομπή στον ιστορικό Ιωάννη Φιλήμωνα.¹⁸¹

2^η Υποενότητα : Κλέφτης – Τοπικοσυγγενικές σχέσεις και κοινωνικοπολιτικά δίκτυα του Διάκου – Αρματολός .

Σε αυτήν την υποενότητα θα εξεταστεί η περίοδος της ζωής του Διάκου από την περίοδο που γίνεται κλέφτης μέχρι το χρονικό διάστημα που γίνεται αρματολός. Θα ερευνηθούν, επιπλέον, οι σχέσεις του Αθανάσιου Διάκου με επιφανή πρόσωπα της εποχής, όπως ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, αλλά και οι σχέσεις του με τοπικούς Οθωμανούς και Έλληνες αξιωματούχους (κοτζαμπάσηδες, προκρίτους και αρματολούς) της περιοχής που έδρασε και ευρύτερα της Λειβαδιάς, καθώς και με άλλους κλέφτες. Με χρονολογική σειρά, λοιπόν, ας δούμε τι αναφέρουν οι βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου για την περίοδο αυτή της ζωής του.

¹⁷⁷ Τάκης Λάππας, «Ο ήρωας της Αλαμάνας», Αθήνα, επανέκδ. 2000, σελ. 28-72 (Το μυθιστόρημα του Τάκη Λάππα βασίζεται σε πληροφορίες και στοιχεία που έχει παραθέσει ο ίδιος στο έργο του «Θανάσης Διάκος»)

¹⁷⁸ Ιωάννης Φλέτουρης, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 2007, σελ. 89-133

¹⁷⁹ Γεώργιος Κουτσοκλένης, «Αθανάσιος Διάκος», ανατ. περ. «Σελίδες από τη Φωκίδα», τεύχ.122, 4-6/2007, Αμφισσα, 2007, σελ. 9-12

¹⁸⁰ Στέφανος Παπαγεωργίου, «100 Μεγάλοι Έλληνες – Αθανάσιος Διάκος», εκδ. ΣΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ, Αθήνα, 2009, σελ. 143-145

¹⁸¹ Θάνος Μ. Βερέμης – Γιάννης Σ. Κολιόπουλος – Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, «1821 – Η δημιουργία ενός έθνους – κράτους», κεφ 3: Πολιτικές επιλογές και στρατιωτικές επιχειρήσεις 1821 -1827, εκδ. ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, Αθήνα, 2018, σελ. 127

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 19^ο αιώνα

Ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός, σχετικά με αυτήν την περίοδο δράσης του Αθανάσιου Διάκου, αναφέρει πως ο Διάκος καταδιώκονταν από τον Αλή Πασά¹⁸² και ότι ήταν πρωτοπαλικάρο του Οδυσσέα Ανδρούτσο.¹⁸³ Ο Άγγλος στρατιωτικός και περιηγητής James Emerson γράφει πως ο Αθανάσιος Διάκος είχε προσφέρει τις υπηρεσίες του στον Αλή Πασά, όπως ο Ανδρούτσος, και διακρίθηκε ως αρχηγός της Βοιωτίας κατά την επανάσταση.¹⁸⁴ Ο Γάλλος συγγραφέας του έργου «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης» Φ. Πούκεβιλ αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος ήταν στενός συνεργάτης με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Επίσης, ο συγγραφέας αναφέρει πως ο Διάκος στο παρελθόν είχε υπηρετήσει τον Αλή Πασά.¹⁸⁵ Ο Χριστόφορος Περραιβός γράφει πως ο Διάκος έγινε κλέφτης και ακολούθησε τον Σκαλτσοδήμο και έπειτα τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Λόγω της αξιοσύνης του, πήρε τον τίτλο του οπλαρχηγού και έγινε αρματολός της Λιβαδειάς.¹⁸⁶ ¹⁸⁷ Ο Ιωάννης Ζαμπέλιος παραθέτει ακριβώς τη βιογραφία του Διάκου, έτσι όπως τη διηγείται ο Ρόδιος. Αναφέρει, λοιπόν, πως ο Διάκος έγινε κλέφτης κάτω από την προστασία του Καλόγερου Σάμη. Ο τελευταίος ήταν ένας οπλαρχηγός από την Βελιανή και ανήκε στην ομάδα του πατέρα του Οδυσσέα Ανδρούτσο. Ο Διάκος δεν έμεινε για μεγάλο χρονικό διάστημα στο πλευρό του Καλόγερου Σάμη και επέστρεψε πίσω στη Μονή. Οι οθωμανικές αρχές, όμως, τον βρήκαν και τον φυλάκισαν. Ο Διάκος κατάφερε να δραπετεύσει και να καταφύγει στα βουνά.¹⁸⁸ Εκεί κατάφερε μέσα σε γρήγορο χρονικό διάστημα να αποκτήσει μεγάλη φήμη. Στη συνέχεια, σημειώνει ότι, όταν ο Αλή Πασάς αδυνατούσε να καθυποτάξει τους αρματολούς των γύρω περιοχών, τους παραχώρησε την αρχηγία των αρματολικιών. Ο Καλτσοδήμος αναδείχθηκε αρχηγός στην επαρχία της Δωρίδας και, βλέποντας τον Διάκο να έχει εισχωρήσει δυναμικά στον κύκλο των

¹⁸² Ο Αλή Πασάς των Ιωαννίνων πιθανόν γεννήθηκε το 1744 στο Τεπελένι . Γιός μπέη σε εφηβική ηλικία έγινε ληστής όπου την ενηλικίωση του όπου ενώ είχε πάρει με το πέρασμα των χρόνων αρκετά αξιώματα το 1786 πήρε το αξίωμα του πασά των Τρικάλων . Στη συνέχεια μετέφερε την έδρα του πασαλίκιου στα Ιωάννινα. Όταν πλέον απέκτησε τον –πλήρη έλεγχο σχεδόν σε ολόκληρη την ηπειρωτική Ελλάδα θέλησε να συνάψει συμμαχίες με ντόπιους αρματολούς και κλέφτες . (Thomas W. Gallant , «Νεότερη Ελλάδα», εκδ: ΠΕΔΙΟ , Αθήνα , 2017 , σελ.78-79

¹⁸³ Jacovaky Rizos Néroulos, «Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l' empire d' Orient», Γενέβη, 1828, σελ. 345

¹⁸⁴ James Emerson, «The history of Modern Greece», Λονδίνο, 1830, σελ. 61

¹⁸⁵ Φ Πούκεβιλ, «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης», Αθήνα, 1901, σελ. 120,132

¹⁸⁶ Χριστόφορος Περραιβός, «Απομνημονεύματα Πολεμικά», τ. Α΄, Αθήνα, 1836, σελ.54

¹⁸⁷ Οι αρματολοί και οι κλέφτες ήταν στρατιωτικά σώματα τα οποία λειτουργούσαν αυτόνομα και χρησιμοποιούνταν από τους Οθωμανούς κατακτητές για την τήρηση της ασφάλειας της κάθε περιοχής. Στα σώματα των αρματολών και κλεφτών οργανώθηκαν οι επαναστατημένοι Έλληνες ώστε να ξεκινήσουν τον ένοπλο αγώνα της Επανάστασης. (Διον. Α. Ζακυθηνός , «Η Τουρκοκρατία» , Αθήνα , 1957 , σελ.37) Ο κλεφτοπόλεμος ήταν μια τακτική που προτιμούσαν οι Έλληνες αγωνιστές έτσι πολύ γρήγορα να έχουν αρκετές στρατιωτικές επιτυχίες με το μέρος τους και να αποκτήσουν σε κάποιους τομείς τον απόλυτο έλεγχο . (Richard Clogg , «Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας» , εκδ: ΚΑΤΟΠΤΡΟ , 2^η έκδ., Αθήνα, 2003 , σελ 59

¹⁸⁸ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 6

κλεφτών, κατάφερε να τον υποτάξει και να τον έχει δεξί του χέρι ως δεύτερο αρχηγό.¹⁸⁹ Μετά από πέντε χρόνια συνεργασίας με τον Καλτσοδήμο, ο Διάκος έφυγε και συντάχθηκε στο πλευρό του Λάμπρου Σουλιώτη, ενώ, στη συνέχεια, ακολούθησε τον Κασσαντώνη και, κατόπιν, έφυγε και κατόρθωσε να γίνει αρχηγός της επαρχίας των Σαλώνων. Ο Αλή Πασάς, όμως, έστειλε επιστολή στον Λάμπρο Σουλιώτη να σκοτώσει τον Διάκο. Ο Λάμπρος Σουλιώτης, αντιθέτως, συμβούλεψε τον Διάκο να καταφύγει στον Οδυσσέα Ανδρούτσο.¹⁹⁰ Ύστερα από κάποιο χρονικό διάστημα, ο Σουλτάνος άρχισε να κηρύττει πόλεμο εναντίον των επαναστατημένων ομάδων αλλά και εναντίον του Αλή Πασά και, ως εκ τούτου, και στους οικείους του. Ο Οδυσσέας Ανδρούτσος, φοβούμενος μήπως οι δυνάμεις του Σουλτάνου κινηθούν εχθρικά προς αυτόν, αποχώρησε από την Λειβαδιά και οι ντόπιοι της Λειβαδιάς επέλεξαν τον Διάκο για αρματολό. Έτσι, ο Διάκος πήρε την αρχηγία της Λειβαδιάς έχοντας μαζί του εκατόν πενήντα άνδρες και έστειλε ως τοποτηρητή στην περιοχή της Αταλάντης τον εξάδελφο του, Αντώνιο Κοντοσόπουλο.¹⁹¹¹⁹² Ο Νικόλαος Σπηλιάδης, αγωνιστής του 1821, στα «Απομνημονεύματά» του αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος είχε το αξίωμα του αρχηγού της Βοιωτίας (Αυτό το αξίωμα ανέλαβε, μετά τον θάνατο του Διάκου, ο Οδυσσέας Ανδρούτσος).¹⁹³ Ο Ιωάννης Φιλήμων στο έργο του «Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επανάστασεως» βασίζεται σε στοιχεία που δίνει ο Ρόδιος (συγκεκριμένα, για τη ζωή του Διάκου από τη στιγμή που γίνεται κλέφτης μέχρι την ανάληψη της αρχηγίας από μέρους του στη Λειβαδιά).¹⁹⁴ Ο Γεώργιος Θεόφιλος αναφέρει πως οπλαρχηγός της περιοχής της Βοιωτίας ήταν ο Αθανάσιος Διάκος.¹⁹⁵ Ο ιστορικός Τζορτζ Φίνλεϊ για την συγκεκριμένη εποχή της ζωής του Διάκου κάνει παρόμοιες αναφορές με τον Γούδα και τον Βαλαωρίτη.¹⁹⁶ Ο Γερβίνος αναφέρει ότι Διάκος ως αρματολός της Λειβαδιάς είχε την ικανότητα να συμφιλιώσει τους πρόκριτους που συνεχώς διαφωνούσαν μεταξύ τους.¹⁹⁷ Ο Διάκος, επισημαίνει ο Γερβίνος, πως, πράγματι, ένωσε τους πρόκριτους και ξεκίνησε την επανάσταση στη Λειβαδιά. Ο Γερβίνος, αναφορικά με τις σχέσεις του Διάκου με επιφανή πρόσωπα της εποχής, δεν αναφέρει κάτι περαιτέρω.¹⁹⁸ Ο Λάμπρος Κουτσουνίκας αναφέρει πως ο Διάκος είχε την αρχηγία ως καπετάνιος στην περιοχή της Λειβαδιάς και της

¹⁸⁹ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 7

¹⁹⁰ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 8

¹⁹¹ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 9

¹⁹² Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 10

¹⁹³ Νικόλαος Σπηλιάδης, «Απομνημονεύματα», τ. Α', Αθήνα, 1851, σελ. 129

¹⁹⁴ Ιωάννης Φιλήμωνας, «Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επανάστασεως», τ. Γ', Αθήνα, 1860, σελ. 78-19 [Χαρακτηριστικό είναι πως ο Ιωάννης Φιλήμων παραθέτει στο έργο του «Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επανάστασεως», πως η Επανάσταση ήταν μια διαδικασία που ήδη είχε οργανωθεί ακριβώς μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης. (Γιάννης Κουμπουρλής, «Η Επανάσταση του 1821 στις πρώτες μεγάλες αφηγήσεις», «Η Ελληνική Επανάσταση του 1821- Ένα ευρωπαϊκό γεγονός», εκδ: ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΚΕΔΡΟΣ, 2009, σελ. 370)].

¹⁹⁵ Γεώργιος Θεόφιλος, «Επίτομος Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», Αθήνα, 1860, σελ. 42

¹⁹⁶ Τζορτζ Φίνλεϊ, «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», εκδ. Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων για τον κοινοβουλευτισμό και την δημοκρατία, μτφρ. Αλ. Παπαδιαμάντης, Αθήνα, 2009, σελ. 208

¹⁹⁷ Georg Gottfried Gervinus, «Ιστορία της Επανάστασεως και Αναγεννήσεως της Ελλάδος», Αθήνα, 1864, σελ. 208

¹⁹⁸ Georg Gottfried Gervinus, «Ιστορία της Επανάστασεως και Αναγεννήσεως της Ελλάδος», Αθήνα, 1864, σελ. 209

Λοκρίδος. Το αξίωμα αυτό του Διάκου τού το έδωσε ο Οδυσσέας Ανδρούτσος.¹⁹⁹ Ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης αναφέρει πως ο Διάκος εντάχθηκε στους κύκλους των κλεφτών του Δήμου Σκαλτζά και του Γούλα. Σαφέστερα, ο Βαλαωρίτης υπογραμμίζει πως Διάκος συνέχισε να πορεύεται με τις ομάδες κλεφτών του Γούλα και του Σκαλτζά. Ο Σκαλτζάς, όμως, κάθε χειμώνα συνήθιζε να πηγαίνει στη περιοχή του Βάλτου και, έτσι, άφηνε την αρχηγία στον Διάκο. Εν συνεχεία, αναφέρεται από τον Βαλαωρίτη η εμπλοκή του Αλή Πασά· Δηλαδή, την περίοδο που ο κάθε αρματολός υποχρεούνταν να επισκεφτεί με δώρα τον Φερχάτη Βοεβόδα Σαλώνων και ενώ όλοι οι αρματολοί της επαρχίας πήγαν, ο Διάκος δεν πήγε. Έτσι, ο Φερχάτης βρήκε την αφορμή να στείλει μια επιστολή στον Αλή Πασά, στην οποία κατηγορούσε τον Διάκο και ζήτηγε την άδεια να τον σκοτώσει.²⁰⁰ Ο Διάκος, φοβούμενος, έδειξε μεταμέλεια και έστειλε μήνυμα στον Φερχάτη ότι θα τον επισκεφτεί. Ο Φερχάτης ετοίμασε ενέδρα στον Διάκο με σκοπό να τον θανατώσει, όμως ο Διάκος προνόησε και μαζί με τους άνδρες του απέφυγαν να πιούν το δηλητηριασμένο ποτό που τους προσέφερε· και, αφού προσέφερε το δώρο στο Φερχάτη, έφυγε πάλι πίσω στα βουνά.²⁰¹ Στη συνέχεια της πορείας του, ο Διάκος κατευθύνθηκε προς τα Ιωάννινα και εκεί υπηρέτησε στον λόχο των σωματοφυλάκων του Αλή Πασά.²⁰² Ο Πασάς, βλέποντας τον Διάκο να μην υποτάσσεται απόλυτα προς αυτόν, έδωσε εντολή στον Οδυσσέα Ανδρούτσο να τον δολοφονήσει. Ο Ανδρούτσος, όμως, δεν υπάκουσε στην διαταγή του Πασά και το 1816, όταν διορίστηκε αρματολός στην Λειβαδιά, έκανε πρωτοπαλικάρό του τον Διάκο.²⁰³ Σε αυτό το σημείο διαπιστώνουμε πως Βαλαωρίτης παραθέτει διαφορετικά στοιχεία από τον Ρόδιο ως προς την εκδίωξη του Διάκου από τον Αλή Πασά. Όπως παρατηρήσαμε παραπάνω, ο Ρόδιος σημειώνει πως ο Αλή Πασάς έδωσε εντολή στον Σουλιώτη να φονεύσει τον Διάκο, ενώ ο Βαλαωρίτης σημειώνει πως αυτήν την εντολή την έδωσε στον Ανδρούτσο. Όταν ο Οδυσσέας Ανδρούτσος αναγκάστηκε να παραιτηθεί από το αξίωμα του αρματολού της Βοιωτίας, στη θέση του επιλέχθηκε ο Διάκος από τους υπόλοιπους αρματολούς. Έτσι, αναγορεύτηκε ως οπλαρχηγός της Λειβαδιάς, ενώ τον τίτλο αυτό επικύρωσαν και οι τουρκικές αρχές.²⁰⁴ Σε αυτό το σημείο, λοιπόν, βλέπουμε να συμφωνούν ο Βαλαωρίτης με τον Ρόδιο. Ο συγγραφέας Κάρολος Μένδελσων Βαρθόλδης αναφέρει πως, όταν ο Ανδρούτσος κατέφυγε στο Ιόνιο, ο Διάκος έγινε αρχηγός στη Λειβαδιά.²⁰⁵ Ο Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος σημειώνει ότι ο Διάκος έκανε μια μικρή θητεία στην αυλή του Αλή Πασά, αλλά και πάλι σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε οπλαρχηγός.²⁰⁶ Ο Αναστάσιος Γούδας σημειώνει πως ο Διάκος εντάσσεται στην ομάδα του αρματολού Γούλα Σκαρτζά. Τρεις Αλβανοί καταδίωκαν τον Διάκο κι εκείνος τους σκότωσε και, έτσι, η φήμη που απέκτησε τον βοήθησε να γίνει

¹⁹⁹ Λάμπρος Κουτσονίκας, «Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως», τ. Β΄, Αθήνα, 1864, σελ. 47-48

²⁰⁰ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσης Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 13

²⁰¹ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσης Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 14-15

²⁰² Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσης Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 15

²⁰³ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσης Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 16

²⁰⁴ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσης Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 17

²⁰⁵ Κάρολος Μέντελσων Βαρθόλδης, «Ιστορία της Ελλάδος», μτφρ. Άγγελος Βλάχος, 1873, σελ. 284

²⁰⁶ Κωνσταντίνος Παπαρρηγόπουλος, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. 9^{ος}, εκδ. ΦΑΡΟΣ, Αθήνα, 1983, σελ. 53

υπαρχηγός της ομάδας του Γούλα. Από το σημείο αυτό μέχρι και την εκλογή του Διάκου ως αρχηγού της Λειβαδιάς, τα στοιχεία που δίνει ο Γούδας ταυτίζονται με αυτά του Βαλαωρίτη.²⁰⁷ Ο Γιάννης Σγουρδάκης δίνει μια τελείως διαφορετική εκδοχή σχετικά με τη σχέση του Διάκου με τον Ανδρούτσο. Διεξοδικότερα, ο συγγραφέας γράφει σε υποσημείωση μια μαρτυρία πως ήταν παιδί εφτά ή οκτώ χρονών όταν μπροστά στα μάτια του είχε συμβεί ένας διαπληκτισμός μεταξύ του Διάκου και του Ανδρούτσου. Όταν ο Διάκος εκφράστηκε επιθετικά προς τον Ανδρούτσο, γιατί νόμιζε ότι ήθελε να τον σκοτώσει, τότε ο Διάκος έβαλε τους άνδρες της ομάδας να διαλέξουν ή εκείνον ή τον Ανδρούτσο. Οι μεν διάλεξαν τον Διάκο και τον ανακήρυξαν αρχηγό στην Λειβαδιά και οι δε τον Ανδρούτσο, ο οποίος πήγε στην Άγια Μαύρα (Λευκάδα).²⁰⁸²⁰⁹ Ο Αγαπητός Αγαπητός παραθέτει μια σύντομη βιογραφία για τη συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Αθανάσιου Διάκου βασισμένος στον κορμό των στοιχείων που έχει παραθέσει ο Ρόδιος το 1835.²¹⁰ Αναφέρει ο Αλέξανδρος Σούτσος, λοιπόν, ότι ο Διάκος εντάχθηκε στις κλέφτικες ομάδες του Καλόγερου Τσάμη, του Ανδρούτσου και του Σκαλτσοδήμου. Για τη «θητεία» του στον Αλή Πασά δεν αναφέρει κάτι ο Σούτσος, όπως κάνουν οι Ρόδιος, Βαλαωρίτης και Γούδας. Αναφέρει, όμως, και ο Σούτσος πως ο Διάκος είχε γίνει καπετάνιος στη Λειβαδιά και τη Λοκρίδα.²¹¹ Ο Επαμεινώνδας Φραγκίστας στο έργο του «Ελληνική Ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος» σημειώνει ότι ο Διάκος, αφού σταμάτησε τον μοναχικό βίο (δεν διευκρινίζει τον λόγο ο συγγραφέας), έγινε κλέφτης και εκλέχθηκε αρχηγός της Λειβαδιάς το 1820. Αναφέρει, επίσης, ο συγγραφέας πως ο Διάκος ήταν στενός συνεργάτης του Οδυσσέα Ανδρούτσου.²¹² Ο Φόρτης παραθέτει κάποια στοιχεία τα οποία φαίνεται να ταυτίζονται με αυτά του Βαλαωρίτη (ως προς την σχέση του Διάκου με τον Αλή Πασά, τον Ανδρούτσο και την αρχηγία του στην Λειβαδιά).²¹³ Ο Μ. Βρατσάνος αναφέρει πως στην Λειβαδιά το αξίωμα του αρχηγού το κατείχε ο Αθανάσιος Διάκος.²¹⁴ Ο Παύλος Καρολίδης στο έργο του «Ιστορία του ΙΘ΄ αιώνας», αναφέρει πως στην Ανατολική Ρούμελη ο Διάκος ήταν ένας από τους γνωστότερους οπλαρχηγούς.²¹⁵ Ο Μένδελσων Βαρθόλδης αναφέρει στο έργο του «Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως» το γεγονός ότι ο Αθανάσιος Διάκος υπηρέτησε στην αυλή του Αλή Πασά. Επιπροσθέτως, την εκδοχή

²⁰⁷ Αναστάσιος Γούδας, «Παράλληλοι Βίοι», Αθήνα, 1876, σελ. 424-427

²⁰⁸ Ιωάννης Σγουρδάκης, «Άριστος οδηγός – πείρα περί του τις πταίει», Αθήνα, 1876, σελ. 10-11

²⁰⁹ Σε μια ομάδα αρματολών ο ανταγωνισμός μεταξύ τους υπήρχε σαν φαινόμενο κατά την περίοδο της επαναστατημένης Ελλάδας και αποσκοπούσε κυρίως στο να κατοχυρωθεί ο εκάστοτε προνομιούχος αρματολός και να εξασφαλίσει τον απόλυτο έλεγχο στο αρματολίκι του. Για αυτόν ακριβώς τον λόγο η σύγκρουση μεταξύ ενός παραδοσιακού αρματολού και ενός νέου πρωτοδιορισμένου ήταν υπαρκτή. (Σπύρος Ι. Ασδραχάς, «Ελληνική κοινωνία και οικονομία», εκδ: ΕΡΜΗΣ, Αθήνα, 1982, σελ. 232)

²¹⁰ Αγαπητός Σ. Αγαπητός, «Οι Ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή οι πρωταγωνιστάι της Ελλάδος», τ. Β΄, Πάτρα, 1877, σελ. 289

²¹¹ Αλέξανδρος Σούτσος, «Η Τουρκόμαχος Ελλάς», Αθήνα, 1882, σελ. 61

²¹² Επαμεινώνδας Φραγκίστας, «Ελληνική Ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος», Αθήνα, 1886, σελ. 134

²¹³ Σπυρίδων Φόρτης, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ήρωος», Αθήνα, 1892, σελ. 8-13

²¹⁴ Μ. Βρατσάνος, «Σύντομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της Βασιλείας του Όθωνος», Αθήνα, 1892, σελ. 79

²¹⁵ Παύλος Καρολίδης, «Ιστορία του ΙΘ΄ αιώνας», τ. Β΄, Αθήνα, 1892, σελ. 248

του Σπυρίδωνα Φόρτη ακολουθεί και το έργο «Το Ηρώον του Αγώνος», εφόσον καταγράφει μια βιογραφία που βασίζεται σε αυτή του Φόρτη σχετικά με την συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Αθανάσιου Διάκου.²¹⁶

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 20^ο αιώνα

Αλέξανδρος Φιλαδέλφεως αναφέρει για τον Διάκο πως εντάχθηκε στην ομάδα του Οδυσσέα Ανδρούτσου και από εκεί κατόρθωσε να γίνει αρχηγός της Λειβαδιάς.²¹⁷ Ο Ν.Γ. Φιλιππίδης στο έργο του «Επίτομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1453-1821» αναφέρει πως μεταξύ πολλών οπλαρχηγών του 1821, στις υπηρεσίες του Αλή Πασά βρισκόταν και ο Αθανάσιος Διάκος.²¹⁸ Ο Νικόλαος Βραχνός αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος, από τη στιγμή που έφυγε από το μοναστήρι (δεν αποσαφηνίζει τον λόγο ο συγγραφέας), έγινε κλέφτης· κατόπιν, υπηρέτησε τον Αλή Πασά σε κάποιο από τα στρατιωτικά του σώματα και, στη συνέχεια, έγινε πρωτοπαλίκarlo του Οδυσσέα Ανδρούτσου και από εκεί αρχηγός της Λειβαδιάς.²¹⁹ Ο Γιάννης Βλαχογιάννης, παραθέτοντας τα απομνημονεύματα του Αντωνίου Γεωργαντά, αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος διορίστηκε αρχηγός της Λειβαδιάς με επίσημο έγγραφο που αναγνωρίστηκε από Οθωμανούς και Έλληνες επιφανείς της περιοχής.²²⁰ Ο Γεώργιος Γεγλές αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος υπηρέτησε τον Αλή Πασά μέχρι την στιγμή που έφυγε και από τον κύκλο του, για να συνταχθεί με τον κλέφτη Σκαλτσοδήμο.²²¹ Ο λαογράφος Νικόλαος Πολίτης στο έργο του «Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού» αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος κατείχε το αξίωμα του αρχηγού και αναφέρει πως είχε καλή σχέση με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο.²²² Παράλληλα, ο συγγραφέας Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσμπεργ αναφέρει πως ο Αθανάσιος Διάκος εντάχθηκε στην κλέφτικη ομάδα του Σκαλτσοδήμου και υπηρέτησε πριν 1820 τον Αλή Πασά και πως πιο μετά έγινε υπαρχηγός του Οδυσσέα Ανδρούτσου μέχρι που έγινε αρχηγός της Λειβαδιάς.²²³ Ο Λέων Μελάς αναφέρει πως ο Διάκος αποφάσισε να ακολουθήσει τις κλέφτικες ομάδες του Καλόγερου Σάμη, του Καλτσοδήμου, του Λάμπρου Σουλιώτη, του Κατσαντώνη και του Ανδρούτσου.²²⁴ Ο Γεώργιος Τσεβιάς αναφέρει πως υπήρξε «φοιτητής» στη «σχολή» του Αλή Πασά, αλλά γρήγορα έφυγε από εκεί, όταν

²¹⁶ «ΤΟ ΗΡΩΟΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ», επαντυπ. Δημοκρατικός Τύπος Α.Ε 3/2013, Αθήνα, 1910, σελ.20

²¹⁷ Αλέξανδρος Φιλαδέλφεως, «25 Μαρτίου 1821 Οι ήρωες της Ελληνικής Επανάστασεως», Αθήνα, 1900, σελ. 14

²¹⁸ Ν.Γ. Φιλιππίδης, «Επίτομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1453-1821», Αθήνα, 1900, σελ. 156

²¹⁹ Νικόλαος Ι. Βραχνός, «Ιστορία της Νέας Ευρώπης», Αθήνα, 1901, σελ. 257

²²⁰ Γιάννης Βλαχογιάννης, «Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας», κεφ. «Ιστορικά Απομνημονεύματα», τ. Α', Αθήνα, 1901, σελ. 247

²²¹ Γεώργιος Σ. Γεγλές, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Αθήνα, 1903, σελ. 99-100

²²² Νικόλαος Γ. Πολίτης, «Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού», Αθήνα, 1914, σελ. 17

²²³ Γουσταύου Φρειδερίκου Χέρτσμπεργ, «Ιστορία της ελληνικής επανάστασεως», τ. Α', Αθήνα, 1916, σελ. 84-85

²²⁴ Λέων Μελάς, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1920, σελ. 3-4

αντιλήφθηκε το χρέος του για την πατρίδα.²²⁵ Ο Διάκος, σημειώνει ο Γκινόπουλος, εντάχθηκε στην ομάδα του Σκαλτσοδήμου, αλλά δεν κράτησε για μεγάλο χρονικό διάστημα η συνεργασία τους, καθώς ο Διάκος αποχώρισε. Την περίοδο που υπηρετούσε τον Αλή Πασά των Ιωαννίνων, ο Διάκος γνώρισε τον Ανδρούτσο και σε σύντομο χρονικό διάστημα έγινε αρματολός της Λειβαδιάς.²²⁶ Ο Απ. Δασκαλάκης γράφει για τον Αθανάσιο Διάκο πως ήταν αρματολός της Λειβαδιάς.²²⁷ Ο Κίμων Αττικός αναφέρει ότι η σχέση που είχε ο Διάκος με τον Σκαλτσοδήμο άρχισε να γίνεται κακή λόγω μιας γυναίκας που ονομάζονταν Κρυστάλλω.²²⁸ Τα στοιχεία που παραθέτει ο Βλαχογιάννης από την περίοδο που ο Διάκος καταφεύγει στις κλέφτικες ομάδες έως την περίοδο που γίνεται καπετάνιος στην Λειβαδιά είναι ίδια με αυτά που έχει παραθέσει ο πρώτος βιογράφος του Διάκου, Ρόδιος. Ο Βλαχογιάννης, όμως, παραθέτει, αναφορικά με τη σχέση του Διάκου με τον Ανδρούτσο, τη μαρτυρία του Σγουρδάκη. Επίσης, ο Βλαχογιάννης προσθέτει την συνεργασία που είχε ο Διάκος με τον αγωνιστή του 1821 και συμπολεμιστή του, Βασίλειο Μπούσγο, καθώς και στο ότι και οι δύο αρνήθηκαν να ακολουθήσουν τον Ανδρούτσο και παρέμειναν στην Στερεά.²²⁹ Ο Σπύρος Μελάς αναφέρει πως ο κοτζαμπάσης της Κάτω Μουσουνίτσας, Παπαδημητρίου, είχε κάποιες παλιές διαφορές με τον Διάκο. Εν συνεχεία, αναφέρεται από τον συγγραφέα πως ούτε οι σχέσεις του Διάκου με τον Σκαλτσοδήμο και τον Γούλα ήταν απόλυτα φιλικές. Κατόπιν, ο Μελάς σημειώνει πως η περίοδος που ο Διάκος υπηρετεί τον Αλή Πασά είναι η πιο σκοτεινή, καθώς δεν υπάρχουν πολλές αξιόπιστες μαρτυρίες. Η αφήγηση της ιστορίας του Διάκου μέχρι την περίοδο που αναλαμβάνει την αρχηγεία της Λειβαδιάς ταυτίζεται με αυτή του Ροδίου.²³⁰ Ο Σκανδάμης αναφέρει πως ο Διάκος συνεργάζεται αρχικά με τον Σάμη Καλόγερο και τον Γούλα, ο οποίος τον κάνει και πρωτοπαλικάρό του, και αργότερα με τον Σκαλτσοδήμο. Στο σημείο αυτό παρουσιάζει μια άλλη εκδοχή για τις σχέσεις του Σκαλτσοδήμου με τον Διάκο από αυτή του Σ.Μελά και σημειώνει πως αρχικός λόγος για την κακή σχέση μεταξύ των δυο αυτών ανδρών ήταν η Κρυστάλλω, μια νεαρή κοπέλα. Έπειτα ο Διάκος εισέρχεται στην αυλή του Αλή Πασά, γνωρίζει εκεί τον Ανδρούτσο και αποκτά δύναμη. Σε αυτό το σημείο ο Σκανδάμης συμφωνεί με τον Σπύρο Μελά και γράφει ακριβώς την ίδια αιτία της οριστικής αποχώρησης από το αρματολίκι της Δωρίδας, το οποίο επόπτευε ο Σκαλτσοδήμος. Ο Διάκος συνεχίζει την πορεία του δίπλα στον Ανδρούτσο.²³¹ Ο Κωνσταντίνος Βοβολίνης γράφει για τον Διάκο πως εντάχθηκε στην κλέφτικη ομάδα του Σκαλτσά. Στη συνέχεια, μαζί με τον Γεώργιο Καραϊσκάκη και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, μετέβη στα Ιωάννινα και, εν

²²⁵ Γεώργιος Δ. Τσεβάς, «Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας», τ. Β', εκδ. ΚΑΔΜΟΣ, Αθήνα, 1928, σελ. 169

²²⁶ Νικ. Σ. Γκινόπουλος, «Μία αυτόγραφος επιστολή του Διάκου», εφημ. «ΝΕΑ Εστία», 1929, τεύχ. 55, σελ. 250-251

²²⁷ Απ. Β. Δασκαλάκης, «Τα αίτια και οι παράγοντες της ελληνικής επανάστασης του 1821», Παρίσι, 1929, σελ. 86

²²⁸ Κίμων Αττικός, «Ο Αθανάσιος Διάκος και η Λεβέντισσα Κρυστάλλω», Λευκωσία, 1931, σελ. 17

²²⁹ Γιάννης Βλαχογιάννης, «Θανάσης Διάκος ως Αρματολός», εφημ. ΠΡΩΙΑ, Αθήνα, 17/1/1932, σελ. 1-2

²³⁰ Σπύρος Μελάς, «Ματωμένα ράσα», εκδ. ΜΠΠΡΗΣ, 3^η εκδ., Αθήνα, 1933, σελ. 280-287

²³¹ Σκανδάμης Ανδρέας, «Δώδεκα μορφές του Εικοσιένα», Καβάλα, 1940, σελ. 124-132

τέλει, έγινε αρματολός της Λειβαδιάς.²³² Ακολουθώντας την εκδοχή του Περραιβού και του Γούδα, ο Διονύσιος Κόκκινος γράφει για τη ζωή του Διάκου μέχρι τη στιγμή που γίνεται αρχηγός στη Λειβαδιά. Προβαίνει, επιπλέον, στην ίδια προσθήκη που κάνει και ο Βλαχογιάννης· στο ότι, δηλαδή, ο Διάκος συνεργάστηκε με τον Βασίλη Μπούσγο.²³³ Ο Γιάννης Κορδάτος, για την συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Διάκου, παραθέτει στοιχεία που ταυτίζονται με αυτά που παραθέτει και ο Ρόδιος.²³⁴ Τα στοιχεία που παραθέτει ο Θεοδόσης Σπεράντσας και αφορούν την δράση του Διάκου έως ότου γίνει αρματολός της Λειβαδιάς, είναι σχεδόν ίδια με αυτά που παραθέτει και ο Βαλαωρίτης, εκτός από κάποιες λεπτομέρειες.²³⁵ Ο Αθανασιάδης Νόβας κάνει αναφορές στον Βαλαωρίτη και τον Ζαμπέλιο και, έτσι, μας παρουσιάζει την ζωή του από την εποχή που έγινε κλέφτης μέχρι την εποχή που έγινε αρματολός.²³⁶ Για την κλέφτικη δράση του κάτω από την ηγεσία άλλων αρματολών, ο Τάκης Λάμπας συνδυάζει στοιχεία του Ρόδιου και του Βαλαωρίτη (κυρίως για τη σχέση του Διάκου με τον Φερχάτ). Κυρίως, όμως, φαίνεται πως στο σημείο όπου εξετάζει τις τοπικοσυγγενικές σχέσεις με αρματολούς και κλέφτες και τα κοινωνικοπολιτικά δίκτυα του Διάκου, ο Λάμπας παραπέμπει στον Ρόδιο. Για τη σχέση του Διάκου με τον Αλή Πασά, ο Λάμπας παραπέμπει και στον Φόρτη.²³⁷ Στο συλλογικό έργο των Ενόπλων Δυνάμεων «Ο ιερός κλήρος εις τον αγώνα της εθνικής παλιγγενεσίας 1821-1971» σημειώνεται πως ο Αθανάσιος Διάκος συμμετέχει ενεργά στο αρματολίκι της Λειβαδιάς, του οποίου αργότερα θα γίνει αρχηγός. Το 1818 αναφέρεται πως θα διδαχθεί στρατιωτικές δεξιότητες κοντά στον Γεώργιο Καραϊσκάκη και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο, τους οποίους θα συναντήσει στην αυλή του Αλή Πασά των Ιωαννίνων.²³⁸ Ακολουθώς, ο Δημήτριος Φωτιάδης δεν κάνει μνεία στις κλέφτικες ομάδες του Σκαλτσοδήμου, του Καλόγερου Σάμη και του Γούλα, αλλά αναφέρει πως ο Διάκος γνώρισε τον Ανδρούτσο μέσα από την «αυλή» του Αλή Πασά και έκτοτε συμπορεύονταν · και έτσι, ο Ανδρούτσος του εμπιστεύτηκε το αρματολίκι της Λειβαδιάς. Ο Φωτιάδης, επιπλέον, όπως και ο Βλαχογιάννης, κάνει λόγο για την άριστη σχέση του Διάκου με τον Βασίλη Μπούσγο.²³⁹ Η συγγραφέας Ζωζώ Τσιγκούλη-Σταυροπούλου δεν ονοματίζει τους κλέφτες με τους οποίους συνεργάστηκε ο Διάκος· τονίζει, όμως, την ιστορία με την Κρουστάλλω, την οποία μετέρχεται και ο Σκανδάμης.²⁴⁰ Ο Χρήστος Στασινόπουλος αναφέρει πως Διάκος κατέφυγε στην ομάδα του Κλέφτη Τσαμ Καλόγερου και αργότερα υπηρέτησε τον Αλή Πασά, όπου εκεί γνώρισε και τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Σημειώνει ο Στασινόπουλος πως οι φτωχοί αλλά και οι πλούσιοι συμπαθούσαν περισσότερο τον Διάκο παρά τον Ανδρούτσο. Και σε αυτό το σημείο ο Στασινόπουλος παραθέτει και

²³² Κωνσταντίνος Βοβολίνης, «Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας 1453-1953», εκδ. ΚΕΡΚΥΡΑ, Αθήνα, 2003 (3^η έκδοση), σελ. 131

²³³ Διονύσιος Κόκκινος, «Η Ελληνική Επανάσταση», τ. Α', εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 1956, σελ. 198

²³⁴ Γιάννης Κορδάτος, «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», τ. Β', Αθήνα, 1957, σελ. 240

²³⁵ Θεοδόσης Σπεράντσας, «Από το συναξάρι του 1821 – ο Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1964, σελ. 7-16

²³⁶ Θεμιστοκλής Αθανασιάδης – Νόβας, «Ηρώες», Αθήνα, 1969, σελ. 171-174

²³⁷ Τάκης Λάμπας, «Θανάσης Διάκος», β' έκδ., Αθήνα, 1970, σελ. 23-39

²³⁸ Συλλογικό, «Αθανάσιος Διάκος», Εκδ. ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ, Αθήνα, 1971, σελ. 20

²³⁹ Δημήτρης Φωτιάδης, «Η Επανάσταση του Εικοσιένα», Αθήνα, 1972, σελ. 42-44

²⁴⁰ Ζωζώ Τσιγκούλη-Σταυροπούλου, «Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1973, σελ. 4-7

την μαρτυρία του Σγουρδάκη. Επιπροσθέτως, αναφέρεται ο συγγραφέας και στη σχέση που είχε ο Διάκος με τον Βασίλη Μπούσγο, όπως, ομοίως, κάνει και ο Βλαχογιάννης.²⁴¹ Ο ταξίαρχος Γεώργιος Μαραβελέας αναφέρει λακωνικά πως ο Αθανάσιος Διάκος έγινε αρχηγός του αρματολικίου της Λειβαδιάς το 1820.²⁴² Η συγγραφέας Ευθυμία Παπασπύρου–Καραδημητρίου επισημαίνει πως έγινε πρωτοπαλίκαρα του Τσάμη Καλόγερου, του Σκαλτσοδήμου και του Οδυσσέα Ανδρούτσου, μέχρι τη στιγμή που ηγήθηκε του αρματολικίου της Λειβαδιάς.²⁴³ Ο Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος αναφέρει ότι ο Αθανάσιος Διάκος ήταν αρματολός της Λειβαδιάς το 1821.²⁴⁴ Ο Γεώργιος Παπαϊωάννου κάνει αναφορά στην κλέφτικη ζωή του Διάκου βασισμένος στον Φιλήμωνα. Αναφέρει το γεγονός ότι ο Διάκος με τον Γούλα εκβίασαν τον πρόκριτο Αναγνώστη Μπαμπαλή, ενώ του είχαν απαγάγει και την κόρη του, Κρυστάλλω. Αξίζει να επισημανθεί ότι ο συγγραφέας αναφέρεται στη σχέση του Διάκου, της Κρυστάλλως και του Σκαλτσοδήμου βασισμένος στον Σκανδάμη και του Κ. Αττικού.²⁴⁵ Η Έφη Αλαμάνη παραθέτει ότι ο Διάκος έγινε κλέφτης μαζί με τον Σκαλτσοδήμο και αργότερα, όταν υπηρέτησε στο στρατό του Αλή Πασά, γνώρισε τον Ανδρούτσο, ενώ σε σύντομο χρονικό διάστημα πήρε την αρχηγία της Λειβαδιάς ως αρματολός.²⁴⁶

Βιογράφοι του Αθανάσιου Διάκου τον 21^ο αιώνα

Στο συλλογικό έργο «Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός» για την συγκεκριμένη περίοδο της ζωής του Διάκου, γίνεται η ίδια ακριβώς αναφορά που παραθέτει και ο Κωνσταντίνος Παπαρηγόπουλος.²⁴⁷ Ο Γιάννης Ρουφαγάλης αναφέρει πως ο Διάκος κατέφυγε στην ομάδα του Σκαλτσοδήμου, του Τσαμ Καλόγερου και του Γούλα. Ο Διάκος, σημειώνει ο Ρουφαγάλης, επειδή δεν ήθελε να υπηρετήσει κάτω από την αρχηγία του Σκαλτσοδήμου, ξαναγύρισε στο μοναστήρι, με αποτέλεσμα οι Τούρκοι να τον πιάσουν και να τον φυλακίσουν. Όταν ο Διάκος δραπέτευσε, εντάχθηκε στην ομάδα του Σκαλτσοδήμου. Σε αυτό το σημείο, η ιστορία που χρησιμοποιεί ο Ρουφαγάλης με τη νεαρή Κρυστάλλω φαίνεται να είναι παρόμοια με αυτή του Σκανδάμη. Συνεχίζει ο συγγραφέας προσθέτοντας ακόμη μια παρόμοια ιστορία με μια διαφορετική γυναίκα, την Κατερίνη Σέλιανη. Ο Ρουφαγάλης σημειώνει πως

²⁴¹ Χρήστος Στασινόπουλος, «Λεξικό της Ελληνικής Επανάστασης του 1821», τ. Β', εκδ. ΔΕΔΕΜΑΔΗ, Αθήνα, 1979, σελ. 18-19

²⁴² Γεώργιος Α. Μαραβελέας, «Η επανάσταση του 1821 σε σαράντα μονογραφίες», εκδ. ΔΕΚ/ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ, Αθήνα, 1983, σελ. 106

²⁴³ Ευθυμία Παπασπύρου–Καραδημητρίου, «Ο Θανάσης Διάκος στην Τέχνη», Αθήνα, 1986, σελ. 6-7

²⁴⁴ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, «Νεοελληνική Ιστορία 1204 – 1940», Αθήνα, 1989, σελ. 120

²⁴⁵ Γεώργιος Γ. Παπαϊωάννου, «Ο Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1993, σελ. 44-49

²⁴⁶ Έφη Αλαμάνη, «Η απελευθέρωση του Σουλίου και οι αγώνες των Σουλιωτών ως τον Μάρτιο 1821» «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», τ. 12^{ος}, εκδ. ΕΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ, 4/2000, σελ. 98

²⁴⁷ Συλλογικό, «Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός», τ. Ε', εκδ. ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ –ΠΑΙΔΕΙΑ, 2006, σελ. 149

πρώτα ο Διάκος συνεργάστηκε με τον Λάμπρο Σουλιώτη και ύστερα με τον Ανδρούτσο. Η συνέχεια της ζωής του Διάκου έως ότου να γίνει αρχηγός του αρματολικίου της Λειβαδιάς, την οποία παραθέτει ο Ρουφαγάλης, βασίζεται στον Τάκη Λάππα.²⁴⁸ Η βιογραφία που μας παραθέτει ο Δημήτριος Μπόπης για την συγκεκριμένη περίοδο δράσης του Διάκου βασίζεται στον Ρόδιο.²⁴⁹ Ο Ιωάννης Φλέτουρης ακολουθεί τον Τάκη Λάππα²⁵⁰ Ο Γεώργιος Κουτσοκλένης επισημαίνει ότι ο Διάκος ήταν στο σώμα του Αλή Πασά τη διετία 1814-1816.²⁵² Ο Στέφανος Παπαγεωργίου αναφέρει πως ο Διάκος εντάχθηκε στην ομάδα του Σκαλτσοδήμου και του Γούλα Σκαλτσά, με τον οποίο διαφώνησε· Ίσως ο λόγος να ήταν μια γυναίκα που διεκδικούνταν και από τους δύο. Στη συνέχεια, ο Διάκος προσχωρεί στην αυλή του Αλή Πασά των Ιωαννίνων και από εκεί, κατόπιν, βοηθάει τον Ανδρούτσο να εκπληρώσει το θέλημα του Αλή· δηλαδή, να κατατροπώσουν τους κλέφτες και αρματολούς της Εύβοιας και της Αττικής. Αυτή η τελευταία πληροφορία έρχεται σε αντίθεση με τις πληροφορίες του Ρόδιου, ο οποίος αναφέρει πως ο Αλή Πασάς έστειλε τον Ανδρούτσο να φονεύσει τον Διάκο. Όταν ο Ανδρούτσος φεύγει και εγκαταλείπει το αρματολίκι της Λειβαδιάς, τότε γίνεται αρχηγός αυτού ο Διάκος.²⁵³ Ο Δημήτριος Τσιάμαλος σημειώνει πως ο Σκαλτσοδήμος, που είχε σχέση με την οικογένεια των Κοντογιανναίων, και Διάκος ανέλαβαν την αρχηγία του αρματολικίου της Δωρίδας, αφού πρώτα είχαν επιβληθεί στην περιοχή και είχαν απαγάγει την κόρη του επιφανή προύχοντα της περιοχής, Αναγνώστη Μπαπαλή, την Κρυστάλλω Μπαπαλή το 1812. Το αρματολίκι της Δωρίδας, στη συνέχεια, μοιράστηκε στα δύο από τους Διάκο και Σκαλτσοδήμο. Ο Σκαλτσοδήμος επέβλεπε την περιοχή «κάτω κόλι», προς το Λιδωρίκι, και ο Διάκος την περιοχή «απάνω κόλι», από τη μεριά των Βαρδουσίων. Τονίζει, επίσης, ο συγγραφέας πως οι διενέξεις μεταξύ των οπλαρχηγών της περιοχής, οι οποίες, τις περισσότερες φορές, ήταν υποκινούμενες από τους προκρίτους – κοτζαμπάσηδες, έφεραν τον Διάκο στη Λειβαδιά το 1815-16, προκειμένου να έρθει σε επαφή με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο. Πιο συγκεκριμένα, ο Δ.Τσιάμαλος σημειώνει πως όταν ο Οδυσσέας Ανδρούτσος μετέβη στα Ιωάννινα, προκειμένου να βοηθήσει τον Αλή Πασά που απειλούνταν από τα σουλτανικά στρατεύματα, τότε επιφανείς οπλαρχηγοί και πρόκριτοι στη Λειβαδιά εξέλεξαν τον Διάκο αρματολό της Λειβαδιάς.²⁵⁴ Αυτή η εκλογή του Διάκου συμφωνήθηκε και από

²⁴⁸ Γιάννης Ρουφαγάλης, «Αρτοτίνα», Αθήνα, 2007, σελ. 159-171

²⁴⁹ Δημήτριος Μπόπης, «Αθανάσιος Διάκος – Ο πρώτος μάρτυρας του αγώνα», περ. «ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ», τεύχ.128, 2007, σελ. 10-13

²⁵⁰ Τάκης Λάππας, «Ο ήρωας της Αλαμάνας», Αθήνα, επανέκδ. 2000, σελ. 28-72 (Το μυθιστόρημα του Τάκη Λάππα βασίζεται σε πληροφορίες και στοιχεία που έχει παραθέσει ο ίδιος στο έργο του «Θανάσης Διάκος»)

²⁵¹ Ιωάννης Φλέτουρης, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 2007, σελ. 89-133

²⁵² Γεώργιος Κουτσοκλένης, «Αθανάσιος Διάκος», ανατ. περ. «Σελίδες από τη Φωκίδα», τευχ.122, 4-6/2007, Αμφισσα, 2007, σελ. 9-12

²⁵³ Στέφανος Παπαγεωργίου, «100 Μεγάλοι Έλληνες – Αθανάσιος Διάκος», εκδ. ΣΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟ, Αθήνα, 2009, σελ. 143-145

²⁵⁴ Σχετικά με αυτό το γεγονός ο Δ. Τσιάμαλος σημειώνει ότι με την αποχώρηση του Οδυσσέα Ανδρούτσου από τη Λειβαδιά και την εκλογή του Αθανασίου Διάκου στη θέση του αρματολού, επιβεβαιώθηκε ότι οι πρόκριτοι διέθεταν τον απόλυτο έλεγχο στη Λειβαδιά, αλλά και γενικότερα στην ανατολική Ρούμελη. (Δημήτριος Θ. Τσιάμαλος, «Οι Αρματολοί της Ρούμελης», εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα, 2009, σελ.389)

τις οθωμανικές αρχές με έγγραφο.²⁵⁵ Στο έγγραφο αυτό αναγράφεται ο μισθός που θα εισπράττει ο αρματολός και η ένοπλη ομάδα, καθώς και τα καθήκοντά τους. Επιπροσθέτως, το έγγραφο αυτό ορίζει την καταβολή του αντιτίμου της ζωής όποιου από τους πολεμιστές της ομάδας σκοτωθεί ή κακοποιηθεί από τους ληστές.²⁵⁶

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ανακεφαλαιώνοντας λοιπόν μπορούμε να καταλήξουμε στο συμπέρασμα πως οι βιογραφίες του Αθανάσιου Διάκου ποικίλουν αλλά και διαφέρουν ως προς το πώς παρουσιάζουν τη ζωή του ήρωα. Πότε γεννήθηκε ; Που γεννήθηκε ; Ποιο ήταν τελικά το πραγματικό του όνομα ; Γιατί έγινε μοναχός ; Πως έγινε κλέφτης ; Αυτές οι ερωτήσεις μένουν αναπάντητες καθώς οι απαντήσεις – απόψεις των βιογράφων του Διάκου δίστανται . Υπάρχουν όμως και σημεία σύγκλισης. Αρχικά ένα σημείο σύγκλισης των βιογράφων του Διάκου , από τον Ιάκωβο Ρίζο Νερουλό (1828) έως και τον Στέφανο Παπαγεωργίου (2009) , είναι το γεγονός ότι ο Διάκος κατά την εφηβική του ηλικία ακολούθησε το δρόμο του μοναχισμού και στη συνέχεια έγινε κλέφτης . Όσο αφορά αυτές τις δυο ιδιότητες του Διάκου (μοναχός και κλέφτης) παρατηρήσαμε πως υπάρχει μια ομοφωνία στους βιογράφους του Διάκου . Ένα άλλο θέμα στο οποίο παρατηρούμε να συμφωνούν οι βιογράφοι του Διάκου , από τον Ιάκωβο Ρίζο Νερουλό(1828) έως και τον Δημήτρη Τσιάμαλο (2009) , είναι ότι όντως ο Διάκος κατείχε το αξίωμα του αρματολού . Επίσης υπάρχει γενική ομολογία των βιογράφων του Διάκου , από τον Ιωάννη Ζαμπέλιο (1845) έως και τον Στέφανο Παπαγεωργίου (2009) πως ο Αθανάσιος Διάκος κατάγονταν από γενιά κτηνοτρόφων και κλεφτών . Τέλος, συμφωνούν ότι ο Διάκος είχε υπηρετήσει στην αυλή του Αλή Πασά των Ιωαννίνων .

Σε σχέση με τις διαφωνίες που υπάρχουν μεταξύ των βιογράφων του Διάκου διαπιστώσαμε ότι αποκλίνουν οι βιογράφοι του Διάκου είναι η χρονολογία γέννησης του . Πιο συγκεκριμένα εξετάζοντας τους πρώτους βιογράφους του Διάκου κατά τον 19^ο αιώνα δηλαδή , είδαμε πως ο Π. Ρόδιος τοποθετεί την χρονολογία της γέννησης του Αθανάσιου Διάκου το 1788 .²⁵⁷ Ενώ ο Ιωάννης Φιλήμων αναφέρει ως χρονολογία γέννησης του Διάκου το 1786 . Διαφορετική άποψη πάνω σε αυτό το ζήτημα έχει και ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης αφού εμφανίζει ως χρονολογία γέννησης του Διάκου το

²⁵⁵ Δημήτριος Θ. Τσιάμαλος, «Οι Αρματολοί της Ρούμελης», εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα, 2009, σελ. 155-156, 158

²⁵⁶ Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη, ΣΤ΄, φ14, αρ.25, Γ.Α.Κ. (παραπομπή από Δημήτριος Θ. Τσιάμαλος, «Οι Αρματολοί της Ρούμελης», εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα, 2009, σελ. 206)

²⁵⁷ Παναγιώτης Ρόδιος, «Βίοι Διάκος» Περ. «Έφορος Στρατιωτικός», τ. Α΄, 15/2/ 1835, Ναύπλιο, σελ. 161

1792.²⁵⁸ Ο ιστορικός Γεώργιος Κρέμος παραθέτει το έτος 1781.²⁵⁹ Κατά τον 20^ο αιώνα παρατηρούμε πως επίσης υπάρχουν καινούργιες εκδοχές ως προς την χρονολογία γέννησης του Διάκου όπως εκείνη που υποστήριζε ο Γεώργιος Γεγλές που σημειώνει το έτος 1787²⁶⁰ και ο Κωνσταντίνος Βοβολίνης επίσης που παρουσιάζει ως χρονολογία γέννησης του Διάκου το 1791.²⁶¹ Ομοίως με το θέμα της χρονολογίας γέννησης του Αθανάσιου Διάκου άξιο να αναφερθεί είναι και το επίμαχο ζήτημα της καταγωγής ή του τόπου γέννησης του Αθανάσιου Διάκου. Συγκεκριμένα εξετάζοντας τις βιογραφίες των πρώτων βιογράφων του Διάκου (19^{ος} αι.) παρατηρούμε πως άλλοι υποστηρίζουν πως ο Διάκος γεννήθηκε στην Αρτοτίνα και άλλοι πως γεννήθηκε στη Μουσουνίτσα. Πιο συγκεκριμένα εξετάζοντας τις βιογραφίες του Διάκου κατά τον 19^ο αιώνα παρατηρούμε πως υποστηρικτές της άποψης ότι ο Διάκος κατάγεται ή γεννήθηκε στην Αρτοτίνα είναι ο Παναγιώτης Ρόδιος²⁶², ο Γεώργιος Γαζής²⁶³, ο Ιάκωβος Ραγκαβής²⁶⁴, ο Γεώργιος Κρέμος²⁶⁵, ο Αλέξανδρος Σούτσος²⁶⁶, ο Ανδρέας Καρκαβίτσας²⁶⁷ και το συλλογικό έργο «Ηρώων του Αγώνος».²⁶⁸

Αντιθέτως άλλη άποψη έχουν οι συγγραφείς Χριστόφορος Περραιβός²⁶⁹, ο Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσπεργκ²⁷⁰, ο Τζόρτζ Φίνλεϊ²⁷¹, ο Ιωάννης Φιλήμων²⁷²,

²⁵⁸ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, «Αθανάσιος Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8,10

²⁵⁹ Κρέμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», Πειραιεύς 1883, τ. Α', τεύχ. 1^ο, σελ. 910

²⁶⁰ Γεώργιος Σ. Γεγλές, «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους», Αθήνα, 1903, σελ. 99

²⁶¹ Κωνσταντίνος Βοβολίνης, «Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας 1453-1953», εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα, 2003 (3^η έκδοση), σελ. 131

²⁶² Παναγιώτης Ρόδιος, «Βίοι Διάκος», Περ. «Εφορος Στρατιωτικός», τ. Α', σελ. 165, 15/2/ 1835, Ναύπλιο

²⁶³ Γεώργιος Γαζής, «Λεξικόν της Επαναστάσεως των Ελλήνων», 1971, εκδ. Εταιρία Ελληνικών Μελετών, σελ. 48

²⁶⁴ Ιάκωβος Ραγκαβής, «Τα Ελληνικά», τ. Α', κεφ Φωκίς -Επαρχία Δωρίδος, 1853

²⁶⁵ Κρέμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», Πειραιεύς, 1883, τ. Α', τευχ. 1^ο, σελ. 910

²⁶⁶ Αλέξανδρος Σούτσος, «Η Τουρκόμαχος Ελλάς», εκδ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήνα, 1882, σελ. 61

²⁶⁷ Ανδρέας Καρκαβίτσας, «Ιστορικά Σημειώσεις Περί Αθανασίου Διάκου», περ. «Εστία», τ. ΚΕ', 1888, σελ. 283

²⁶⁸ «ΤΟ ΗΡΩΟΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ», Αθήνα, 1910, επαντυπ. Δημοκρατικός Τύπος Α.Ε 3/2013, σελ. 20

²⁶⁹ Χριστόφορου Περραιβού, «Απομνημονεύματα Πολεμικά», 1836, Αθήνα, σελ. 54

²⁷⁰ Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσμπεργκ, «Ιστορία Ελληνικής Επαναστάσεως», 1916, μτφρ. Παύλος Καρολίδης, Αθήνα, τ. Α', σελ. 84

²⁷¹ Τζόρτζ Φίνλεϊ, «Ιστορία της Ελληνικής Επαναστάσεως», τ. Α', μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, εκδ. ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ- ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 12/2009, σελ. 208

²⁷² Ιωάννου Φιλήμονος, «Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επαναστάσεως», τ. Γ', Αθήνα, 1860, σελ. 78

ο Αριστοτέλης Βαλαωρίτης ²⁷³ , ο Κάρολος Μέντελσων – Βαρθόλδης ²⁷⁴ , ο Αναστάσιος Γούδας ²⁷⁵ , ο Επαμεινώνδας Φραγκίστας ²⁷⁶ , ο Σπυρίδων Φόρτης ²⁷⁷ και ο Μ. Βρατσάνος ²⁷⁸ , οι οποίοι υποστηρίζουν πως ο Αθανάσιος Διάκος γεννήθηκε στη Μουσουνίτσα . Αυτός ο διαχωρισμός των βιογράφων σχετικά με το ζήτημα της καταγωγής – γέννησης του Αθανάσιου Διάκου βλέπουμε πως συνεχίζεται στον 20^ο και 21^ο αιώνα . Συγγραφείς οι οποίοι αναφέρονται και στις δύο εκδοχές (Αρτοτίνα και Μουσουνίτσα) για την γενέτειρα του Αθανάσιου Διάκου είναι ο Ιωάννης Ζαμπέλιος ²⁷⁹ , ο Λέων Μελάς ²⁸⁰ , ο Διονύσιος Κόκκινος ²⁸¹ , ο Γιάνης Κορδάτος ²⁸² , ο Δημήτριος Μπόμπης ²⁸³ . Ο Κωνσταντίνος Βοβολίνης βλέπουμε να παραθέτει τέσσερις περιοχές που ίσως σε μία από αυτές να γεννήθηκε ο Αθανάσιος Διάκος , η Μουσουνίτσα , η Αρτοτίνα , η Λειβαδιά και τα Σουδενά των Καλαβρύτων . ²⁸⁴

Επίσης ένα σημαντικό σημείο απόκλισης των βιογράφων του Διάκου είναι το ζήτημα του οικογενειακού ονόματος του και του γενεαλογικού του δένδρου . Με βάση την έρευνα του ιστορικού Σπύρου Λουκάτου ²⁸⁵ , καταγράφονται πέντε συνολικά επώνυμα τα οποία συνδέονται με το οικογενειακό όνομα του Διάκου . Αρχικά τα επώνυμα Μασσαβέτας και Γραμματικός (που μαρτυρούνται από τους Α.Βαλαωρίτη ²⁸⁶ , Α.Αγαπητό ²⁸⁷ , τον Σ.Φόρτη ²⁸⁸ και Ι.Μακρυγιάννη ²⁸⁹) , το επώνυμο Ψυχογιός (το οποίο παρουσιάζει ο Γ. Κρέμμος εφόσον έχει αναφέρει και τα επώνυμα Μασσαβέτας και Γραμματικός νωρίτερα²⁹⁰ , και το επώνυμο Κούσιος το οποίο καταγράφει ο

²⁷³ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, «Αθανάσης Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8-10

²⁷⁴ Κάρολος Μέντελσων Βαρθόλδης, «Ιστορία της Ελλάδος», 1873, μτφρ. Άγγελος Βλάχος, σελ. 284

²⁷⁵ Αναστασίου Γούδα «Βίοι Παράλληλοι», τ. Η΄, Αθήνα, 1876, σελ. 423-424

²⁷⁶ Επαμεινώνδας Φραγκίστας, «Ελληνική Ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος», Αθήνα, 1886, σελ. 134

²⁷⁷ Σπ. Γ. Φόρτη, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ηρώος», εκδ. 2^η , εκδ. Ανέστη Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1892, σελ. 7-8

²⁷⁸ Μ. Βρατσάνος, «Σύντομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της Βασιλείας του Όθωνος», Αθήνα, 1892, σελ. 78

²⁷⁹ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 14-15

²⁸⁰ Μελάς Λέων, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1920, σελ. 3

²⁸¹ Διονύσιος Κόκκινος, «Η Ελληνική Επανάστασις», τ. Α΄, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 10/1956, σελ. 198

²⁸² Γιάνης Κ. Κορδάτος, «Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας», τ. Β΄, Αθήνα, 1957, σελ. 240-241

²⁸³ Δημήτριος Μπόμπης, «Αθανάσιος Διάκος – Ο πρώτος μάρτυρας του αγώνα», περ. «ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ», τεύχ. 128, 2007, σελ. 11

²⁸⁴ Κωνσταντίνος Βοβολίνης, «Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας 1453-1953», εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα, 2003 (3^η έκδοση), σελ. 131

²⁸⁵ Σπύρος Λουκάτος, «Πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου – 200 χρόνια από τη γέννηση του Αθανασίου Διάκου», Αθήνα, 1992, σελ. 48-49

²⁸⁶ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, «Αθανάσης Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8-10

²⁸⁷ Συλλογικό, «Άπαντα για τον Αθανάσιο Διάκο», εκδ. ΜΕΡΜΗΓΚΑΣ, Αθήνα, 2009, σελ. 101

²⁸⁸ Σπυρίδωνος Γ. Φόρτη, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ήρωος», εκδ. 2^η, εκδ. Ανέστη Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1892, σελ. 7-8

²⁸⁹ Ιωάννης Μακρυγιάννης, «Λεύκωμα της Ελληνικής επανάστασης του ΄21 – Με χέρι του Π. Ζωγράφου και σκέψη του Ι. Μακρυγιάννη», σελ. 10

²⁹⁰ Κρέμμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», τ. Α΄, τεύχ. 1^ο, Πειραιεύς, 1883, σελ. 910

Θ.Σπεράντσας ²⁹¹ . Σε σχέση με το γενεαλογικό δένδρο του Διάκου ευδιάκριτη και σημαντική είναι η διαφορά των Αριστοτέλη Βαλαωρίτη και Γεωργίου Κρέμου . Σε αυτό το σημείο αναφέρεται από τον Βαλαωρίτη πως ο πατέρας του Διάκου ονομάζονταν Νίκος ²⁹² , ενώ ο Κρέμος αναφέρει πως ο πατέρας του Διάκου ονομάζονταν Γεώργιος ²⁹³ . Επίσης ο Βαλαωρίτης αναφέρει πως ο πατέρας του Διάκου υιοθετήθηκε από κάποιον Ιωάννη Μασσαβέτα ²⁹⁴ , ενώ ο Κρέμος αναφέρει πως ο πατέρας του Διάκου υιοθετήθηκε από τον Αθανάσιο Γραμματικό ²⁹⁵ .

Ένα εξίσου σημαντικό σημείο διαφοροποίησης των βιογράφων του Αθανάσιου Διάκου είναι η αιτία όπου ο ίδιος επέλεξε να γίνει κλέφτης . Αρχικά παρουσιάζεται η εκδοχή του Παναγιώτη Ρόδιου όπου ο Διάκος μετά από ένα άτυχο γεγονός σε ένα γλέντι εγκατέλειψε τον μοναστικό βίο κι έγινε κλέφτης . ²⁹⁶ Ο Χριστόφορος Περραιβός αναφέρει μια άλλη εκδοχή και συγκεκριμένα ότι ο Διάκος αφού είχε μια διένεξη με έναν Τούρκο , τον σκότωσε και στη συνέχεια έγινε κλέφτης . ²⁹⁷ Ο Ιωάννης Φιλήμων ότι η διένεξη ήταν ο λόγος που ο Διάκος έγινε κλέφτης αλλά δεν αναφέρει πως τον σκότωσε . ²⁹⁸ Διαφωνώντας με τον Ρόδιο αλλά κυρίως με τον Περραιβό ο Βαλαωρίτης αναφέρει τη δική του εκδοχή για το πώς ο Διάκος έγινε κλέφτης . Δηλαδή ότι όταν ο Φερχάτης ζήτησε να δει τον Διάκο , εκείνος έφυγε από το μοναστήρι κι έγινε κλέφτης ²⁹⁹ . Τέλος σημειώσαμε πως ακόμα μια διαφορετική εκδοχή για το πώς ο Διάκος επέλεξε να γίνει κλέφτης είναι αυτή του Αναστάσιου Γούδα . Ο Γούδας μας διηγείται μια ξεχωριστή ιστορία ανάμεσα στον Διάκο και έναν Τούρκο Δερβέναγα η οποία καταλήγει στην επιλογή του Διάκου να γίνει κλέφτης . ³⁰⁰ Οι επόμενοι συγγραφείς για να τεκμηριώσουν την αιτία όπου ο Διάκος έγινε κλέφτης , παρατηρούμε πως είτε υιοθετούν απόψεις των προαναφερόμενων συγγραφέων είτε συνδυάζουν τις πληροφορίες που δίνουν δυο βιογράφοι για αυτό το γεγονός π.χ ο Σ. Φόρτης ³⁰¹ .

Άλλο σημείο απόκλισης είναι η σχέση του Διάκου με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο . Πιο συγκεκριμένα ενώ παρατηρούμε πως όλοι σχεδόν οι βιογράφοι του Διάκου συμφωνούν πως ο Διάκος είχε καλές σχέσεις με τον Οδυσσέα Ανδρούτσο , ο Ιωάννης

²⁹¹ Θεοδόσιος Σπεράντσας, «Από το συναξάρι του 1821 – Ο Θανάσης Διάκος», Αθήνα, 1964, σελ. 9

²⁹² Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, «Αθανάσης Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8-10

²⁹³ Κρέμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», τ. Α΄, τεύχ. 1^ο, Πειραιεύς, 1883, σελ. 910

²⁹⁴ Αριστοτέλη Βαλαωρίτη, «Αθανάσης Διάκος», εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867, σελ. 8-10

²⁹⁵ Κρέμου Γεωργίου, «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», τ. Α΄, τεύχ. 1^ο, Πειραιεύς, 1883, σελ. 910

²⁹⁶ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 6

²⁹⁷ Χριστόφορος Περραιβός, «Απομνημονεύματα Πολεμικά», τ. Α΄, Αθήνα, 1836, σελ. 54

²⁹⁸ Ιωάννης Φιλήμωνας, «Ιστορικών Δοκίμιον περί της Ελληνικής Επαναστάσεως», τ. Γ΄, Αθήνα, 1860, σελ. 78-19

²⁹⁹ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσης Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 11-12

³⁰⁰ Αναστάσιος Γούδας, «Παράλληλοι Βίοι», Αθήνα, 1876, σελ. 424-427

³⁰¹ Σπυρίδων Φόρτης, «Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ήρωος», Αθήνα, 1892, σελ. 8-13

Σγουρδάκης αναφέρει ένα γεγονός διένεξης μεταξύ των δυο οπλαρχηγών .³⁰² . Επίσης διακριτή είναι και η διαφορά των βιογράφων του Διάκου ως προς το πρόσωπο το οποίο εξουσιοδοτεί ο Αλή Πασάς να σκοτώσει τον Διάκο . Κατά μια εκδοχή είναι ο Λάμπρος Σουλιώτης³⁰³ , ενώ κατά μια άλλη είναι ο Οδυσσέας Ανδρούτσος³⁰⁴ . Τέλος όλοι σχεδόν οι βιογράφοι αναφέρουν πως ο Διάκος όταν έγινε κλέφτης και συνεργάστηκε με τον Σκαλτσοδήμο. Όμως ο Κίμων Αττικός αναφέρει πως η σχέση του Διάκου με τον Σκαλτσοδήμο έγινε ανταγωνιστική λόγω κάποιας γυναίκας .³⁰⁵ Σε αυτό συμφωνεί και ο Ανρέας Σκανδάμης . Ο Σπύρος Μελάς επίσης σημειώνει πως ο Διάκος δεν είχε και τόσο καλές σχέσεις ούτε με τον Σκαλτσοδήμο αλλά ούτε και με τον κλέφτη Γούλα . Ο Γεώργιος Παπαϊωάννου παρατηρήσαμε πως δίνει μια δική του εκδοχή όσο αφορά τη σχέση του Διάκου με τον Γούλα και τον Σκαλτσοδήμο , παράλληλα όμως δείνει και την πληροφορία ότι ο Διάκος είχε κακές σχέσεις με τον Αναγνώστη Μπαμπαλή . Ωστόσο στο θέμα των σχέσεων του Διάκου , του Σκαλτσοδήμου και της Κρυστάλλως βλέπουμε πως ομοιάζει με την διήγηση του Κ.Αττικού.³⁰⁶

³⁰² Ιωάννης Σγουρδάκης, «Άριστος οδηγός – πείρα περί του τις πταίει», Αθήνα, 1876, σελ. 10-11

³⁰³ Ιωάννης Ζαμπέλιος, «Διάκος», Αθήνα, 1845, σελ. 8

³⁰⁴ Αριστοτέλης Βαλαωρίτης, «Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1867, σελ. 16

³⁰⁵ Κίμων Αττικός, «Ο Αθανάσιος Διάκος και η Λεβέντισσα Κρυστάλλω», Λευκωσία, 1931, σελ. 17

³⁰⁶ Γεώργιος Γ. Παπαϊωάννου, «Ο Αθανάσιος Διάκος», Αθήνα, 1993, σελ. 44-49

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΤΟ ΗΡΩΩΝ ΤΟΥ ΑΓΩΝΟΣ, Αθήνα, 1910, επανατυπ. Δημοκρατικός Τύπος Α.Ε 3/2013

Georg Gottfried Gervinus, *Ιστορία της Επανάστασεως της Αναγεννήσεως της Ελλάδος* μτφρ. Ιωάννης Η. Περβάνογλου, τ. Α΄, Αθήνα, 1864

Jacovaky Rizos Néroulos [Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός] , *Histoire moderne de la Grèce depuis la chute de l' empire d' Orient*, Γενέβη, 1828

James Emerson, *The history of Modern Greece*, Λονδίνο, 1830

Richard Clogg , *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας*, εκδ: ΚΑΤΟΠΤΡΟ ,2^η έκδ.,Αθήνα, 2003

Thomas W. Gallant , *Νεότερη Ελλάδα* , εκδ: ΠΕΔΙΟ , Αθήνα , 2017

Αβραάμ Κώστας, *Ρουμελιώτες αγωνιστές του Εικοσιένα*, Αθήνα, 1957

Αγαπητός Σ. Αγαπητός, *Οι Ένδοξοι Έλληνες του 1821 ή οι πρωταγωνισταί της Ελλάδος*, τ. Β΄, Πάτρα, 1877

Αθανασιάδης – Νόβας Θεμιστοκλής , *Ηρώες* Αθήνα, 1969

Αλεξίου Γ. Ιωάννης , *1821 – Πνοές Πίστεως*, εκδ. ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ ΘΕΟΛΟΓΩΝ Η «ΖΩΗ», Αθήνα, 1971

Ασδραχάς Ι. Σπύρος , *Ελληνική κοινωνία και οικονομία* , εκδ: ΕΡΜΗΣ , Αθήνα , 1982

Αττικός Κίμων , *Ο Αθανάσιος Διάκος και η Λεβέντισσα Κρυστάλλω*, Λευκωσία, 1931

Βακαλόπουλος Απόστολος , *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ε΄, Θεσσαλονίκη, 1980

Βακαλόπουλος Κωνσταντίνος , *Νεοελληνική Ιστορία 1204 – 1940* , Αθήνα , 1989

Βαλαωρίτης Αριστοτέλης , *Αθανάσης Διάκος*, εκδ. Παύλος Λάμπρου, Αθήνα, 1867

Βήλος Γ. Αθανάσιος , *Αθανάσιος Διάκος, Αρτοτίνα 1781- Λειβαδιά-Αλαμάνο 1821*, Αθήνα, 2017

Βλασσόπουλος Χρήστος , *Ημερολόγιον του Αγώνος*, Αθήνα, 1930

Βλαχογιάννης Γιάννης , *Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας*, κεφ. «Ιστορικά Απομνημονεύματα», τ. Α΄, Αθήνα, 1901

Βλαχογιάννης Γιάννης, Αρχαία της Νεωτέρας Ελληνικής Ιστορίας, τ. Α΄, Αθήνα, 1901

Βοβολίνης Κωνσταντίνος, *Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας 1453-1953*, εκδ. Κέρκυρα, Αθήνα, 2003 (3^η έκδοση)

Βρατσάνος Μ., *Σύντομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι της Βασιλείας του Όθωνος*, Αθήνα, 1892

Βραχνός Ι. Νικόλαος, *Ιστορία της Νέας Ευρώπης*, Αθήνα, 1901

Γ. Τσουκαλάς – Εμμανουήλ Γ. Πρωτοψάλτης, *Ιστορικές Βιογραφίες αγωνιστών του 21*, εκδ. Γ.ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ & ΥΙΟΣ, Αθήνα, 1959

Γαζής Γεώργιος, *Λεξικόν της Επαναστάσεως των Ελλήνων*, 1971, εκδ. Εταιρία Ελληνικών Μελετών

Γεγλές Σ. Γεώργιος, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα, 1903

Γερμανού Π. Πατρών μητροπολίτου., *Απομνημονεύματα*, εκδ. Γ.Ι.ΠΑΠΟΥΛΑ, Αθήνα, 1900

Γούδας Αναστάσιος, *Βίοι Παράλληλοι*, τ. Η΄, Αθήνα, 1876

Γουσταύος Φρειδερίκος Χέρτσμπερκ [Gustav Friedrich Hertzberg], *Ιστορία Ελληνικής Επαναστάσεως*, 1916, μτφρ. Παύλος Καρολίδης, Αθήνα, τ. Α΄

Γριτσόπουλος Αθ. Τάσος, *Η Εκκλησία εις τον απελευθερωτικόν αγώνα*, Αθήνα, 1971

Δασκαλάκης Β. Απ., *Τα αίτια και οι παράγοντες της ελληνικής επανάστασεως του 1821*, Παρίσι, 1929

Δημαράς Κ.Θ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Λογοτεχνίας*, 9^η έκδοση, εκδ. ΓΝΩΣΗ, Αθήνα, 2000

Δημητρόπουλος Δημήτρης – Δέδε Κατερίνα, *Η ματιά των άλλων*, εκδ: ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ/ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ, Αθήνα, 2012

Διομήδης Αναστάσιος, *Εκκλησιαστική ιστορία από της ιδρύσεως της εκκλησίας μέχρι των καθ' ημάς χρόνων*, Αθήνα

Ζακυθηνος Α. Διον., *Η Τουρκοκρατία*, Αθήνα, 1957

Ζαμπέλιος Ιωάννης, *Διάκος*, Αθήνα, 1845

Θάνος Μ. Βερέμης – Γιάννης Σ. Κολιόπουλος – Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *1821 – Η δημιουργία ενός έθνους – κράτους*, κεφ 3: Πολιτικές επιλογές και στρατιωτικές επιχειρήσεις 1821 -1827, εκδ. ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ, Αθήνα, 2018

- Θεόφιλος Γεώργιος , *Επίτομος Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, 1860
- Ιωάννης Φλέτουρης, *Αθανάσιος Διάκος*, Αθήνα, 2007
- Κακριδής Ι.Θ. , *Αρχαίοι Έλληνες και Έλληνες του Εικοσιένα* , Θεσσαλονίκη , 1956
- Καρολίδης Παύλος , *Ιστορία του ΙΘ΄ αιώνας*,τ. Β΄, Αθήνα, 1892
- Κάρολος Μέντελσων Βαρδθόλδης [Karl Mendelssohn-Bartholdy] , *Ιστορία της Ελλάδος*, 1873, μτφρ. Άγγελος Βλάχος
- Κόκκινος Διονύσιος , *Η Ελληνική Επανάστασις*, τ. Α΄, εκδ. ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα, 10/1956
- Κορδάτος Κ. Γιάνης , *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας*, τ. Β΄, Αθήνα, 1957
- Κουτσουνίκας Λάμπρος , *Γενική Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, 1864, σελ. 47
- Κυριακίδης Επαμεινώνδας , *Ιστορία του Συγχρόνου Ελληνισμού*, Αθήνα, 1892, τ. Α΄
- Λαζαρίδης Παύλος , *Χρονικόν περί της Μονής Προδρόμου Αρτοτίνης* , Αρχαιολογικόν Δελτίον, τ. 19, (1964) 1966
- Λάππας Τάκης , *Θανάσης Διάκος*, Β΄ έκδοση, εκδ. Μ.ΠΕΧΛΙΒΑΝΙΔΗΣ & ΣΙΑ Α.Ε, Αθήνα, 1970
- Λάππας Τάκης , *Ο ήρωας της Αλαμάνας*, Αθήνα, επανέκδ. 2000
- Μαραβελέας Α. Γεώργιος , *Η επανάσταση του 1821 σε σαράντα μονογραφίες*, εκδ. ΔΕΚ/ΓΕΝΙΚΟ ΕΠΙΤΕΛΕΙΟ ΣΤΡΑΤΟΥ, Αθήνα, 1983
- Μασούρας Κ. Ιωάννης , *Ποια η γενέτειρα του Αθανασίου Διακού*, Έκδοσις Δωρικής Αδελφότητος, Αθήνα, 1975
- Μελάς Λέων, *Αθανάσιος Διάκος*, Αθήνα, 1920
- Μελάς Σπύρος , *Ματωμένα Ράσα*, εκδ. ΜΠΠΡΗΣ, Αθήνα, 1933
- Μωραϊτίνης Τιμ. , *Αθανάσιος Διάκος*, Αθήνα, 1904
- Παπαγεωργίου Στέφανος , *Αθανάσιος Διάκος*, σειρά: «100 Μεγάλοι Έλληνες», τ. Α΄, εκδ. ΣΚΑΙ-BIBΛΙΟ, 2009
- Παπαγεωργίου Στέφανος , *Από το Γένος στο Έθνος* , εκδ: ΠΑΠΑΖΗΣΗ , Αθήνα ,2005
- Παπαϊωάννου Γ. Γεώργιος , *Ο Αθανάσιος Διάκος*, Αθήνα, 1993
- Παπαντωνόπουλος Δημ. , *Πεντηκονταετηρίς της Ελληνικής Επανάστασεως του έτους 1821*, Αθήνα, 1873

Παπαρρηγόπουλος Κωνσταντίνος , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. Ι, Αθήνα, 1983, εκδ. ΦΑΡΟΣ

Παπασπύρου–Καραδημητρίου Ευθυμία , *Ο Θανάσης Διάκος στην τέχνη* , εκδ. Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος, Αθήνα, 1986

Παπαχρίστου Κωνσταντίνος , *Που εγεννήθη ο Αθανάσιος Διάκος*, ανατ. Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών, 1939

Περραιβού Χριστόφορος , *Απομνημονεύματα Πολεμικά*, 1836

Πέτρος Πιζάνιας , *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821- Ένα ευρωπαϊκό γεγονός* , εκδ: ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ – ΚΕΔΡΟΣ , 2009

Πολίτης Γ. Νικόλαος , *Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού*, Αθήνα, 1914

Ραγκαβής Ιάκωβος , *Τα Ελληνικά*, τ. Α΄, κεφ Φωκίς -Επαρχία Δωρίδος, 1853

Ρουφαγάλης Γιάννης , *Αρτοτίνα*, Αθήνα, 2007

Σγουρδάκης Ιωάννης , *Άριστος οδηγός – πείρα περί του τις παταίει*, Αθήνα, 1876

Σιμόπουλος Θεόφιλος , *Μάρτυρες και Αγωνισταί ιεράρχαι της ελληνικής εθνεγερσίας*, Αθήνα, 1972

Σκανδάμης Ανδρέας , *Δώδεκα μορφές του εικοσιένα*, εκδ. Τυπ. Καπρίνη, Καβάλλα, 1940

Σούτσος Αλέξανδρος , Αλέξανδρος Σούτσος, *Η Τουρκόμαχος Ελλάς*, εκδ. Ανέστης Κωνσταντινίδης, Αθήνα, 1882

Σπεράντσας Θεοδόσιος , *Από το συναξάρι του 1821 – Ο Θανάσης Διάκος*, Αθήνα, 1964

Σπηλιάδης Νικόλαος , *Απομνημονεύματα*, τ. Α΄, Αθήνα, 1851

Στασινόπουλος Χρήστος , *Λεξικό της Ελληνικής Επαναστάσεως του 1821*, τ. Β΄, εκδ. ΔΕΔΕΜΑΔΗ, 3/1979

Συλλογικό , *Λεύκωμα της Ελληνικής επανάστασης του '21 – Με χέρι του Π. Ζωγράφου και σκέψη του Ι. Μακρυγιάννη* .

Συλλογικό , *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 12^{ος}, εκδ. ΕΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ, 4/2000

Συλλογικό , *Πρακτικά του επιστημονικού συμποσίου 200 χρόνια από την γέννηση του Αθανασίου Διακού*, Αθήνα, 1992

Συλλογικό, *Αθανάσιος Διάκος*, Εκδ. ΑΡΧΗΓΕΙΟΝ ΕΝΟΠΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ, Αθήνα, 1971

- Συλλογικό, *Άπαντα για τον Αθανάσιο Διάκο*, εκδ. ΜΕΡΜΗΓΚΑ, Αθήνα, 2009
- Συλλογικό, *Ελλάδα Ιστορία και Πολιτισμός*, τ. Ε΄, εκδ. ΜΑΛΛΙΑΡΗΣ –ΠΑΙΔΕΙΑ, 2006
- Σφυρόερας Βασίλειος , *Παγκόσμιο Βιογραφικό Λεξικό*, τ. Γ΄, εκδ. ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΑΘΗΝΩΝ, Αθήνα, 1990
- Τζάκης Διονύσης , *Γεώργιος Καραϊσκάκης*, Αθήνα, 2009
- Τζόρτζ Φίνλεϊ [George Finlay] , *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α΄, μτφρ. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, εκδ. ΙΔΡΥΜΑ ΤΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ- ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΕΥΤΙΣΜΟ ΚΑΙ ΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, 12/2009
- Τρικούπης Σπυρίδωνας , *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Α΄, Λονδίνο, 1888
- Τσεβιάς Δ. Γεώργιος , *Ιστορία των Θηβών και της Βοιωτίας*, τ. Β΄, εκδ. ΚΑΔΜΟΣ, Αθήνα, 1928
- Τσέλιος Γ. Κωνσταντίνος , *Ο Αθανάσιος Διάκος στο δημοτικό τραγούδι*, εκδ. ΔΗΜΟΣ ΒΑΡΔΟΥΣΙΩΝ ΦΩΚΙΔΑΣ, Αθήνα, 2010
- Τσιάμαλος Δημήτριος , *Κοινωνική και επαναστατική συνείδηση των ενόπλων της Ρούμελης στην επανάσταση του 1821*, 2007
- Τσιάμαλος Θ. Δημήτριος , *Οι Αρματολοί της Ρούμελης*, εκδ. ΠΑΠΑΖΗΣΗ, Αθήνα, 2009
- Τσιγκούλη–Σταυροπούλου Ζωζώ , *Θανάσης Διάκος*, Αθήνα, 1973
- Φ Πούκεβιλ [François Charles Hugues Laurent Pouqueville] , *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, Αθήνα, 1901
- Φιλαδέλφεως Αλέξανδρος , *25 Μαρτίου 1821 –Οι Ήρωες της Ελληνικής Επανάστασεως εικόνες και βιογραφίες αυτών*, Αθήνα, 1900
- Φιλήμων Ιωάννης , *Δοκίμιον Ιστορικόν περί της Ελληνικής Επανάστασεως*, τ. Γ΄, Αθήνα, 1860
- Φιλιππίδης Ν.Γ , *Επίτομος Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1453-1821* , Αθήνα, 1900
- Φλέτουρης , Κ. Ιωάννης , *Αθανάσιος Διάκος – Γέννημα και θρέμμα της Αρτοτίνας Δωρίδος*, 2007
- Φλέτουρης Κ. Ιωάννης , *Αθανάσιος Διάκος – Τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την καταγωγή του*, εκδ. ΔΡΟΜΩΝ, 2010
- Φόρτης Γ. Σπυρίδωνας , *Βιογραφία Αθανασίου Διάκου χάριν του ανδριάντος του ηρώος*, εκδ.2^η , εκδ. Ανέστη Κωνσταντινίδη, Αθήνα, 1892

Φραγκίστας Επαμεινώνδας , *Ελληνική Ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος*, Αθήνα, 1886

Φωτιάδης Δημήτρης , *Η επανάσταση του εικοσιένα*, τ. Β΄, 2^η εκδ., εκδ. Ν.ΒΟΤΣΗ, Αθήνα, 1972

Άρθρα σε Εφημερίδες και Περιοδικά

John A. Petropoulos , “The Orthodox Church and Independent Greece , 1821-1852”, C: Cambridge University Press , 1969

Βλαχογιάννης Γιάννης , «Θανάσης Διάκος ως Αρματωλός», εφημ. ΠΡΩΙΑ, Αθήνα, 17/1/1932

Βλαχογιάννης Γιάννης , «Το επώνυμον του Διάκου», εφημ. Εφημερίς, Αθήνα, 23/11/1932

Γκινόπουλος Σ. Νικόλαος , «Μία αυτόγραφος επιστολή του Διάκου», εφημ. «ΝΕΑ Εστία», 1929, τεύχ. 55

Καρκαβίτσας Ανδρέας , «Ιστορικά Σημειώσεις Περί Αθανασίου Διάκου», περ. «Εστία», τ. ΚΕ΄, 1888

Κουτσοκλένης Ν. Γεώργιος , «Αθανάσιος Διάκος», ανατ. Από περ. «Σελίδες απ τη Φωκίδα» τευχ. 122 Απρ.-Ιουν. 2007, Άμφισσα, 2007

Κρέμος Γεώργιος , «Ιστορικά Επανορθώματα», περ. «Απόλλων», Πειραιεύς 1883, τ. Α΄, τεύχ.1^ο

Λουκόπουλος Δημήτριος, «Ένα χαρτί παλιό πού ήρθε να μας θυμίση το Θανάση Διάκο», δημ. «Ημερολόγιον της Μεγάλης Ελλάδος», 1932

Μπόπης Δημήτριος , «Αθανάσιος Διάκος—Ο πρώτος μάρτυρας του αγώνα», περ. «ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ», ΤΕΥΧ.128, 2007

Παπαλεξανδρή, «Απομνημονεύματα Αντώνιου Κοντοσόπουλου», εφημ :«Εφημερίς» , Αθήνα, 21/4/1903,

Ρόδιος Παναγιώτης , «Βίοι Διάκος» , περ. «Έφορος Στρατιωτικός», τ. Α΄, 15/2/ 1835, Ναύπλιο